

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST
KATEDRA ZA STARU POVIJEST

Mate Živković

**OPSADE TIJEKOM RIMSKOG OSVAJANJA ILIRIKA OD
178. GOD. PR. KR.**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. Bruna Kuntić-Makvić

Zagreb, srpanj, 2013.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	3
UVOD	4
1. Povijesni pregled	6
2. Ubikacija	9
3. Izvori	13-20
3. 1. Literarni izvori	13-17
3. 2. Materijalni izvori	18-20
4. Literatura	21
5. Opsadno ratovanje	24
6. Analiza opsada	30-61
6. 1. Nezakcij	30
6. 2. Delminij	35
6. 3. Metul	41
6. 4. Segestika	47
6. 5. Promona	51
6. 6. Splon	54
6. 7. Retin	57
6. 8. Andetrij	59
7. ZAKLJUČAK	63
8. SUMMARY	70
9. BIBLIOGRAFIJA	71-80
9. 1. Kratice	71
9. 2. Literatura	71

PREDGOVOR

Svrha ove radnje jest pokušaj interpretacije rimske opsadne tehnike na prostoru Ilirika - fenomena koji dosad u cijelosti nikad nije sistematski proučavan na jednom mjestu, što je glavna namjera ove rasprave. Literarni izvori koji su se, između ostalog, bavili i ovim aspektom vojništva ostavili su dojam o monolitnoj vojno-tehničkoj nadmoći rimskog opsadnog stroja nad domicilnim stanovništvom. Bilo bi pogrešno na osnovu ovakve slike brzopleto istaknuti opći zaključak, budući da su rimski izvori zbog raznih političkih i/ili propagandnih potreba često bili više nego spremni umanjiti ili čak u potpunosti prešutjeti vlastite gubitke.

Rad je strukturiran na sljedeći način: u uvodnom dijelu definiran je kronološki okvir, opseg zanimanja, te temeljni istraživački cilj. Slijedi kratki povijesni pregled koji prati poglavlje o ubikacijama (ili teorijama ubikacija) opsjedanih mjesta. Zatim je dan pregled literarnih i materijalnih izvora iz kojih crpimo glavne informacije o opsadnom ratovanju na području Ilirika te odabrana literatura koja se bavila ovom problematikom. Poglavlje o opsadnom ratovanju donosi sažet pregled tehničkih detalja opsade, s posebnim osvrtom na opsadne radnje i strojeve zabilježene u iliričkim primjerima. Središnji dio radnje posvećen je analizi opsada. Prvenstveno je na osnovi literarnih, a zatim i materijalnih vrela dan pregled i zaključak o svakoj opsadi pojedinačno. Sve što je proizašlo iz analize opsada ukratko je sistematizirano tabličnim prikazima, te su u konačnici formulirani osnovni zaključci o opsadnom ratovanju tijekom rimskih osvajanja u Iliriku.

UVOD

Opsada podrazumijeva vojnu akciju ili predviđene vojne mjere kojima se protivnik u utvrđenom objektu (gradu, tvrđavi, utvrđi i sl.) drži u potpunom ili djelomičnom okruženju. Može se izvoditi blokadom, tj. prekidanjem veza s vanjskim svijetom, kako bi se protivnika iscrpilo (izgladnilo) ili direktnim napadom, kako bi se u opsjedano područje prodrlo silom. Često se identificira sa sistematskim napadom.¹ Opsade su u antičkom kontekstu svojevrsan vrhunac rata (ratovanja) na dvojak način. Prvo, opsjedanje određenog grada u golemoj većini slučajeva pretpostavlja činjenicu da je opsjedana vojska prethodno lakše ili teže potučena u bitci na otvorenom te je prisiljena potražiti zaštitu i utočište iza zidina vlastitih utvrđenja. S druge strane, opsjedatelj je nakon uzastopnih pobjeda na bojnopolju prisiljen pristupiti mnogo složenijoj igri - opasnom i kompliciranom postupku blokiranja i direktnog osvajanja tvrdog uporišta koje opsjedani brane uz najveće napore i najveću požrtvovnost. Stoga su opsade često bile pozornice svojevrsnog „takmičenja“ dviju suprotstavljenih strana u uporabi što ingenioznijih inženjerskih zahvata na terenu, različitih bacačkih strojeva, lukavština i prevara te naročito iskazivanja srčanosti i hrabrosti onih koji napadaju i onih koji se brane. Stoga nije ni čudno da su opsade dramatičan segment ratovanja koji su antički pisci vrlo rado bilježili, često s primjesama književnih bravura, donijevši oku modernog promatrača sliku o etapama dramatskog zapleta, krvavog i brutalnog vrhunca te rušilačkog rasplesa opsadnog ratovanja. Ovakav obrazac prate gotovo sve opsade o kojima će biti govora na sljedećim stranicama.²

Ovaj rad obuhvaća razdoblje od skoro puna dva stoljeća, počevši od opsade histarskog Nezakcija 178. god. pr. Kr., sve do završnih operacija slamanja velikog panonsko-dalmatinskog ustanka 9. god. n. e. Glavni oslonac u proučavanju opsadnih situacija pronalazimo u odabranim antičkim literarnim izvorima i različitim obavijestima koje oni pružaju. Pojedine zaključke možemo pokušati izvući i iz sačuvanih materijalnih izvora koje nalazimo na samom terenu, kao što su nepokretni materijalni spomenici (npr. tragovi gorenja) te različiti nalazi oružja. Osnovni istraživački cilj bio je pronaći, izdvojiti i analizirati konkretne primjere literarnih izvora o opsadnim radnjama u danom periodu te pokušati dati njihovo tumačenje. Nužnost je također nalagala da se proučavaju samo opsadni segmenti koji su literarno izdašniji posvjedočeni perima antičkih pisaca. Stoga u obzir nisu mogle doći

¹ Usporedi definicije termina u: Timčenko, 1973, 419-420.; Repinc, 2006, 114.; Mišljenja sam da je pojam opsade (u antičkom smislu) točnije i preciznije definiran u Hrvatskoj općoj enciklopediji, dok je definicija ponuđena u Vojnoj enciklopediji vrlo općenita, te se vrlo lako može upotrijebiti u modernom ratovanju.

² Uostalom, ovakva se tvrdnja može primijeniti za niz opsada koje su se dogodile u bilo kojem povijesnom razdoblju.

pojedine opsade koje su se zasigurno dogodile u promatranom periodu, budući da izostanak čvršće literarne osnove praktički onemogućava iole ozbiljniji pokušaj rekonstrukcije. Kao što i sam naslov govori, obaziremo se isključivo na rimske opsade različitih autohtonih utvrđenja u Iliriku, isključujući sve možebitne opsade koje su se dogodile u sukobima među domicilnim stanovništvom (koje literarni izvori ionako ne opisuju). Izostavljena je i opsada Salone u građanskom ratu, gdje su pristaše Pompejeve stranke dobili pomoć od ovaj put savezničkih Delmata.

U kronološkom slijedu obrađuje se devet sljedećih opsada: Nezakcija 177. pr. Kr. (u sklopu rata za osvajanje Istre), Delminija 156. i 155. pr. Kr. (kampanje izazvane naglim delmatskim širenjem i pritiscima na rimske saveznike), Metula i Segestike 35. pr. Kr., Promone 34. pr. Kr. (u sklopu velike Oktavijanove kampanje), te Splona, Retina i Andetrija 9. god. n.e. (ratovi za konačnu pacifikaciju Ilirika).

Povijesno-geografska odrednica rada jest prostor Ilirika, područje koje do danas po pitanju povijesnog razvoja historiografska zajednica nije uspjela definirati konsenzusom, pa brojna pitanja oko njegova značenja još ostaju otvorenima. Međutim važno je istaknuti da su se svi opsjednuti lokaliteti nalazili unutar njegova opsega. Pridodajemo mu i područje Istre, koja je i prije pokorenja 177. pr. Kr. dodjeljivana magistratu koji je na upravu dobivao Ilirik,³ kako svjedoči Livije.⁴ Istra je, zajedno s Venetijom u Augustovo doba (18-12. god. pr. Kr.) ušla u upravnu jedinicu zvanu *Regio X Italiae*,⁵ dok je najvjerojatnije bila uključena u sastav Cisalpinske Galije još od Tuditanova pohoda 129. god. pr. Kr.⁶

³ Starac, 2002, 13.

⁴ *Liv.* XL. 18.

⁵ Šašel Kos, 2005, 242.

⁶ *Ibid.*, 89.

POVIJESNI PREGLED

Pobjedama kod Sentina 295. god. pr. Kr. i Vadimonskog jezera 283. god. pr. Kr. u kojima su Rimljani zajedno s italskim saveznicima trijumfirali nad udruženim savezom Gala, Etruščana, Umbra i Samnićana odlučena je sudbina Apeninskog poluotoka. Novim teritorijalnim širenjem rimske granice došle su u neposredan kontakt s južnoitalskim grčkim gradovima. Natruhe predstojećih sukoba ocrtane su već ranije, osnutkom latinske kolonije Venuzije u Trećem samnitskom ratu, nadomak Tarenta. S ovim grčkim gradom Rim je imao stari sporazum prema kojem je bilo propisano da rimsko ratno brodovlje ne smije uplovljavati u vode Tarentskog zaljeva. Sukobu je prethodio poziv u pomoć još jednog grčkog grada Turija, koji se Rimu požalio na učestale napade Lukanaca. Senat je ubrzo poslao manju pomorsku flotu pod vodstvom konzula koja je u Tarentskom zaljevu djelomično potopljena, dok su preostali brodovi otjerani. U iščekivanju nadolazećeg sukoba stanovnici Tarenta, koji su već i prije znali upošljavati plaćeničku pomoć grčkih snaga s druge strane Jadrana, zatražili su pomoć epirskoga kralja Pira kojem su već ranije pomogli u osvajanju Krfa.⁷

Pir se na jug Italije iskrao sa snažnom i dobro opremljenom helenističkom vojskom. U tri sukcesivne bitke snazi Pirove falange suprotstavljeni su gotovo nepresušni rimski vojni izvori, *fides Romana* te *triplex acies*, sistem bojnog poretka koji je već tada nagovijestio sjajne mogućnosti i kasnije rimske pobjede nad helenističkim vojskama Istoka. Pir je na kraju poražen, a Tarent prisiljen potpisati mirovni ugovor 272. god. pr. Kr. Po završetku ovih sukoba te naposljetku zauzećem Volsinija 265. god. pr. Kr. Rimski Republika kontrolirala je prostor od Mesinskog tjesnaca do toskansko - emilijanskih Apenina.

Nova osvajanja na jugu postavila su okvir za sukob s dotadašnjom vladaricom mora, Kartagom. Prvi sukob započet 264. god. pr. Kr. završen je potpunom rimskom pobjedom kod Egatskih otoka 241. god. pr. Kr. Rat koji je bjesnio na Siciliji, Sredozemnom moru i u Africi završio je mirovnim ugovorom poraznim po Kartagu, koja se osim plaćanja goleme ratne odštete morala odreći i same Sicilije.⁸ Zbog bune u kartaškoj vojsci koja je potom uslijedila, Rim je ubrzo iskoristio novu priliku te su zauzeti otoci Sardinija i Korzika.⁹ Na drugoj strani Sredozemlja, gusarenje Ilira pod pokroviteljstvom kraljice Teute izazvalo je brzu i učinkovitu rimsku odmazdu 229. god. pr. Kr.¹⁰ koja je rezultirala ostvarivanjem rimskog protektorata nad pojedinim zajednicama i gradovima ovog područja, čime je izgrađen prvi rimsko-italski

⁷ *Plut. Pyr.* 13 - 14.

⁸ *Polyb.* I. 62.

⁹ *Polyb.* I. 79.

¹⁰ *Polyb.* II. 12.

mostobran na drugoj obali Jadrana. Pozicije su dodatno učvršćene 219. god. pr. Kr. pobjedom nad Demetrijem Farskim, nekadašnjim saveznikom u vrijeme Prvog ilirskog rata.¹¹ Iz Polibijevih redaka saznajemo da se uz dva prethodno spomenuta sukoba vežu prve informacije o opsadnom ratovanju na području Ilirika. Tako znamo da su Rimljani za vrijeme Prvog ilirskog rata opsjeli i osvojili Nutriju, dok su opsade Dimala i Fara bile svojevrsan vrhunac Drugog ilirskog rata.¹²

Agresivna politika Rimske Republike na ovim prostorima (koja je utrla put za daljnja osvajanja na Istoku) izravno je zadirala u interese jedne od triju velikih helenističkih sila - Makedonije - na čijem je čelu bio mladi Filip V. Stoga je on, nakon izbijanja Drugog punskog rata i prvih sjajnih Hanibalovih pobjeda, posebno nakon one kod Kane s potonjim uglavio savez protiv Rima.¹³

Jedan od najupečatljivijih aspekata Drugog punskog rata (218. god. pr. Kr. - 202. god. pr. Kr.) bila je sposobnost i upornost kojom su Rimljani istovremeno u borbu mogli otposlati velike vojne postrojbe na nekoliko bojišta, čak i kad je Hanibal bio „pred vratima“, što je još jedna potvrda o ogromnim resursima Republike. Bitkom kod Zame Rim je prevladao sve nedaće rata te je iz drugog sukoba s Kartagom ponovno izašao kao apsolutni pobjednik. Glavni plodovi ratovanja bile su nove teritorijalne akvizicije u Hispaniji.

Bez obzira na iscrpljenost Rima i njegovih saveznika, ubrzo je pokrenut novi rat s Filipom. Rimska diplomacija prethodno je isplela mrežu ugovora, pa je vojska u suradnji sa snagama Pergama i Roda te Ahejskog i Etolskog saveza prisilila Filipa na pokornost nakon velike pobjede kod Kinoskefala.¹⁴ Republika ovim ratom nije ostvarila nikakve teritorijalne akvizicije, ali je sputana moć ozbiljnog vojnog suparnika, dok je proglašenje slobode grčkim gradovima izazvalo erupciju oduševljenja u cijelom grčkom svijetu. Poraz Makedonije ubrzo je iskoristio Antioh Veliki, još jedan u nizu velikih helenističkih vladara, gladan novih teritorijalnih osvajanja. Potporu je našao u Etolskom savezu, gnjevnom zbog toga što rat s Filipom nije nastavljen do njegova konačnog uništenja. Rimljani su prvo pokušali diplomatskim putem prisiliti Antioha da s jedne strane vrati egipatskom kralju gradove koje je prethodno okupirao, a s druge strane, da evakuira i da slobodu svim grčkim gradovima u Europi i Maloj Aziji. Kako pritiscima diplomacije nije udovoljeno, Rimljani su se ponovno pripremili na rat velikih razmjera. Na strani Rima u novom sukobu ponovno su se našli Pergam i Rod, dok su Rimljani osigurali Filipovu poslušnost. Goleme Antiohove vojske

¹¹ *Polyb.* III. 19.

¹² *Polyb.* II. 11.; *Polyb.* III. 18-19.

¹³ *Polyb.* VII. 9.; *App.* III. 1.

¹⁴ *Plut. Flam.* 7 - 8.

poražene su najprije kod Termopila, a zatim na moru, da bi se rat završio veličanstvenom pobjedom Rimljana kod Magnezije 189. god. pr. Kr.

Nešto prije golemih uspjeha na Istoku, rimske trupe vodile su krvave ratove za osiguranje vlastitog „dvorišta“ na području sjeverne Italije. U sklopu predstojeće podjele zemljišta rimskim građanima na „galskom zemljištu“ (*ager Gallicus*) Rimljani su proveli cenz koji je trebao utvrditi cjelokupnu vojnu silu na koju se Republika mogla osloniti pred očekivanom keltskom prijetnjom. U bitci kod Telamona u Etruriji 225. god. pr. Kr. rimske su postrojbe strahovito porazile kontingente različitih galskih plemena i njihovih ligurskih saveznika.¹⁵ Nakon još jedne rimske pobjede kod Klastidija¹⁶ započela je kolonizacija padske ravnice te postupan prodor među keltske skupine koje su izbjegle rimsku odmazdu poslije Drugog punskog rata. Sistematskim osnivanjem uporišta Rimljani su osiguravali pokorene teritorije. Tako je 189. pr. Kr. uspostavljena latinska kolonija Bononija, koju je u stopu pratilo osnivanje dviju kolonija rimskih građana, Parme i Mutine 183. pr. Kr. Godine 181. pr. Kr. osnovana je kolonija Akvileja,¹⁷ istureno uporište koje je zatvaralo uski pojas između Alpa i Jadranskog mora te je kao takvo imalo izvrstan strateški značaj.

Početakom 2. st. pr. Kr. dotadašnja rimska ekspanzija položila je zdrave temelje za postupni prodor u kopnenu unutrašnjost Ilirika, kako sa sjevera, tako i sa juga. Vojske Republike znale su se odazvati pozivima u pomoć savezničkih zajednica na ovim prostorima, kombinirajući ovakve vojne akcije s isključivo imperijalnim pothvatima, poput ratova protiv Histra, Karna i Segestana, vođenih s ciljem konsolidiranja istočne granice Cisalpinske Galije. Do početka građanskog rata između Cezara i Pompeja, Rimska Republika kontrolirala je nevelik teritorij koji se odnosio samo na uže djelove kopna uz Jadransku obalu. Velika teritorijalna osvajanja izvršena su pod Oktavijanom 35-33. god. pr. Kr., dok je konačno pokoravanje i pacificiranje Ilirika provedeno 6-9. god. n. e. pod paskom Tiberija.

Važno je istaknuti da su zbog kroničnog nedostatka materije u izvorima potpuno izostali detalji o nekoliko rimskih opsada u razdoblju 2. i 1. st. pr. Kr. Tako smo obaviješteni o dva pohoda na Segestiku, a poznata su čak tri zasebna sukoba oko Salone te borbe oko Promone u Cezarovo vrijeme, iako literarni izvori nisu ostavili nikakve informacije o opsadnim radnjama u spomenutim sukobima.

¹⁵ *Polyb.* II. 28 - 30.

¹⁶ *Polyb.* II. 34.

¹⁷ *Liv.* LX. 34.

UBIKACIJA

Prije bilo kakve rasprave o opsadama koje pratimo u ovom radu, svrsishodno je izložiti ponešto informacija vezanih uz ubikacije lokaliteta. Na ovom mjestu, za pojedine bismo lokalitete mogli upotrijebiti i konstrukciju „ponuđene teorije o ubikacijama,“ budući da su, posebno u historiografskoj produkciji prošlog stoljeća, istraživači češće iznosili različite dokaze i načelno suprotstavljena mišljenja u pokušaju rješavanja ovakve vrste problematike, vezujući toponime opsjednutih središta posvjedočenih u izvorima s različitim lokalitetima na samom terenu. Ipak u novije vrijeme zamjetan je proces transformacije teorijskih postavki najizglednijih mogućnosti u njihove praktične ubikacije. Istraživači su gotovo jednoglasno spremni *de facto* prihvatiti pojedina rješenja pa bi se moglo reći da se danas pitanje ubikacija pojedinih lokaliteta koji nas ovdje primarno zanimaju većinom uzimaju kao gotova stvar.¹⁸ Ipak, treba dodati da je potrebno još mnogo mukotrpnog arheološkog istraživanja samih lokacija da bi se određene pretpostavke mogle prihvatiti u svojoj punini.

Oko pitanja smještaja glavnog središta otpora Histra nema potrebe raspravljati već više od jednog stoljeća. Već je i Gustav Zippel, koristeći se antičkim navodima, Nezakcij smještao negdje između Pule i rijeke Raše.¹⁹ Nezakcij²⁰ se nalazio u današnjim Vizačama (Člavica, kota 36) kod Valture, približno nekih 12 kilometara od današnjeg grada Pule. O tome je davne 1901. posvjedočio votivni natpis pronađen na zavjetnom žrtveniku caru Gordijanu III.²¹ Dodatnu potvrdu pružio je i niz arheoloških kampanja²² koje su na svjetlo dana iznijele mnoge arheološke nalaze, učinivši na taj način Nezakcij daleko najistraženijom/najpoznatijom lokacijom od svih onih kojima se ovdje bavimo.

U gotovo stoljeće i pol rasprave, problem točne lokacije Delminija polučio je čak četiri značajnije pretpostavke. Prva, ali već davno odbačena teorija Theodora Momsena, temeljena na procjeni jednog natpisa nađenog kod Tilurija (Gardun kod Trilja), smještala je Delminij u njegovu bližu okolicu. Ovakav stav preuzeo je i Zippel.²³ Početkom prošlog stoljeća, na temelju terenskih rekognosciranja i Apijanove opaske o visokom položaju Delminija,²⁴ gradinu se počelo smještati na područje Duvanjskog polja, točnije na Lib poviše Borčana,

¹⁸ Ovaj se zaključak ipak ne odnosi na lokalitete koji se spominju u Batonskom ratu.

¹⁹ Zippel, 1877, 105.

²⁰ O prvim potragama za Nezakcijem vidjeti u: Girardi-Jurkić, 1996, 15.; Detaljno o ubikaciji Nezakcija vidjeti u: Kozličić, 1996, 33-36.

²¹ Girardi-Jurkić, 1996, 15.; Kozličić, 1996, 33.; Križman, 1996, 140.

²² Girardi-Jurkić, 1996, 15-24.; Donosi se pregled svih arheoloških iskopavanja i njihovih nalaza.

²³ Zippel, 1877, 131.

²⁴ *App. Ill.* 11.

blizu današnjeg Tomislavgrada.²⁵ Marin Zaninović, jedan od najvećih autoriteta za povijest i arheologiju Delmata, na temelju vlastitih terenskih opažanja gradina Duvanjskog polja dao je još jedan teorijski prijedlog moguće lokacije; smatrao je da bi se Delminij mogao smjestiti i na Gradinu kod Gaja, također u blizini Tomislavgrada.²⁶ U kapitalnom radu o cestovnim mrežama Ilirika, još jednu teoriju ponudio je i Ivo Bojanovski. Polazeći od kritike (čime se povodio i Zaninović) prema kojoj je gradinski prethodnik, lociran na Libu kod Borčana, predaleko od rimskog Delminija, Bojanovski je na temelju arheoloških, a napose hodoloških i topografskih faktora predložio alternativnu ubikaciju Delminija u Prisoje na Buškom blatu.²⁷

U pregledu delmatskih gradina Duvanjskog polja Alojz Benac ponovno je iznio vrlo uvjerljive dokaze koji idu u prilog tvrdnji da se Delminij nalazio upravo na gradini kod Liba (kota 1023). Dominantan položaj, nepristupačni prilazi, izvrsna utvrđenost i laka branjivost te površina koja je dovoljno velika da može poslužiti kao refugij okolnom stanovništvu ovu lokaciju čine jedinim izglednim rješenjem.²⁸ Sumirajući sve zaključke predloženih ubikacija Delminija, Marjeta Šašel-Kos također se pridružuje Benčevom zaključku. Potom donosi i dosad neobjavljeno istraživanje Darka Periša, koji je upozorio da je na ovoj lokaciji pronađena velika količina rimskog oružja korištena poglavito za borbu na daljinu. Spomenuti materijalni nalazi također su vrijedan prilog teoriji koja Delminij locira upravo na Libu.²⁹ U ovome radu priklanjam se prethodno spomenutoj tezi, koja je već duže vremena ukorijenjena u znanstvenim krugovima.

Tijekom dugog niza godina, oko lokacije Metula,³⁰ glavnog japodskog središta, nizale su se brojne polemike, a mnogi su istraživači njegovu lokaciju tražili na području današnje Slovenije. Danas je više-manje općeprihvaćeno lociranje Metula na dvojnu gradinu Viničica kod Josipdola.³¹ Osvrćući se na promišljanja vezana uz ovu problematiku, Šašel-Kos smatra da je zaključak o ovoj lokaciji više-manje definitivn.³² U prilog ovom tumačenju ide i nekoliko prilično tvrdih dokaza: epigrafska svjedočanstva iz rimskog razdoblja³³ te brojni

²⁵ Teza o lokaciji Delminija na Duvanjsko polje potječe još iz 18. st. kad ju je predložio D. Farlati. Prihvatili su ju brojni istraživači: S. Novaković, F. Bulić, A. Evans, K. Patsch, D. Sergejevski, G. Alföldy, J. J. Wilkes.

²⁶ Zaninović, 1969, 49-56.; Zaninović, 1994, 46.; U potonjem djelu autor iznosi mišljenje da su obje lokacije - Gradina kod Gaja ili pak Lib iznad Borčana moguće lokacije predrimskog Delminija.

²⁷ Bojanovski, 1974, 233-244.; Važno je istaknuti činjenicu da je autor četrnaest godina kasnije, priklonivši se promišljanjima A. Benca odbacio vlastitu teoriju, te se ponovno priklonio lociranju Delminija na Lib: Bojanovski, 1988, 216-231.

²⁸ Benac, 1985, 22-25.; 69.

²⁹ Šašel-Kos, 2005, 304-305.

³⁰ Kompletan pregled teorija o ubikaciji Metula vidjeti u: Veith, 1914, 29-50.; Olujić, 2007, 122-134.

³¹ Veith, 1914, 30-31.; Wilkes, 1969, 31.; Čače, 1979, 61.; Šašel-Kos, 1986, 138-139.; Olujić, 2000, 61.; Olujić, 2003, 33.; Šašel-Kos, 2005, 432.; Balen-Letunić, 2006, 26.; Matijašić, 2009, 150.

³² Šašel-Kos, 2005, 432.

³³ Veith, 1914, 30-31.; Opširnije o epigrafskim natpisima: Šašel-Kos, 2005, 433-434.; Olujić, 2007, 123-126.

arheološki nalazi,³⁴ od kojih posebno treba izdvojiti debel sloj gorenja na samom platou te pronalazke različitih tipova rimskih projektila. Lokaciju dodatno potkrepljuje Apijanov opis topografije Metula, kojeg opisuje kao mjesto na vrlo šumovitu brijegu, smještenom na dva vrhunca koje dijeli uski klanac.³⁵

Iako odnos između Segestike i Siscije još nije posve jasan³⁶, makrolokacija Segestike zapravo nikad nije ni bila problemom; Segestiku je svakako trebalo tražiti na području današnjeg grada Siska. Glavno pitanje je stoga postalo mikrolociranje ovog mjesta. O lokaciji naselja govore i antički izvori³⁷ redovito spominjući njenu izvanrednu stratešku prednost. Položaj Segestike bio je u tom dijelu obilježen zavojitim, meandarskim tokom Kupe, kojim je naselje bili smješteno na svojevrsnom poluotoku, danas zvanom Pogorelec. Tamo se danas i ubicira.³⁸ Iako je područje antičke Siscije donekle arheološki istraženo i dokumentirano,³⁹ područje Pogorelca pokazalo se varljivim. Dok je niži dio uz rijeku arheološki istražen, viši dio, gdje se prema logici prapovijesnih naselja utvrđeni grad i nalazio, nemoguće je arheološki istražiti jer je većina lokaliteta uništena u urbanizaciji Siska nakon Drugog svjetskog rata.⁴⁰

Kod Promone je, kao i kod Segestike, na „sreću“ brojnih istraživača bilo potrebno odrediti samo mikrolokaciju delmatskog utvrđenja. Čak je i sam toponim gradinske utvrde danas očuvan u imenu 1148 m visoke planine Promine.⁴¹ Apijan nas, slično kao i na primjeru Metula slikovito i upečatljivo upućuje na makrolokaciju delmatskog uporišta. U svom djelu piše da je Delminij „planinsko uporište okruženo sa svih strana oštrim vrhuncima nalik na zupce pile.“⁴² Reljefni kuriozitet se i dandanas upečatljivo pruža uz županijsku cestu prema Kninu, pa se od najranijih pokušaja ubikacije Promone uvijek tvrdilo da se ona jamačno nalazila negdje u širem prostoru današnjeg sela Tepljuh. Međutim, polemike oko mikrolokacije Promone također nisu izostale.⁴³ Siniša Bilić-Dujmušić proanalizirao je u doktorskoj disertaciji mišljenja trojice znanstvenika (Veith, Zaninović, Rašković) koja su objedinjavala spektar svih dosadašnjih stavova o lokaciji Promone. Iako smatra da u svakoj spomenutoj teoriji postoje vrijedni elementi, odbacuje sve tri predložene ubikacije i na

³⁴ Olujić, 2007, 53-69.; Olujić, 2011, 137-158.

³⁵ *App. Ill.* 19.

³⁶ Sanader, 2001, 83.; Lolić, 2003, 138.

³⁷ *App. Ill.* 22.; *Strab.* IV, 6, 10.; *Dio* XLIX, 37.

³⁸ Hoti, 1992, 34.; Buzov, 1993, 48-49.; Sanader, 2001, 83.; Lolić, 2003, 135-138.; Šašel-Kos, 2005, 439.; Durman, 2006, 232.; Radman Livaja, 2007, 160.

³⁹ Pregled dosadašnjih istraživanja u: Lolić, 2003, 138 - 149.

⁴⁰ *Ibid.*, 138.

⁴¹ Zaninović, 1992, 36; Bilić-Dujmušić, 2004, 465.

⁴² *App. Ill.* 25.

⁴³ Veith, 1914, 63-69.; Zaninović, 1992, 36-37.

temelju vlastitog topografskog istraživanja grad smješta na jugoistočnu padinu ispod uzvišenja Male Orišnice, dok na njenom platou locira gradsku citadelu.⁴⁴ Na tragu Benčevih razmatranja o položaju Delminija, posebice usporedbom Apijanovog opisa Oktavijanove opsade s okolnim terenom iznosi uvjerljive argumente u prilog ubiciranju Promone upravo na ovom mjestu. S predočenim dokazima koje uzima kao ispravne, autorovim se razmišljanjima priklanja i Šašel-Kos.⁴⁵

Dok je položaj Nezakcija utvrđen opsežnim arheološkim kampanjama, a ubikacije Delminija, Metula, Segestike i Promone posjeduju vrlo opipljive dokaze koje možemo više-manje dovesti u vezu sa stvarnim lokacijama u prostoru, pokušaji lociranja tri opsjedana lokaliteta u Batonskom ratu često dovode do šetnje po veoma skliskom terenu. Ovdje se krucijalnim pokazuje i problem arheološke neistraženosti, budući da do danas nije pouzdano identificiran niti jedan lokalitet oko kojeg su vođene borbe.⁴⁶ U nedostatku predmetnih i epigrafskih dokaza, ovi se lokaliteti ubiciraju na najrazličitija mjesta, koja su katkad značajno geografski udaljena.⁴⁷ Splon su istraživači primjerice smještali kod Pljevlja na rijeci Čehotini⁴⁸ (Crna Gora!) ili negdje u današnjoj Bosni i Hercegovini (Stari Majdan na Sani, Šipovo).⁴⁹ Retin se često smješta kod Golubića pokraj Bihaća⁵⁰ ili pak u šire područje Une u zapadnoj Bosni.⁵¹ Svojevrsan izuzetak je Andetrij, mjesto najžešćeg otpora Tiberijevoj vojsci 9. god. n. e., koje se zbog pomanjkanja krupnijih dokaza najčešće locira kod Gornjeg Muća.⁵² Teorija o Andetriju svakako je bliža istini od onih za Splon ili Retin, budući da je arheološki poznat nasljednik predrimskog Andetrija⁵³ (što je zapravo i najveći oslonac navedenoj ubikaciji). Zaninović smatra da se predrimski Andetrij nalazio najvjerojatnije na mjestu Brečeva ili Bečke stolice, smješten na kosi Ćukova greda, sjeverozapadno od brda Visovac-Dobreč iznad Gornjeg Muća.⁵⁴

⁴⁴ Bilić-Dujmušić, 2004, 479-488.

⁴⁵ Šašel-Kos, 2005, 445.

⁴⁶ Bojanovski, 1988, 53-54.

⁴⁷ Pregled starijih teorija o ubikacijama lokaliteta: Köesterman, 1953, 371-378.; Pašalić, 1975, 411-415.

⁴⁸ Wilkes, 1969, 74.; Šašel-Kos, 1986, 188.

⁴⁹ Bojanovski, 1988, 51.; Mesihović, 2007, 561.

⁵⁰ Köesterman, 1953, 371.; Stipčević, 1974, 68.; Šašel-Kos, 1986, 188.; Mesihović, 2007, 562.

⁵¹ Bojanovski, 1988, 51.

⁵² Stipčević, 1974, 68.; Zaninović, 1976, 173.; Šašel-Kos, 1986, 188.; Bojanovski, 1988, 52.; Šašel-Kos, 2005, 446.; 470.; Mesihović, 2007, 572.; Matijašić, 2009, 174.

⁵³ *Dio* LVI, 13, 3.; Svakako je vrijedna njegova informacija da se Andetrij nalazio u blizini Salone.

⁵⁴ Zaninović, 2007, 134.; Daje sažeti opis gradine za koju smatra da je bila pozicijom predrimskog Andetrija. O ubikaciji vidjeti i bilješku 45.; Ova hipoteza do danas nije potvrđena.

IZVORI

3. 1. LITERARNI IZVORI

Literarni izvori koji oživljavaju tijek ili pak određene pojedinosti opsada koje su se zbile na području Ilirika, povijesna su djela grčkih i rimskih povjesničara s izuzetkom jednog rimskog epičara. Zbog stanja današnje očuvanosti, podacima su daleko izdašnija djela grčkih povjesničara. Međutim, glavne karakteristike dostupnih izvora zapravo su gotovo istovrsne. S jednom iznimkom, autori koji su opisivali minule događaje koji nas u ovom radu zanimaju pisali su najčešće s odmakom i po nekoliko stoljeća. Također, fragmentirana priroda očuvanih literarnih djela niti jednog antičkog pisca ne čini ekskluzivnim izvorom za period kojim se ovdje bavimo. Literarni narativi autora češće su obuhvaćali nekoliko povezanih opsada koje su se dogodile u određenoj kampanji, ili su pak do nas sačuvani došli samo oni dijelovi koje usko vežemo uz jednu određenu opsadu.

Zbog prirode ovog rada, nizu pisaca je bilo potrebno priključiti dva vojno-tehnička priručnika. Iako izričito ne pišu o opsadama koje u radu analiziramo, njihova djela pružaju nezaobilazne informacije koje se tiču proučavanog perioda. Istaknut ćemo djela dvaju pisaca: Vitruvija i Vegecija.

Od antičkih autora koji su ostavili konkretne informacije⁵⁵ o opsadnim radnjama na području Ilirika treba navesti Enija (*Enn. Ann.* XV, 397-398; 401), Livija (*Liv.* XLI. 11.) Frontina (*Front. Strat.* III, 6.), Flora (*Flor* 2. 23.) Apijana (*App. Ill.* XI, XIX-XXVII) i Diona Kasija (*Dio XLIX* 35, 37-38; LVI 11-15).

Rimski pjesnik **Kvint Enije**⁵⁶ (239 - 169. pr. Kr.) bio je suvremenik Trećeg histarskog rata kojeg je opjevao u 15. i 16. knjizi spjeva *Anali*. U epu prikazuje rimsku povijest od osnutka Grada do svoga vremena u 18 knjiga, preuzimajući grčki heksametar kao epski stih.⁵⁷ Enije je prvi od dva autora koji je ostavio ponešto informacija o opsadi Nezakcija. Nije prvorazredan izvor za izučavanje ove opsade, a tri su glavna razloga. Kao prvo, velika fragmentiranost očuvanih dijelova ovih dviju knjiga (kao i čitavog djela) otežava rekonstrukciju cjelokupnih događaja (posebice ako uzmemo u obzir prirodu opsadnog ratovanja, koje se odvija u više-manje ustaljenim etapama). Tako od djela poznajemo izvorne naslove, pokoji tuđi podatak o sadržaju i vrlo male izvorne ulomke, pretežito one koji su

⁵⁵ Mnogi su autori u svojim tekstovima zabilježili da je određeni grad bio opsjednut ili zauzet. Takve podatke primjerice nalazimo u djelima Strabona, Veleja Paterkula, Plinija Starijeg i sl., ali ovi pisci ne donose nikakva konkretna svjedočanstva o primjenjenoj opsadnoj tehnici.

⁵⁶ Korištena izdanja: *Ennius* 1935., *Enije* 1997.

⁵⁷ *Leksikon*, 1996, 170.

nećim privukli antičke gramatičare, metričare ili skolijaste. Zbog toga se vrlo teško i oprezno utvrđuje na što bi se koji fragment mogao odnositi.⁵⁸ Iako u sačuvanim stihovima nije izričito spomenut toponim Nezakcija, nitko od suvremenih autora ne dovodi u pitanje da je Enije pjevao upravo o ovoj opsadi. Budući da nije bio povijesničar, valja imati na umu da je njegovo djelo potrebno smjestiti u određen književno-povijesni kontekst. Sve prethodno Enija čini vrlo nezgodnim izvorom na koji se možemo osloniti u rekonstrukciji opsade Nezakcija.

Marko Vitruvije Polion,⁵⁹ (o. 70. pr. Kr. o. 15. pr. Kr.) rimski arhitekt i Augustov suvremenik svoje djelo *O graditeljstvu* objavio je oko 25. god. pr. Kr. Naslov je podijeljen na deset cjelina, a nas najviše zanima deseta knjiga u kojoj je dan pregled izgradnje bojnih strojeva. Vitruvije je u mladosti bio inženjerijski časnik te je praktična iskustva o vojevanju stekao u Augustovim ratovima.⁶⁰ Posebno je važan za pravilno tumačenje terminologije bakačkih sprava u razdoblju od 2. st. pr. Kr. do početka n.e.

Tit Livije⁶¹ (o. 59. pr. Kr. - 17. n. e.) svakako je najpoznatiji autor starog Rima. U monumentalnom djelu *Od osnutka grada* ostavio je izdašno svjedočanstvo o Trećem histarskom ratu. Ključni dio predstavlja 41. knjiga u kojoj je opisao dramatičnu opsadu i pad Nezakcija. Nažalost, početak ove knjige je izgubljen pa nije sačuvan *cassus belli* ovog rata. Fragmentirana očuvanost Livijeva djela (cjelovito su sačuvane 1-10. knjiga - razdoblje do 293. pr. Kr. te 21-45. knjiga - razdoblje od 219. do 167. pr. Kr.), koje je obuhvaćalo period od mitološkog osnutka Rima pa do smrti Druza (9. pr. Kr.), onemogućila je uvid u daljnje detalje i obavijesti o našim krajevima o kojima je Livije svakako i pisao. To se dobro vidi u *Periochama* (sažeci svake pojedine knjige koji su služili za lakše snalaženje unutar obimne građe) koje su napravljene nešto kasnije.⁶²

Izvor za ovaj rat vjerojatno mu je bio prethodno spomenuti Kvint Enije, a pretpostavka je da se koristio i Polibijevim djelom⁶³, što se temelji na analogiji da ga je Livije inače često upotrebljavao. Grčki povjesničar svakako bi bio superiorniji i kvalitetniji izvor podataka od djela mlađih analista - Antija, Macera i Tuberona, kojima se zasigurno koristio.⁶⁴ Livijev

⁵⁸ Kuntić-Makvić, 1997, 70.

⁵⁹ Korištena izdanja: *Vitruvije* 1951., *Vitruvije* 1999.

⁶⁰ *Leksikon*, 1996, 606.

⁶¹ Korištena izdanja: *Livy* 1938., *Livije* 1997.

⁶² Tako primjerice znamo da je Livije opisao kampanje Gaja Marcija Figula i Publija Kornelija Scipiona Nazike u ratovima protiv Delmata 156. i 155. god. pr. Kr. Unutar ovih operacija zasigurno je spomenuo i neke opsadne detalje vezane uz ove pohode.

⁶³ Čače, 1979, 52.; Križman, 1979, 138.; Roth, 2006, 54.

⁶⁴ Križman, 1979, 138-139.; *Leksikon*, 1996, 391.; Roth, 2006, 54.; Iako potonji autor sam ističe da je, počevši od treće dekade, Livijev narativ u opsadnim detaljima mnogo pouzdaniji, mišljenja je da je Livije korištenjem djela mlađih analista, siromašnih podacima, bio prisiljen da u opisima ratova s Galima, Ligurima i Histrima ubaci mnogo fiktivnih detalja.

deskriptivan opis opsade Nezakcija svakako je najizdašnije sačuvano svjedočanstvo, stoga je i glavni izvor i podloga za bilo kakav pokušaj ovakve rekonstrukcije.

Sekst Julije Frontin⁶⁵ (o. 40 - o. 110.) zapažen i cijenjen pisac o grčkim i rimskim tehnikama ratovanja te čovjek s vojničkim pedigreeom koji piše o praktičnim znanjima vlastite profesije u djelu *Strategemata* sačuvao je samo spomen o opsadi Delminija, kojom je zapovijedao Scipion Nazika.⁶⁶ Frontinova je namjera da opisuje lukavštine (ratne „cake“) različitih vojskovođa, primjenjene u različitim povijesnim razdobljima. Djelo je sastavljeno od niza prikladnih primjera razvrstanih na rodove, podijeljenih u četiri knjige, a ovdje nas najviše zanima dio treće knjige gdje Frontin piše o načinima razvlačenja neprijateljske obrane.⁶⁷

Publije (ili Lucije) Anej Flor⁶⁸ (74 - 130.) autor je djela *Sažetak svih ratova u 700 godina* u kojem prezentira skicu rimske povijesti napisanu na vrlo atraktivan način⁶⁹ s vrlo kratkim natuknicama o pojedinim ratovima, uglavnom prateći ustaljeni kronološki slijed. Floru je želja odabrati i protumačiti događaje iz rimske povijesti, ali u povoljnom svjetlu za Rimljane. Glavni izvor bio mu je Livije kojeg je često doslovno citirao, iako se zasigurno koristio i drugim autorima (primjerice djelima Salustija, Cezara, Tacita, Vergilija).⁷⁰ Pažljivim čitanjem njegova djela možemo prepoznati zapis o opsadi Metula,⁷¹ a *Sažetak* nudi i informaciju o sudbini Delminija. Iako Florova literarna naracija nije pretjerano izdašna (štoviše, jezgrovita je i vrlo kratka) njegov tekst zasigurno obogaćuje dostupne informacije o navedenim opsadama.

Apijan⁷² (o. 98 - o. 169.), grčki povjesničar iz Aleksandrije, jedan je od najvažnijih izvora za temu ovoga rada. Djelo *Rimska Povijest* organizirao je na prilično originalnom kronološko-geografskom ključu, za razliku od dotadašnje klasične analističke naracije. U devetoj knjizi (*Makedonike et Illyrike*) pisao je o rimskom ratovanju u Makedoniji i Iliriku. Segment o Iliriku je zapravo svojevrsni dodatak povijesti Makedonije. Dok je potonja sačuvana samo fragmentarno, dio o Iliriku jedina je potpuno sačuvana povijest ovog prostora iz antičkih vremena, što Apijana čini izvorom prvog reda.⁷³ Djelo ima dodatnu važnost zbog

⁶⁵ Korišteno izdanje je *Frontin* 2004.

⁶⁶ *Front. Strat.* III, 6, 2. Nažalost, njegov navod o opsadi Delminija je sam po sebi problematičan.

⁶⁷ *Front. Strat.* III, 6.

⁶⁸ Korišteno izdanje je *Flor* 2005.

⁶⁹ Šašel-Kos, 2005, 32.; Miklič, 2005, 7-8.

⁷⁰ Miklič, 2005, 6.

⁷¹ Flor ne spominje izričito toponim koji je opsjedan (tj. Metul). Međutim cjelokupni opis (a posebno dramatičan detalj Oktavijanova osobnog juriša i pada s mosta) u potpunosti se podudara s Apijanovim tekstom ove opsade. Usporedi: *Flor* II, 23. i *App. Ill.* 20. 56-58.

⁷² Korištena izdanja: *Appian* 1962., *Appian* 1982., *Appian* 2005.

⁷³ Čače, 1979, 53.; Šašel-Kos, 2005, 31.

činjenice da mu je u poglavljima *Ilirike* glavni izvor bio August tj. njegovi osobni memoari⁷⁴, što vlastitim riječima potvrđuje i sam Apijan.⁷⁵ Treba ipak napomenuti da je autorov narativ u ovim ratnim zbivanjima svakako bio veoma naklonjen kasnijem rimskom caru. Za razliku od prethodnih autora, *Rimska Povijest* obuhvaća daleko šire razdoblje pa je i broj opsada koje on opisuje proporcionalno veći. U njegovoj *Ilirike*⁷⁶ stoga pronalazimo iznimno važne zapise o opsadama Delminija, Metula, Segestike i Promone. Zanimljivo je istaknuti da je Apijan obradio samo prvu opsadu Delminija, dok je drugu u potpunosti izostavio. S druge strane, opsade u kojima je sudjelovao Oktavijan potanko su obrađene, jer je Apijan informacije direktno preuzimao iz njegovog osobnog rukopisa.⁷⁷

Dion Kasije Kokejan,⁷⁸ grčki povjesničar iz 2./3. st. je uz Apijana svakako najvažniji izvor za opsadno ratovanje na području Ilirika. Treba napomenuti da je Dion jedini autor koji daje iscrpne podatke o opsadama koje su se dogodile u velikom panonsko-dalmatinskom ustanku. Svoju *Rimsku Povijest* napisao je u 80 knjiga s neskromnim literarnim pretenzijama. Ovaj veliki opus također je do nas došao fragmentarno, iako je pregled sadržaja svih izgubljenih knjiga dostupan preko izvadaka i sadržaja iz bizantskog vremena (Konstantin Porfirogenet, Ksifilin, Zonara).⁷⁹ Otac mu je bio upravitelj Dalmacije, a potom je i sam Dion Kasije bio namjesnik Dalmacije, a zatim i Gornje Panonije, pa se često navodi kao osobni poznavatelj prilika i mjesta.⁸⁰ Kao izvori, poslužili su mu ponajviše analisti te Polibije, Livije i Tacit,⁸¹ a referirao se i na već spomenute Augustove memoare.⁸² U Dionovim poglavljima možemo naći opise opsada Metula i Segestike, koji ne samo da nadopunjuju dostupnu literarnu osnovicu već bacaju i nešto drugačije svjetlo na Oktavijanovu kampanju koju Apijan prikazuje kao besprijeekornu.⁸³ Već smo spomenuli da uz ove dvije opsade, Dion donosi i dragocjene podatke za još tri opsade iz Batonskog rata; onih Splona, Retina te Andetrija.

Publije Flavije Vegecije Renat⁸⁴ (4/5. st.) autor je djela *Sažetak vojne vještine*, sastavljenog u četiri dijela. Iako o autoru ne znamo mnogo, pretpostavlja se da nije imao

⁷⁴ Wilkes, 1969, 47.; Čače, 1979, 53.; Olujčić, 2003, 28.; Šašel-Kos, 2005, 34-35.; 92.; 393-396.

⁷⁵ *App. Ill.* 14-15.

⁷⁶ O svim izvorima kojima se Apijan možda koristio opširnije u: Šašel-Kos, 2005, 33-34.; 91-96.; 301-302.

⁷⁷ Šašel-Kos, 2005, 88: U usporedbi s opisom ostalih ratnih zbivanja u Iliriku, Apijan je neuobičajeno mnogo pažnje posvetio događajima u kojima je Oktavijan osobno sudjelovao. Mišljenje je autorice da su poglavlja o ovim ratnim zbivanjima najkoherentniji i najživopisniji djelovi Apijanove *Ilirske povijesti*.

⁷⁸ Korištena izdanja: *Dio* 1954., *Dio* 1955a, *Dio* 1955b, *Dio* 1986., *Dio* 1987.

⁷⁹ *Leksikon*, 1996, 148.

⁸⁰ Šašel-Kos, 1986, 34.; Kuntić-Makvić, 2008, 235.

⁸¹ Šašel-Kos, 1986, 43-44.; Bilić-Dujmušić 2004, 31-32.

⁸² Cary, 1953, xvi.; Šašel-Kos, 1986, 43-44.

⁸³ Swan, 1987, 286.; Navedena činjenica sugerira da je Dion na ovom mjestu jamačno koristio izvor koji nije bio naklonjen Oktavijanu. Možda se radilo o Aulu Kremuciju Kordu.

⁸⁴ Korišteno izdanje je *Vegecije*, 2002.

praktičnog vojnog iskustva. Vegecije ne opisuje stvarno stanje rimske vojske već daje njen idealan prikaz. Kompilirajući tekstove određenih vojnih teoretičara, uzima ono što smatra najboljim u rimskoj vojsci iz njene duge povijesti te u konačnici stvara idealan model ustroja legija.⁸⁵ Za potrebe ovog rada vrlo je važna druga knjiga koja donosi popis legijskih bojnih sprava, te posebno četvrta knjiga koja je velikim djelom posvećena metodama osvajanja i obrane gradova.

Što možemo istaknuti kao zajedničko svim antičkim piscima koji su ostavili svjedočanstva o opsadnom ratovanju u Iliriku? Pridjev „literarni“ koji često pridodajemo našim izvorima asocira ponajprije na lijepu književnost. Činjenica je da historiografija u antici doista pripada književnosti i podliježe pravilima umjetničkog pisanja.⁸⁶ Svi naši izvori u krajnjoj liniji većinom kompiliraju podatke o događajima o kojima pišu, prenoseći ih direktno ili indirektno, prepričavajući ih, citirajući ili pak skraćujući. Pouzdanost podataka bilo kojeg autora svakako ovisi djelom o izvorima koje je koristio, ali i o načinu na koji ih je koristio.⁸⁷ Ovdje možemo parafrazirati donekle slične izjave Apijana i Diona koji bilježe da su „pročitali više-manje sve o onome što je pisano, ali da su u svoje *Povijesti* uključili samo ono što su smatrali primjerenim/važnim.“ Ipak, ne treba pretpostavljati da je određena priča neistinita ako joj je naracija ili jezik stiliziran⁸⁸ (što posebno vrijedi za informacije koje nude Enije i Livije). Stoga deskriptivni opisi naših autora zasigurno imaju podlogu realnih okolnosti opsadnog ratovanja, jer se opsada, kako je već spomenuto, općenito odvija po ustaljenom obrascu i slijedu. Dostupni izvori o opsadama koje proučavamo došli su nam u određenom obliku i na nama je da ih kao takve valoriziramo te pokušamo dati njihovo početno tumačenje.

Praktično vojno iskustvo imali su Enije i Frontin, dok vojništo nije trebalo biti strano ni Dionu Kasiju zbog položaja koje je držao. S druge strane, pretpostavlja se da Livije, Flor i Apijan nisu nikad vršili aktivnu vojnu službu. Stil i motivi pisanja svakako se razlikuju od autora do autora. Zbog forme, Enijev spjev je među svim literarnim djelima svakako jedinstven. Livije i Dion stvarali su grandioznu povijest Rima, pa vojna pitanja, iako o njima naširoko pišu, nisu bila centrom proučavanja. U potpunoj suprotnosti, Flor i Apijan isključivo kompiliraju dostupne im obavijesti o povijesti rimskog vojevanja, oduševljeni snagom i veličinom rimske države. Po formi i sadržaju vrlo različito, Frontinovo djelo punokrvan je primjer literarnog stvaralaštva vojnog profesionalca. Ironično je da je jedina njegova informacija o opsadama u Iliriku višestruko problematična.

⁸⁵ Bilić-Dujmušić, 2004, 42.

⁸⁶ Kuntić-Makvić, 2008, 230.

⁸⁷ Šašel-Kos, 2005, 33.

⁸⁸ Roth, 2006, 49.

3. 2. MATERIJALNI IZVORI

Zbog trenutačnog stanja arheološke (ne)istraženosti svih promatranih lokaliteta nismo u mogućnosti donijeti nekakav opsežan popis materijalnih izvora koji bi u dovoljnim količinama detaljno potvrdili tekstualnu predaju izvora. Postoji još jedan veliki problem: u traženju veze između postojećih materijalnih izvora kojima raspolažemo i lokaliteta koji još nisu definitivno ubicirani⁸⁹ možemo naići na nepremostive prepreke pa treba biti vrlo oprezan s iznošenjem konkretnih zaključaka. Materijalne izvore dijelimo na dvije vrste: prvi od njih su nepokretni spomenici, kao što su ostatci zidina, gradinskih naselja te tragovi paljevine. Za razliku od ovakve vrste izvora kojih je zasada posvjedočeno razmjerno malo, drugi tip materijalnih izvora, čiji su nalazi znatno češći jest bacačko oružje (strijele, olovna tanad, koplja, pilumi, projektili iz bacačkih sprava i sl.). Većina je pronađena slučajno pa se pri analizi i pokušaju datiranja potrebno osloniti na analogije s istovrsnim predmetima nađenim u datiranom arheološkom kontekstu.⁹⁰ Međutim zbog nepouzdanosti datacije (koja može varirati i po nekoliko stoljeća) nisu prihvatljivi kao odlučujuć dokaz.⁹¹ Ipak, treba istaknuti činjenicu da su pojedinačni nalazi oružja, čak i u manjim količinama još jedna materijalna osnovica koja može svjedočiti o opsjedanju nekog lokaliteta. Nalazi vojne opreme o kojima ovdje raspravljamo obrađeni su i pohranjeni u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Za svaki lokalitet pojedinačno, kronološkim redom donosi se pregled materijalnih izvora kojima trenutno raspolažemo.

Iako je Nezakcij, kao što je već spomenuto, daleko najistraženiji lokalitet koji ovdje promatramo, dosadašnja arheološka iskopavanja, kao i publikacije materijalnih nalaza i arheoloških objekata nisu donijeli nekakve upotrebljive informacije o vojnom djelovanju rimske vojske prilikom njegove opsade. Bogatstvo Nezakcija kojim danas raspolažemo produkt je iskopavanja i istraživanja zone nekropole,⁹² dok su poznati i rimski ostatci urbanih elementa. Također, znamo da su bedemi Nezakcija bili građeni jednostavnom tehnikom slaganja vanjskog lica većim kamenim blokovima, dok je unutrašnjost bila ispunjavana sitnim kamenjem i šutom. Poznat je oblik i smjer obrambenih bedema koji su opasivali Nezakcij, te posebno ojačana mjesta sa više paralelnih zidina koje su štatile zapadnu stranu gradine, odakle je i pristup bio najlakši.⁹³ Nezakcij je imao je izvrstan obrambeni položaj. Uzdizao se na

⁸⁹ Što praktički vrijedi za sve promatrane lokacije osim Nezakcija.

⁹⁰ Radman Livaja, 2001, 123.

⁹¹ Šašel-Kos, 2005, 436-437.

⁹² Girardi-Jurkić, 1996, 16.; Mihovilić, 1996, 61-62.; Mihovilić, 2001.

⁹³ Mihovilić, 1996, 61.; Mihovilić, 2001, 8.; Buršić Matijašić, 2008, 154. Ova činjenica igrala je neizmjereno važnu ulogu za vrijeme njegove opsade. Podrobnije na str. 31-32.

platou ponad doline i zaljeva Budava⁹⁴, na položaju prirodno zaštićenom strmim padinama sa svih strana osim zapadne na kojoj su i građene najčvršće utvrđne konstrukcije. Ovim arheološkim informacijama svakako treba pridodati i pokušaje lociranja problematične rijeke za koju Livije piše da je tekla uz zidine same gradine. Problematiku je dosada najiscrpnije obradio Mithad Kozličić, pokušavši pomiriti literarni navod iz izvora s geološkom situacijom na terenu.⁹⁵ Na temelju starih katastarskih karata općine Kavran, Kozličić je ustvrdio da je rijeka o kojoj Livije piše jamačno bila Budava, čiji je vodotok ispod Vizača postojao još početkom 19. st. Ovakvu tvrdnju ipak ne dozvoljava topografija Nezakcija pa je Kozličićev zaključak često bio argumentirano kritiziran.⁹⁶

Za gradinu na Libu vrlo su važne sakupljene informacije o vidljivim gradinskim ostacima, kao i osobna terenska opažanja Alojza Benca. Benac je identificirao djelove utvrđnih konstrukcija: jake zaštitne kamene nasipe te limitni tumul, koji je imao dvostruku ulogu - bio je glavna zaštita gradine na njenoj najosjetljivijoj strani, ali je mogao služiti i kao osmatračnica.⁹⁷ Benac smatra da čitavom kompleksu Delminija pristaje neka vrsta antičke nomenklature - naselje sa akropolom. Određene gradine u okolici Liba prepoznao je kao pomoćne utvrde. Benčevom pregledu možemo pridodati i informacije Marjete Šašel-Kos koja prenosi zasada neobjavljene podatke Darka Periše o pronađenim ostacima rimskog republikanskog oružja na Ravnoj Glavici⁹⁸ (uzvišenju na Libu) koji uključuju pila, koplja, vrhove strijela i projektele iz bacačkih strojeva. Iako ove nalaze nije moguće točno datirati, smatra se da potječu iz 2. st. pr. Kr. pa ih se analogijom veže uz opsadu Delminija.

Među arheološkim ostacima Velike i Male Viničice svakako prvo treba istaknuti da su istraživači utvrdili debeli sloj gorenja na samom platou i pronašli razne rimske projektele (koplja, strijele, kamene kugle).⁹⁹ U arheološkom istraživanju 2005. godine na Viničici je otvoren profil pretpostavljenog prapovijesnog bedema. Sama se fortifikacija nalazila na zemljanom uzvišenju-nasipu, a u iskopu profila pronađeno mnogo ostataka gorenog drveta.¹⁰⁰ Nažalost, struktura ziđa još nije arheološki verificirana, iako se istraživanje nastavlja. Učestali nalazi tragova gorenja na području Viničice svakako se mogu dovesti u vezu s Apijanovim i Dionovim opisom zbivanja u opsadi Metula. Ovim nepokretnim materijalnim spomenicima treba pridodati i omanje nalaze balističkih projektila. U antičkoj zbirci Arheološkog muzeja u

⁹⁴ Za iznimno detaljan opis geomorfologije nezakcijskog područja vidjeti: Bondesan, 1999, 121-132.

⁹⁵ Kozličić, 1988, 234.; Kozličić, 1996, 41-43.

⁹⁶ Kuntić-Makvić, 1997, 171.; Rosada, 1999, 169.; Bondesan, 1999, 131.; Matijašić, 2009, 105.

⁹⁷ Benac, 1985, 23.; 59.

⁹⁸ Šašel-Kos, 2005, 304-305.

⁹⁹ Olujić, 2003, 33.

¹⁰⁰ Olujić, 2011, 143.

Zagrebu ne postoje sačuvani dijelovi bacačkih sprava, ali se u zbirci čuva više njihovih projektila. Tri su osobito zanimljiva jer se mogu dovesti u vezu s opsadom Metula. Ovi su projektili prema svojim tipološkim karakteristikama bliski republikanskom tipu, a posebno su bili česti potkraj Republike i u Augustovo vrijeme pa bi ih se analogijom moglo dovesti u vezu s ovom opsadom.¹⁰¹

Arheološki muzej također čuva različite primjerke oružja koje bi se isto tako analogijom moglo dovesti u vezu s opsadom Segestike. Na području Siska pronađeno je nekoliko primjeraka olovne tanadi, a česti su i nalazi strijela. Olovna tanad se prema tipološkim karakteristikama datira od 2. stoljeća pr. Kr. do 2. stoljeća n. e.,¹⁰² što ipak ostavlja široke mogućnost da su ovi projektili mogli biti ispaljeni u opsadama koje su se dogodile prije Oktavijanova pohoda. Olovnoj tanadi pridodajemo i značajan broj strijela, od kojih neke, posebno zbog načina izrade (koji sugerira da su napravljene u ratnim uvjetima na samom terenu) možemo povezati s Oktavijanovim opsjedanjem Segestike.¹⁰³ Treba dodati da su ove strijele svakako mogli ispaliti i sami branitelji. Dosadašnja arheološka istraživanja¹⁰⁴ nisu donijela nikakve podatke o samoj utvrdi Segestike, njenom izgledu i zidinama.

Budući da sustavna istraživanja nikad nisu provedena na lokaciji koju je predložio Siniša Bilić-Dujmušić, nema govora o nekim većim nalazima rimskog oružja. Što se tiče opisa same gradine, navedeni je u osobnom terenskom rekognosciranju lokaliteta identificirao plato na kojem se nalazila promonska citadela kao i položaj samog grada. Autor je također identificirao djelove bedema (čiju skicu nudi u svom radu) i neke dopunske obrambene elemente, a također teoretizira o veličini površine unutar fortifikacije.¹⁰⁵

Već je spomenuta činjenica da arheološki nije identificiran niti jedan lokalitet oko kojeg su vođene borbe u Batonskom ratu. U novije vrijeme pojavio se članak Ivana Radmana Livaje i Marka Dizdara koji se bavi arheološkim tragovima panonsko-dalmatinskog ustanka.¹⁰⁶ Međutim rad pokriva samo područje današnje sjeverne i istočne Hrvatske pa se ne donose nekakvi nalazi koji bi se eventualno mogli vezati uz opsade Splona, Retina ili Andetrija.¹⁰⁷ Stoga do danas nismo u posjedu nekakvih materijalnih izvora koje bi mogli dovesti u vezu s literarnom naracijom u izvorima.

¹⁰¹ Radman Livaja, 2001, 133.; 138.

¹⁰² Radman Livaja, 2000, 110-111.; 113.

¹⁰³ Radman Livaja, 2001, 125-126.; 137-138.

¹⁰⁴ Ovdje mislimo na publikacije i objavljena djela.

¹⁰⁵ Bilić-Dujmušić, 2004, 479-488.

¹⁰⁶ Radman Livaja i Dizdar, 2010, 47-58.

¹⁰⁷ Radman Livaja 2000, 111. U navedenom djelu donosi se opis olovnog taneta koji je pronađen na području današnjeg Solina. Prema tipološkim karakteristikama, tane je moglo biti korišteno u razdoblju od opsade

LITERATURA

Konvencionalan povijesni pregled istraživanja opsadnog ratovanja na području Ilirika nije moguće predstaviti jer takvo sistematsko izučavanje dosad nikad nije bilo pokušano. Međutim, svakako je bilo radova koji su se na ovaj ili onaj način dotakli opsada, ili ih barem spomenuli. Uz pojedine iznimke, historiografi su o promatranim opsadama i opsadnim radnjama u Iliriku najčešće govorili usputno u kontekstu izučavanja pojedinih rimskih kampanja. Tako je većina radova nudila generalni pregled podataka u izvorima, bez analiziranja konkretne opsadne problematike. Stoga je izbor ovdje navedenih bibliografskih jedinica nužno sužen na na tri vrste djela: povijesne preglede koji su obuhvaćali postavljeni kronološki okvir, radove (većinom stručne članke) koji su uže obrađivali pojedinačne rimske kampanje te studije u kojima se isključivo analizirala opsadna tematika.

Temelj za izučavanje rimskog osvajanja naših krajeva postavio je krajem 19. stoljeća Gustav Zippel, djelom *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*.¹⁰⁸ U novije vrijeme pojavilo se nekoliko značajnih povijesnih pregleda. Prvo treba navesti dvije monografije o povijesti rimskih provincija, a to su *Dalmatia*,¹⁰⁹ autora J. J. Wilkesa i *Pannonia and Upper Moesia*,¹¹⁰ Andrasa Mócsyja. Sličnog karaktera, ali po sadržaju ipak nešto drugačije su knjige *Iliri*,¹¹¹ Aleksandra Stipčevića, te *Bosna i Hercegovina u antičko doba*,¹¹² Ive Bojanovskog. U potonjim radovima dan je kompletan pregled rimskog vojevanja u Iliriku pa se u njima spominje opći kontekst pojedinih opsada. Slične preglede može se naći u djelima *Iliri*¹¹³ J. J. Wilkesa, *Ilirsko pleme Delmati*,¹¹⁴ Marina Zaninovića te *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*,¹¹⁵ Roberta Matijašića.

Posebno treba istaknuti dvije monografije Marjete Šašel-Kos:¹¹⁶ *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu* te *Appian and Illyricum*. U ovim radovima autorica donosi iscrpne povijesne komentare o cjelokupnom razdoblju kojeg ovdje proučavamo te pretresa razne zaključke i mišljenja relevantnih autora koji su pisali o povijesti Ilirika.

Salone 119. pr. Kr. do 1. st. n. e. Uz to što bi smještanje ovog projektila u razdoblje Batonskog rata bilo dvojbeno, ovakav pojedinačan nalaz ima praktički ništavno značenje, te je čisti kuriozitet.

¹⁰⁸ Zippel, 1887, 101-235.

¹⁰⁹ Wilkes, 1969, 29-77.

¹¹⁰ Mócsy, 1974, 1-52.

¹¹¹ Stipčević, 1974, 52-69.

¹¹² Bojanovski, 1988, 36-54.

¹¹³ Wilkes, 2001, 183-220.

¹¹⁴ Zaninović, 2007, 15-26.; Ovo djelo prvi put se pojavilo u dva odvojena sveska 1966. i 1967. godine, pri Centru za balkanološke studije, da bi se u cjelovitom tisku pojavilo prije nekoliko godina.

¹¹⁵ Matijašić, 2009, 99-181.

¹¹⁶ Šašel-Kos 1986, 98-198.; Šašel-Kos, 2005, 291-471.

Ovom nizu autora treba pridodati dva historiografska članka. U djelu „Rimska vojska u razvitku antike na našoj obali“¹¹⁷ Marin Zaninović obrađuje djelovanje rimske vojske na jadranskoj obali i njenu zaleđu od sukoba s Ilirima do Batonskog rata. Rad „Prilozi proučavanju političkog uređenja naroda sjeverozapadnog Ilirika“¹¹⁸ Slobodana Čače uz osvrt na opsade Nezakcija, Delminija i Metula postavlja okvir za izučavanje političkog i društvenog uređenja Histra, Delmata i Japoda pa su neki zaključci o njihovom vojnom organiziranju i okupljanju veoma vrijedni u kontekstu opsadnog ratovanja.

Za podrobnija tumačenja vezana uz opsadu Nezakcija valja pogledati sljedeće radove: knjiga *Antička svjedočanstva o Istri: izbor iz djela*¹¹⁹ hvalevrijedan je filološki rad Mate Križmana koji je prikupio i preveo na hrvatski jezik sve grčke i rimske izvore koji su spomenuli područje Istre u antici. Njegovo je djelo zasigurno nezaobilazno prilikom proučavanja Trećeg histarskog rata. Širi povjesni kontekst i opći pregled svih rimsko - histarskih ratova može se naći u članku „Histri i Liburni prema rimskoj ekspanziji“¹²⁰ Marina Zaninovića te knjizi *Istra od Epulona do Dioklecijana*¹²¹ Alke Starac. Radovi „Kako se zapravo zvao posljednji kralj Histra?“¹²² Mate Križmana te „De bello Histrico“¹²³ Brune Kuntić-Makvić pobliže analiziraju Treći histarski rat, a autori su u navedenim djelima posebno podcrtali epske elemente, kao i povijesne predloške kojima su se Enije i Livije jamačno služili u sastavljanju svojih djela. Treći histarski rat također je obrađen u članku Guida Rosade „Nesazio nella storia.“¹²⁴ Vrijedi konzultirati i već spomenuti članak Mithada Kozličića „K povijesnom kontekstu Nezakcija“¹²⁵ u kojem je autor dao vrijedan istraživački doprinos, pokušavajući razriješiti problem Livijeve rijeke koja je tekla uz zidine Nezakcija. Problematiku o lokaciji Mutile i Faverije, dvije gradine opsjednute nakon pada Nezakcija obradio je Robert Matijašić u članku „Smještaj Mutile i Faverije (Liv., 41,11, 7) u svjetlu topografije južne Istre.“¹²⁶

O Oktavijanovu pohodu vrijedna tumačenja mogu se naći u dva članka Borisa Olujića: „Japodi, Apijanovi plemeniti barbari“ te „Oktavijanov pohod protiv Japoda“ kao i knjizi *Povijest Japoda: Pristup*.¹²⁷ U spomenutim je radovima autor detaljno analizirao

¹¹⁷ Zaninović, 1976, 169-184.

¹¹⁸ Čače, 1979, 43-121.

¹¹⁹ Križman, 1979.

¹²⁰ Zaninović, 1996, 308-320.

¹²¹ Starac, 2002.

¹²² Križman, 1996, 139.

¹²³ Kuntić-Makvić, 1997, 169-175.

¹²⁴ Rosada, 1999, 167-181.

¹²⁵ Kozličić, 1996, 40-43.

¹²⁶ Matijašić, 1999.

¹²⁷ Olujić, 2000, 59-64.; Olujić, 2003, 27-39.; Olujić, 2007.

Oktavijanovu opsadu Metula. Tehničke detalje opsade analizira i Ivan Radman Livaja u članku „Rimski projektili iz arheološkog muzeja u Zagrebu.”¹²⁸ Za opsadu Segestike posebno je važan članak Marine Hoti, „Sisak u antičkim izvorima”¹²⁹ u kojem autorica donosi cjelokupnu povijest antičkog Siska. Vrijedne informacije o topografiji i povijesnom razvoju Segestike mogu se naći u radovima Marije Buzov, Tanje Lolić i Ivana Radmana Livaje.¹³⁰ O opsadi Promone pisali su Marin Zaninović u članku „Od Ninije do Promone”¹³¹ te Siniša Bilić-Dujmušić u članku „Promona: The Site and the Siege.”¹³²

Za Batonski rat valja pogledati studije Ericha Köestermanna, „Der Pannonisch-Dalmatinische Krieg 6-9 n. Chr.”,¹³³ Esada Pašalića, „Questiones de bello Delmatico Pannonicoque 6-9.”¹³⁴ te veoma opsežan, najnoviji rad o ovoj tematici, doktorat Salmedina Mesihovića - *Dezitivjati: kulturna i narodnosno – politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba.*¹³⁵ Spomenuti radovi donose povijesni pregled cjelokupnog panonsko-dalmatinskog ustanka, tako da se i kod njih mogu pronaći određene informacije o opsadama Splona, Retina i Andetrija.

Jedine prave studije o rimskom ratovanju koje analiziraju pojedine opsadne radnje na prostoru Ilirika su knjiga Georga Veitha *Die Feldzüge des C. Iulius Caesar Octavianus in Illyrien*¹³⁶ te doktorat Siniše Bilića-Dujmušića *Oktavijanova kampanja protiv Delmata 34-33. god. pr. Kr.*¹³⁷ Veith analizira opsade Metula, Segestike i Promone, a u središtu pozornosti su su mu topografska i operativna rješenja opsjednutih lokaliteta. Siniša Bilić-Dujmušić analizirao je opsadu Delminija te je podvrgnuo analizi neke Veithove zaključke o opsadi Promone. Navedenoj dvojici istraživača svakako treba pridodati i engleskog autora Duncana Campbella i njegovu disertaciju *Aspects of Roman siegecraft.*¹³⁸ Pionirsko djelo o povijesti rimskog opsadnog ratovanja dotiče se i pojedinih opsada u Iliriku, a svakako je vrijedna njegova sveobuhvatna analiza rimskog opsadnog stroja.

Mišljenja sam da je za potrebe ovog rada bilo najvrijednije konzultirati djelo Siniše Bilića-Dujmušića koji je tumačenja temeljio na modernim znanstvenim saznanjima, dok su mikroanalize opsada mnogo iscrpnije od onih koje nudi Veith.

¹²⁸ Radman Livaja, 2001, 133-135.

¹²⁹ Hoti, 1992, 133-163.

¹³⁰ Buzov, 1993, 47-68.; Lolić, 2003, 131-152.; Radman Livaja, 2007, 153-172.

¹³¹ Zaninović, 1992, 33-40.

¹³² Bilić-Dujmušić, 2006, 41-58.

¹³³ Köestermann, 1953, 345-378

¹³⁴ Pašalić, 1975, 376-421.

¹³⁵ Mesihović, 2007.

¹³⁶ Veith, 1914, 29-80.

¹³⁷ Bilić-Dujmušić, 2004, 187-209.;423-556.

¹³⁸ Campbell, 2002.

OPRADNO ROTOVANOJE

U kronološkom okviru u kojem se krećemo, rimska vojska doživjela je velike promjene. Prvenstveno se ovdje misli na Marijevu reorganizaciju vojske kojom je završen proces pretvorbe republikanske manipularne vojske u profesionalnu vojsku, ustrojenu na bazi kohorte. Ova je transformacija izazvala promjene u rimskoj vojsci, kako u organizacijskom, pa tako i u taktičkom smislu. Međutim, opsadno ratovanje je u cijelom proučavanom periodu zadržalo “klasični“ karakter, budući da su Rimljani pragmatično naslijedili tehnička dostignuća helenističkog inženjerstva, pa u opsadnu taktiku nisu unijeli nikakve veće promjene.¹³⁹ Grčki pisci označavali su opsadu terminom *poliorkía*, dok je rimski leksik poznao i razlikovao dva odvojena termina; izraz *opsidio* podrazumijevao je blokadu, podsjedanje, dakle način opsade koji isključuje neposrednu borbu s braniteljima, dok je izraz *oppugnatio* označavao juriš, napad na grad, odnosno opsadu kojoj je cilj silom zauzeti određeno mjesto.¹⁴⁰ U osnovi, postojala su tri načina osvajanja neprijateljskog uporišta:¹⁴¹

1. *Blokada/Izgladnjivanje*. Zahtijeva da opsjedatelji ispune dva faktora: dovoljno vremena za blokadu i veliki broj vojnih kontingenata. U principu, blokada počiva na inženjerijskom zahvatu na terenu, kojim se opsjedani grad cirkumvalacijom potpuno odsjeca od vanjskog svijeta.¹⁴² Perimetar cirkumvalacije najčešće se uspostavlja kopanjem jarka (*fossa*) i gradnjom nasipa (*vallum*) s palisadom (*sudes*) izvan dometa bacačkog oružja opsjedanog grada.¹⁴³ Uz ovu liniju utvrđenja vezuju se tzv. opsadni logori (broj im ovisi o taktičkoj i topografskoj situaciji na terenu), a na ovoj liniji bilo je potrebno vršiti konstantnu patrolu jer bi vojska ovdje organizirala obranu u slučaju da opsjedani pokušaju ispad iz utvrđenja.¹⁴⁴ Cilj cirkumvalacije bio je da se opsjednuto mjesto potpuno izolira od vanjskog svijeta, tako da se opsjednuti grad učini zarobljenikom vlastitih zidina pa je bila snažno psihološko oružje. Ako napadači nisu mogli probiti ili prijeći gradske zidine, pobjednička strana je obično bila ona koja je bolje raspolagala zalihama.¹⁴⁵ Nakon što je grad zatvoren sa

¹³⁹ Često se za Rimljane kaže da su preuzeli svu ratnu tehniku od svojih prethodnika, a da nisu mnogo doprinijeli na polju tehničkog unaprijeđenja opsadne tehnike. Treba ipak istaknuti da su Rimljani radikalno transformirali i unaprijedili bacačke sprave. Takve inovacije javljaju se od početka drugog stoljeća n. e., čime izlaze iz opsega ovog rada.

¹⁴⁰ Radman Livaja, 1996, 14.; Roth, 2006, 56.

¹⁴¹ Prema: Goldsworthy, 2003, 188.

¹⁴² *Veg. Mil.* 4. 28.

¹⁴³ Ovo je naravno klasičan primjer cirkumvalacije koju nudi Vegetije. Cirkumvalaciju je mogao činiti rov s nasipom bez palisade, a ponekad se moglo iskopati i više linija rovova. O načinu gradnje cirkumvalacije (i da li će se uopće graditi!) svakako je odlučivao zapovjednik, ali presudna su mogla biti i geomorfološka obilježja terena na kojem bi se cirkumvalacija provodila.

¹⁴⁴ Campbell, 2002, 130-131.; Campbell, 2005, 50.; Hanel, 2007, 409.

¹⁴⁵ Roth, 1999, 314.

svih strana, opsjednuti ga ne mogu napustiti, ne mogu komunicirati s prijateljskim snagama u blizini i nužno će iscrpiti zalihe hrane i vode (osim ako mjesto ne raspolaže aktivnim vrelom unutar bedema). U povijesti rimskog opsadnog ratovanja bilo je nekoliko iznimnih situacija kad su se zapovjednici odlučili na pasivnu blokadu grada putem cirkumvalacije. Kao primjeri ovakve strategije mogu se navesti opsade Kapue i Numancije. Nakon što su rimske trupe mjesecima neometano držale ove gradove u željeznom stisku, njihovi su stanovnici malo pomalo iscrpili sve postojeće provijante, a budući da im pomoć izvana nikako nije došla u konačnici su bili prisiljeni predati se na milost opsjedatelju.¹⁴⁶ Pasivna blokada bila je poželjna pri konstantnim neuspjesima rimskog oružja pod zidinama opsjednutog grada, ili kad je moral trupa bio izrazito loš (dva čimbenika koja su međuzavisna). Međutim, doktrina o agresivnom vođenju opsade bila je duboko ukorijenjena u ratničkom kodeksu rimskih zapovjednika pa je taktika potpunog iscrpljivanja uistinu bila rijetkost. Na termin cirkumvalacija ne nailazimo u rimskim izvorima. Kada rimski pisci spominju fizičko okruživanje grada koriste se glagolima s prefiksom *circum* (uokolo).¹⁴⁷ Grčka analogija ovakve opsadne radnje bilježi terminom *periteikhismós*.

2. *Lukavština*.¹⁴⁸ Ovdje se radi upravo o onim brojnim primjerima vojnih „caka“ o kojima toliko voli raspravljati Frontin. Zavarati i izigrati svoga neprijatelja tijekom opsade značilo je mnogo manje prolivene krvi na strani napadača. Gradovi su mogli biti napadani u određeno godišnje doba, ili u djelu dana kad se mogao očekivati manji oprez branitelja. Na lukavstva svakako nailazimo i u iliričkim zbivanjima. Ogleđan primjer lukavštine bio bi onaj Livijev navod o skretanju vodenog toka kod Nezakcija, koji je braniteljima ne samo oduzeo obrambenu prepreku, već ih je ostavio bez jedinog izvora pitke vode. U lukavštine svakako možemo ubrojiti i osujećen Figulov pokušaj iznenadnog napada pred zimu, kao i Frontinov navod o Nazikinom uspješnom razvlačenju delmatskih trupa prilikom osvajanja Delminija. Ovamo pripada Oktavijanov pokušaj odvratanja pozornosti branitelja fingiranim napadom kod Metula te njegova naredba da se kod Promone noću pronade i osvoji povišeno mjesto s kojeg bi se lakše izvršio opći napad na gradinu, kao i Tiberijev pobjednički nalet s boka kod Andetrija. Lukavštine naravno nisu bile ograničene samo na opsjedatelja. Njima su se mogli poslužiti i branitelji. Tako Dion spominje da je kod opsade Retina upotrebljena prilično originalna lukavština kojom su branitelji Retina rimskoj vojsci zakuhali pravi *cashovski* „vatreni prsten.“

¹⁴⁶ *App. Han.* 43; *App. Hisp.* 90.; Do koje se mjere položaj stanovništva u zatvorenom gradu mogao pogoršati bilježi Apijan kada opisuje da su stanovnici Numancije bili prisiljeni okrenuti se kanibalizmu.

¹⁴⁷ Campbell, 2005, 50.

¹⁴⁸ Frontinovo djelo pruža uvid u širok spektar različitih antičkih „smicalica.“

3. *Juriš na zidine*. Ovo je daleko najriscantnija i najopasnija opcija koju opsjedatelj ima na raspolaganju, budući da se branitelj nalazi na sigurnom iza vlastitih zidina pa su načelno i veće ljudske žrtve na napadačkoj strani. Međutim, ako je napadač imao kvalitetne inženjerijske jedinice, na raspolaganju mu je stajao cijeli niz raznolikih mogućnosti da u grad prodre preko zidina, kroz njih (probijanjem) ili pak ispod njih. Vegecije u popis sprava kojima se osvajaju bedemi uključuje kornjače, ovnove, srpove, bojne kolibe, zaštitne krovove i pokretne tornjeve¹⁴⁹ te opisuje kako se grade i rabe u bitci. Ovim opsadnim oruđima svakako treba pridodati i dodatna sredstva putem kojih se opsjedatelj može uspeti na krunište bedema: ljestve, pokretni most, opsadni most i opsadnu dizalicu.¹⁵⁰ Potporu jurišnim trupama koje su primicale navedene naprave do neprijateljskog bedema svakako su mogli pružiti strijelci i praćkari, ali i bacačke sprave, kako bi se branitelje potisnulo s bedema,¹⁵¹ ili su isti štitili vojnike pri izvođenju inženjerijskih zahvata u blizini neprijateljskih zidina.

Neke opsadne naprave s Vegecijevog popisa izričito se spominju u opsadama na području Ilirika. Rimskim terminom *machina* (grčki *mēkhanē*) antički izvori obuhvaćali su sve instrumente i naprave korištene u opsadama gradova. Stoga je pažljivim čitanjem literarnih navoda moguće identificirati upotrebu određenih opsadnih naprava koje literarni izvori nisu nužno navodili.

Najprimitivniji, a opet i najopasniji način penjanja na zidine utvrđenja ostvarivao se korištenjem **ljestava** (*scalae*).¹⁵² Ovaj pristup primjenjuje vojska koja nema mogućnost uporabe sofisticiranih opsadnih sprava, ili ih koristi u kombinaciji s potonjima, kako bi se opsjedanog pritisnulo na što više mjesta na zidu. Ljestve su izrađivane na licu mjesta, a da bi uopće bile iskoristive, trebale su biti dovoljno visoke da bi dosegnule razinu kruništa¹⁵³ (jer ako bi ga nadvisile, branitelji bi ih vrlo lako mogli odbaciti nazad). Ljestve su kao opsadno oruđe mogle biti primjenjene u opsjedanju svih naših lokaliteta.

Veću zaštitu od ljestava i sigurniji pristup kruništima pružala je **opsadna kula** (*turris ambulatoria*).¹⁵⁴ Ova naprava predstavlja svojevrstan vrhunac antičkog opsadnog umijeća. To je bila pokretna konstrukcija izgrađena od sklopljenih greda i dasaka nalik na zgradu. Sastavljala se na samoj lokaciji, a procjenom bi se, ovisno o potrebi, određivala njezina visina i veličina. Imala je više katova te se brižno oblagala sirovim kožama kako je neprijatelj ne bi

¹⁴⁹ *Veg. Mil.* 4. 13.

¹⁵⁰ *Veg. Mil.* 4. 21.

¹⁵¹ *Veg. Mil.* 4. 22.; Gilliver, 2007, 151.

¹⁵² Connoly, 1981, 287.

¹⁵³ *Veg. Mil.* 4, 30. Vegecije daje savjete kako dobiti pravu mjere za izradu ljestava i sprava. Mjere su se svakako zasnivale na procjeni visine neprijateljskih bedema.

¹⁵⁴ *Veg. Mil.* 4. 17. Antički svijet proizveo je različite varijacije ovih naprava. Daleko najpoznatiju opsadnu kulu dao je sagraditi Demetrije Poliorket tijekom opsade Roda. O dimenzijama kule još: *Vitr.* X. 16.

mogao zapaliti. Kula bi se dogurala u blizinu zidina te bi se s nje mostom na neprijateljske bedeme prekrcao veći broj ratnika. U njenom dnu mogao je biti postavljen opsadni ovan za podrivanje bedema, dok bi više djelove kule zauzeli strijelci i kopljanici, kao i različita bacačka oružja. Povišena platforma koju je osiguravala opsadna kula svakako je bila izvanredna taktička prednost prilikom gađanja braniteljskih pozicija na kruništima.

Bojni ovan (*aries*)¹⁵⁵ mogao se smjestiti u podnožje opsadne kule, ili se mogao koristiti i kao samostalno oruđe. Ovan je zapravo masivna ojačana greda kojoj je glavni cilj probijanje jednog dijela bedema. Najčešće je bio smješten u posebnom skloništu koje se zvalo kornjača,¹⁵⁶ koje je, jednako kao i opsadnu kulu bilo potrebno primaknuti zidinama. Ovnom je rukovala posada koja je povlačenjem grede naprijed-nazad postizala što jači zamah da bi se što silovitije udaralo na gradska vrata, ili pak o plašt bedema. Ovan je bio najteži element cijelog opsadnog instrumentarija pa se u normalnim okolnostima nije osiguravao lokalno, već ga je transportirala vojska, budući da se odgovarajuća debla nisu mogla pronaći na licu mjesta.¹⁵⁷

Bojna koliba, (*vinea*) vrsta ratnog stroja u obliku pomičnog zaštitnog zaklona na stupovima sklapala se od drveta, a pokrivala se zaštitom od dasaka i pletera, dok su joj bokovi bili zaštićeni vrbovim prućem. Od paljenja se također štitila sirovim kožama. Kad bi ih se više napravilo, spajale su se u niz da bi oblikovale neku vrst „pristupnog hodnika“ pa su napadači, sigurni pod njima od bacačkog oružja, prodirali do zidina da bi im potkopali temelje.¹⁵⁸ *Vinea* je najzastupljenija zaštitna naprava u povijesti rimskih opsada. Budući da ih pisci najčešće bilježe zajedno s opsadnim nasipom, stvorena je pretpostavka da bi sam spomen bojne kolibe u izvoru mogao upućivati na namjeru njegove izgradnje.¹⁵⁹ Iako se materijal za gradnju nasipa mogao neometano prenositi u sigurnosti bojnih koliba, struktura ove zaštitne naprave nije dozvoljavala njegovo podizanje. Stoga je predložena hipoteza da su vojnici koji su gradili nasip prvo prolazili djelom dužine bojnih koliba, dok su ih na otvorenome štitili tzv. zaštitni krovovi (*pluteus*).¹⁶⁰

Opsadni nasip (*agger, khōmata*) jedan je od najupečatljivijih fenomena opsadnog ratovanja. Ovim terminom označavamo umjetnu konstrukciju koja ima isključivo navalni karakter. Ne smije se brkati s „običnim“ nasipom koji se podiže oko zidina opsjednutog

¹⁵⁵ *Veg. Mil.* 4. 17. *Vitr.* XIII.

¹⁵⁶ Ne smije se brkati s vojnom formacijom koju oblikuju rimski pješaci.

¹⁵⁷ Roth, 1999, 91.

¹⁵⁸ *Veg. Mil.* 4. 15.; Križman, 1979, 184.; Connoly, 1981, 297-298.

¹⁵⁹ Campbell, 2002, 190.

¹⁶⁰ Campbell, 2002, 191.; *Veg. Mil.* 4. 15.; Vegetije opisuje izgled i način gradnje zaštitnih krovova, ali piše da su se prislanjali blizu zidina, da bi pod njihovom zaštitom strijelci, praćkari i suličari tjerali branitelje s gudobrana da bi se stvorila lakša prilika za primicanje ljestvi.

grada, kao dio cirkumvalacije. Vegecije piše da se opsadni nasip podiže od zemlje i drveta nasuprot bedemu, nakon čega se na njegov vrh postavljaju bacačke sprave.¹⁶¹ To je samo jedan aspekt uporabe opsadnog nasipa.¹⁶² Češće su se nasipi podizali da bi na neravnom (nepristupačnom) terenu poslužili kao pristupni putevi opsadnoj kuli ili opsadnom ovnu, a bilo je slučajeva gdje su nasipi iskorišteni i kao baza za predstojeći juriš vojnika na zidine.¹⁶³ Upravo je zbog ovog problema zaključak o primarnoj namjeni podizanih opsadnih nasipa potrebno izvesti iz konteksta cijelokupne opsade.

Bacačko oruđe često se u izvorima označavalo skupnim terminom za opsadno oruđe - *machina* (*mēkhanē*), dok rimski izvori često koriste i poblizi termin *tormenta*.¹⁶⁴ Bacačke sprave svakako su prominentnija oruđa korištena u opsadama gradova.¹⁶⁵ Konstrukcija prvih balističkih naprava najčešće se datira u vrijeme Dionizija Starijeg Sirakuškog. Upravo su na Siciliji u 4. st. pr. Kr. grčki inženjerci proizveli bacačke strojeve na principu tenzije, koje su ubrzo naslijedile mnogo naprednije i snažnije naprave pokretane na principu torzije.¹⁶⁶ Oko terminologije ovih naprava danas postoje određene nesuglasice. Međutim situacija u periodu kojeg promatramo nije previše problematična.¹⁶⁷ Rimljani su bacačke sprave preuzeli od Grka pa su se nastavili služiti njihovom terminologijom. Do kraja prvog stoljeća n. e., sprava za izbacivanje sulica nazivala se katapult, dok se ona za izbacivanje kamenih kugli zvala balista.¹⁶⁸ Vitruvije je inženjerac, a on krajem 1. st. pr. Kr. jasno piše da škorpioni i katapulti ispaljuju sulice, dok baliste odapinju kamene kugle.¹⁶⁹ Jedini problem predstavlja ni manje ni više nego sam Cezar, koji je na jednom izoliranom mjestu spomenuo da katapult bacaju kamenje, dok baliste lansiraju sulice¹⁷⁰ (možda je u pitanju ipak bio samo Cezarov lapsus).

Rimski inženjerci su za potrebe opsadnog djelovanja konstruirali katapulte različitih dimenzija, a presudan faktor bila je veličina projektila koji se izbacivao. Često je u uporabi bio tzv. škorpion, vrsta malog katapulta koji je težio oko 40 kilograma. Mogao se transportirati na jednoj mazgi, a efikasan sustav zapinjanja omogućavao je ispaljivanje čak 6 -

¹⁶¹ *Veg. Mil.* 4.15.

¹⁶² Campbell, 2002, 133.; Autor nudi nekoliko povjesnih primjera ovakvog načina korištenja opsadnog nasipa.

¹⁶³ Campbell, 2002, 132-155.; Davies, 2008, 703-704.

¹⁶⁴ Niti jedan naš latinski literarni izvor ne koristi se terminom *tormenta*.

¹⁶⁵ Kako je već spomenuto, najčešće je korišteno protiv žive sile na bedemima, dok je mogućnost da njihovi projektili razruše djelove zidina bila iznimno mala. Uostalom, takve bi sprave trebale biti divovskih razmjera.

¹⁶⁶ Chevedden, 1995, 134-135.; Wilson, 2008, 346-347.

¹⁶⁷ Chevedden, 1995, 135-137; Radman Livaja, 2001, 126. Do promjene terminologije bacačkih sprava moglo je doći već u 2. st. n. e. kad su rimski inženjeri predstavili naprednu verziju baliste, tako da se termin *ballista* mogao koristiti i za bacač sulica i za bacač kamenih kugli. Konačna transformacija u terminologiji dovršena je pojavom novog bacača kamenja - onagera. Otada se terminom katapult označavao bacač kamenja, dok je termin balista isključivo korišten za bacač sulica.

¹⁶⁸ Baatz, 1978, 3.; Radman Livaja, 2001, 127.; Bilić-Dujmušić, 2004, 161.; Bishop & Coulston, 2006, 88.

¹⁶⁹ *Vitr.* X. 1-6.; XI. 1-9.

¹⁷⁰ Radman Livaja, 2001, 127.; Bilić-Dujmušić, 2004, 161.

7 projektila u minuti.¹⁷¹

Vegecijevo djelo puno je primjera različitih protuopsadnih mjera. Nažalost, literarni izvori vrlo rijetko bilježe ovakve postupke branitelja prilikom opsada u Iliriku. Najčešće se u izvorima nailazi na opću informaciju o „borbama branitelja i opsjedatelja“ što ne predstavlja neki posebno važan podatak. Općenito, najčešći manevar kojeg su branitelji poduzimali prilikom opsada bio je ispad iz grada, a na koji nailazimo i u iliričkim primjerima. U ovakvim napadima branitelji su se najviše orijentirali na ometanje inženjerijskih radova, ili pak na uništavanje opsadnog oruđa. Dva najupečatljivija primjera protuopsadnih mjera nalazimo u opsadama Metula i Andetrija.

¹⁷¹ Campbell, 2003, 24.; Bilić-Dujmušić, 2004, 203-204.; Gilliver, 2007, 151.

ANALIZA OPSADA

Nezakcij

Prije pada Istre i pokorenja 177. god. pr. Kr. Histri su već dva puta izazvali odmazdu rimskog oružja. Uzrok Trećeg histarskog rata, praktično nastavka sukoba iz 183/182. god. pr. Kr., nije posve jasan, no svakako je kamen spoticanja bila novoosnovana Akvileja.¹⁷² Iz Livijevog teksta saznajemo da se konzul Aulo Manlije Vulzon¹⁷³ s vojskom zaputio kopnenim putem od Akvileje prema histarskom teritoriju dok ga je skupina od deset brodova na čelu s duumvirom Gajem Furijem pratila morem. Histri su cijelo vrijeme bili izvrsno obavješteni o kretanju rimske vojske pa su pravovremenim napadom u jutarnjim satima iskoristili nepažnju postrojbi utaborenih kod Timavskog jezera ubivši određen broj vojnika, dok je dio vojske u panici pobjegao. Rimljani su ipak uspjeli stisnuti vlastite redove te su u protunapadu pobili velik broj histarskih vojnika zatečenih u silnom gošćenju zarobljenim rimskim zalihama.¹⁷⁴ Iako se položaj za Rimljane znatno popravio, vijest o prvom porazu dosegla je Rim pa je Manliju u pomoć upućen i drugi konzul, Marko Junije Brut. Iduće godine ždrijeb je odlučio da zapovjedništvo u ratu prijeđe na Gaja Klaudija Pulhera, što je značilo da početkom nove ratne sezone njegovi prethodnici moraju odstupiti s dotadašnjeg položaja.¹⁷⁵

Sad već bivši konzuli svakako su bili svjesni ove činjenice pa je ratna kampanja 177. god. pr. Kr. polučila svojevrsnu „utrku za Nezakcij.“ Junije i Manlije su stoga poduzeli odlučne mjere da završe rat i poberu lovorike samo za sebe. Histri su se novom naletu Rimljana pokušali suprotstaviti na bojnopolju¹⁷⁶, ali su u frontalnom sukobu izvukli deblji kraj. Tad su se povukli u svoje *civitates*, zamolili za mir i poslali tražene taoce. „Nepovoljne“ vijesti stigle su do Rima i ušiju Gaja Klaudija, koji se pobojavao da će mu biti uskraćena ratna slava, pa se navrat nanos požurio u dodjeljeno mu područje. Dosegnuvši tabor dvojice zapovjednika, Klaudije ih je pred vojskom optužio za nesposobnost te ih pozvao da napuste njegov djelokrug. Oni su na tužbe uzvratili prigovorom da će se konzulovom nalogu pokoriti tek kad Klaudije obavi sve predviđene obrede. Na stranu zapovjednika stale su i njihove legije koje su poput svojih vođa sanjale ratnu slavu (vjerojatno su im i misli bježale prema očekivanom ratnom plijenu). Klaudije se potom požurio u Rim, prethodno obavjestivši

¹⁷² Livije je zasigurno u 41. knjizi spomenuo rimski *cassus belli*; nažalost, početak knjige je izgubljen. Više o povodu za rat vidjeti u: Kuntić-Makvić, 1997, 170.

¹⁷³ Po svemu sudeći vjerojatno još jedan republikanski „lovac“ na trijumfe. Ovu tvrdnju podupiru svi njegovi potezi koje je povukao u ratu (između ostalog, nije pristao na mir kojeg su zatražili Histri te je upotrijebio svu dostupnu silu da upravo on osvoji Nezakcij).

¹⁷⁴ *Liv.* XLI. 1-5.

¹⁷⁵ *Liv.* XLI. 8.

¹⁷⁶ O političkom i vojnom okupljanju Histra vidjeti: Čače, 1979, 87-101.

porukom konzulskog kolegu da oglasi okupljanje dodjeljene mu vojske koja se uputila prema Akvileji. Konzul je uspio u samo tri dana obaviti propisane zavjete pa se vrlo brzo vratio u dodjeljenu mu provinciju. Dobar dio puta prešao je morem jer je, kako to Livije piše, „gotovo sustigao vlastito pismo koje je poslao svom konzulskom kolegi.“¹⁷⁷

U međuvremenu, Manlije i Junije pokušali su iskoristiti preostalo vrijeme na raspolaganju pa su svojim jedinicama naredili juriš (*oppugnatio*) na zidine Nezakcija u kojeg su se sklonili histarski prvaci zajedno s Epulonom.¹⁷⁸ Livije navodi da su imali samo nekoliko dana da ga osvoje jer se konzul Klaudije ubrzo pojavio s vlastitom vojskom pa je Junija i Manlija razriješio zapovjedništva. Livije ne bilježi nikakve opsadne sprave koje su upotrijebljene u napadima na Nezakcij.¹⁷⁹ Jedini način kojim se u kratkom vremenu moglo osvojiti grad, bez nekih većih inženjerijskih zahvata, bio je korištenjem ljestvi.¹⁸⁰ Zapovjednici su uistinu na raspolaganju imali impozantnu vojnu silu koja je u jurišu mogla donijeti prevagu čisto na osnovi brojčane nadmoći. Mišljenja sam da su Junije i Manlije upravo i iskušali ovakav pristup bacivši u „vatru“ sve raspoložive snage. Ipak, razvoj događaja govori da su njihovi napori bili uzaludni jer do Klaudijevog dolaska nije postignut nikakav značajan uspjeh.

Novopridošla vojska prema Liviju brojila je dvije legije rimskih građana sa po pet tisuća i dvjesto pješaka, kojima se pridružilo još dvanaest tisuća pješaka latinskih saveznika sa šest stotina konjanika.¹⁸¹ Kako je i u ovoj ratnoj kampanji sudjelovao *duumvir navalis* može se pretpostaviti da je velika količina opsadne tehnike prevezena upravo morskim putem. Pomorski transport Rimljani su koristili kada je god to bilo moguće, a brodovi su osim zaliha i trupa svakako prevozili i opsadne strojeve.¹⁸² Jaroslav Šašel i Mithad Kozličić iznijeli su mišljenje da se ova flota usidрила negdje u pulskom ili medulinskom zaljevu, povoljnim lokacijama za iskrcaj vojske i opsadne tehnike. Odavde su ratne operacije usmjerene na osvajanje Nezakcija.¹⁸³ Budući da je Nezakcij smješten na platou ponad budavskog zaljeva, svakako je moguće pretpostaviti da je pomorska flota nastavila s napredovanjem te da je ovaj punkt uistinu i blokirala, čime bi se Histrima učinkovito onemogućilo komuniciranje i dovođenje pojačanja morskim putem. Iako Livije ne razglaba o obrambenim karakteristikama gradine u samom tekstu, topografija lokaliteta navodi nas na zaključak da je izgradnja

¹⁷⁷ Liv. XLI. 10.

¹⁷⁸ Liv. XLI. 11. 1.

¹⁷⁹ Opis je vrlo škrto, te se sastoji samo od dvije rečenice. Zbog ovakvog stanja u izvorima, jedino možemo predložiti hipotetsko rješenje.

¹⁸⁰ Za primjenu ljestvi u opsadama vidjeti str. 26

¹⁸¹ Liv. XLI. 9.

¹⁸² App. Pun. 3.13.; Roth, 1999, 189-192.

¹⁸³ Kozličić, 1996, 40.; Šašel, 1996, 27.

cirkumvalacije oko zidina Nezakcija bila nemoguća zbog strmih padina koje su okruživale gradinu sa svih strana osim sa zapadne. Na takvom se terenu inženjerijski zahvati nisu ni mogli izvoditi te su rimski juriši na zidine bedema svedeni isključivo na napade sa zapadne strane.

Termin kojeg Livije upotrebljava pri opisu opsade (*circumsedere*) doslovno znači „sjediti uokolo“, odnosno „opsjesti“. Najvjerojatniji će pak ovdje slučaj biti da je konzul naredio da se na nekoliko odabranih pozicija uokolo gradine postavi straža koja je trebala nadgledati postupke branitelja.¹⁸⁴

Kad je Klaudije sagledao cjelokupnu situaciju na terenu, naredio je da se gradina napadne bojnim kolibama (*vineae*).¹⁸⁵ Vojska je jamačno izgradila nekoliko linija ovih struktura te ih primakla zidinama na zapadnoj strani gradine. Što su Rimljani s ovim opsadnim napravama mogli postići? Možemo pretpostaviti dvije mogućnosti. Putem bojnih koliba rimski su vojnici mogli sigurno prodirati do podnožja bedema Nezakcija i pomoću alata oslabiti temelje zidova kako bi u njemu stvorili procjep te tako prodrli u branjeno mjesto. Već je spomenuta činjenica da se bojne kolibe u izvorima često spominju zajedno s opsadnim nasipom.¹⁸⁶ Međutim, Rimljani kod Nezakcija nisu pokušali izgraditi nasip, što se može zaključiti iz siromašnog ali odlučujućeg navoda drugog (Enijevog) izvora koji opisuje opsadu Nezakcija. Tako se u jednom Enijevom stihu spominje priprema gradivnog materijala za izradu drvenih kula.¹⁸⁷ Enije ovdje ne koristi termin *turris* već upotrebljava termin *falae*. Takve opsadne strukture nisu bile pokretne konstrukcije namijenjene primicanju zidovima, pa nisu zahtijevale izgradnju pristupnih puteva tj. opsadnih nasipa. S drvenih kula, kao povišenih položaja, Rimljani su svakako mogli zasipati branitelje raznim bacačkim oružjem te projektilima iz bacačkih sprava da bi ih pred sam juriš potisnuli s bedema.

Rimljani su prvi put opsadnu kulu¹⁸⁸ primjenili kod Lilibea tijekom Prvog punskog rata, kad su im je vjerojatno ustupili grčki saveznici. Na slijedeću primjenu opsadne kule nalazimo u opsadi Atraksa 198. god. pr. Kr. u Drugom makedonskom ratu.¹⁸⁹ U navedenom slučaju opsadna je kula pala na bok jer nije izgrađen dovoljno kvalitetan opsadni nasip. U ovo vrijeme Rimljani još nisu raspolagali tehničkim znanjem da bi uspješno primjenili ovakve opsadne naprave što dodatno može potkrijepiti zaključak da pred Nezakcijem nisu građene

¹⁸⁴ To bi zapravo i potvrdilo Livijev navod.

¹⁸⁵ *Liv.* XLI. 11, 3. Za detaljnije informacije o bojnim kolibama pogledati str. 27.

¹⁸⁶ Prva posvjedočena gradnja opsadnih nasipa vezana je uz opsadu Utike u ratu 204-203. god. pr. Kr.; Campbell, 2002, 132.

¹⁸⁷ *Enn. Ann.* XV, 397, *ap. Nonn.* 114, 7; Križman, 1979, 116.

¹⁸⁸ Za više informacija o opsadnoj kuli pogledati str. 26.

¹⁸⁹ Campbell, 2002, 202.;

nikakve pokretne konstrukcije.

Još je jedan stih vrlo zanimljiv u kontekstu opsadnog ratovanja. Enije piše da su u bitci „ginuli mnogi od mača i od kamena, bilo među zidinama, bilo izvan njih.“¹⁹⁰ Kameni projektili mogli su biti izbačeni iz prački, ali su Rimljani u ovoj opsadi svakako mogli primjeniti i baliste koje su odapinjale kamene kugle. Baliste su inače prvi put upotrijebljene u vrijeme Drugog punskog rata,¹⁹¹ nakon čega ubrzo postaju standardna oprema rimske vojske.

U Enijevim stihovima možemo pronaći još niz zanimljivih situacija koje možemo dovesti u vezu s opsadnim zbivanjima. Međutim, ispravno je upozoreno da su ovi primjeri zapravo klasični epski elementi homerske tradicije koji nemaju vezu sa stvarnim ratnim zbivanjima. Među njima treba spomenuti prodor dvojice neimenovane histarske braće koja poduzimaju ispad kroz gradska vrata i vrše pokolj među opsjedateljima.¹⁹² Ovakav opsadni momenat svakako je moguć¹⁹³ jer su branitelji često znali provaljivati kroz gradska vrata da bi iznenadili neprijatelja. Ipak, Enije je samo posegnuo za homerskim predloškom u kojem su ovakav prodor izvršili Polipejt i Leontej. U nastavku donosi još nekoliko epskih momenata, primjerice, junaštvo tribuna Celija koji je napadima odolijevao poput Ajanta, kao i prizor u kojemu histarske matrone promatraju borbu sa zidina. Dakako, sve navedene sličnosti posljedice su primjene jednakog pjesničkog postupka kojim su stihovi pobjednika Nezakcij uznijeli na razinu histarske Troje.¹⁹⁴

Vratimo se Livijevom izlaganju. Nakon spomena o uporabi bojnih koliba, Livije opisuje mukotrpan inženjerijski zahvat koji je u konačnici zacementirao sudbinu Nezakcija. Navodi da su vojnici nakon mnogo dana teškog rada uspjeli skrenuti tok rijeke koja je tekla uz same zidine gradine. Na ovaj način Histrima je oduzet jedini izvor pitke vode, ali i važna defanzivna prepreka.¹⁹⁵

Ovakvi primjeri česta su opća mjesta u literaturi (tzv. *topos*). Stoga si trebamo postaviti pitanje: možemo li vjerovati Livijevoj informaciji da je ovakav inženjerijski pothvat uistinu i izveden pod zidinama Nezakcija? Izgleda da ne možemo. Iako je predloženo rješenje da je rijeka, koja je tekla podno zidina Nezakcija, postojala još u 19. st., geomorfološko stanje na terenu ne dopušta Livijev razvoj događaja. Nezakcij se nalazio na brdovitom terenu koji

¹⁹⁰ *Enn. Ann.* XV, 398, *ap. Prisc., De inst. gramm.* VII, p. 281,7 H i p. 250, 9 H

¹⁹¹ Baatz, 1978, 16.; Campbell, 2002, 163-164.

¹⁹² *Enn. Ann.* XV, 401, *ap. Macr. Sat.* 6, 2, 32

¹⁹³ Možda su Histri i poduzimali ispade iz gradine, pa je Enije ovaj opsadni momenat samo pjesnički dotjerao.

¹⁹⁴ Križman, 1996, 139.; Kuntić-Makvić, 1997, 170-171.

¹⁹⁵ *Liv.* XLI. 11, 3. U antičkim izvorima čest je spomen ovakve ratne lukavštine. Primjerice Frontin donosi čak pet različitih povjesnih primjera u kojima su zapovjednici svladali grad na ovakav način: *Front. Strat.* III. 7, 1-5; Poznat je i sličan pokušaj u Hispaniji za opsade Numancije, kronološki najbliži opsadi Nezakcija: *App. Hisp.* 78.

pak ne dozvoljava postojanje nikakvog vodenog toka. Također, jedna od glavnih karakteristika prapovijesnih gradina jest da se one nalaze na vrhovima brežuljaka pa su im bedemi u pravilu visoko iznad okolnog terena.¹⁹⁶ Analogno tomu, onemogućeno je postojanje nekakvog većeg vodenog toka uz zidine Nezakcija. Stoga možemo zaključiti da se Livije na ovom mjestu poslužio epskim elementom, prezentirajući ovu informaciju kao lijepo literarno mjesto. Inženjerijski zahvat kojim se opsjednutima oduzima voda nema predložka u homerskoj epici - ali ima specifičan italski presedan. Livije se sličnim motivom koristio pri opisivanju pada Veja.¹⁹⁷

Nakon spomenutog čina, prestravljeni Histri počeli su ubijati žene i djecu koje su potom bacali sa zidina. Ovo je još jedan literarni *topos* koji se nerijetko pronalazi u opisima opsada. Međutim ovakvi postupci vrlo vjerojatno su odraz brutalne realnosti i strahota opsadnog ratovanja pa ovakve navode ne možemo jednostavno pripisati stiliziranoj naraciji.¹⁹⁸ U sveopćoj kakofoniji Epulon je izvršio samoubojstvo, ne dozvoljavajući da živ padne u zarobljeništvo. Preostalo stanovništvo Nezakcija je ili zarobljeno ili pobijeno.¹⁹⁹

Prema Liviju, rimski su vojnici iskoristili posvemašnju strku te su uspjeli prijeći zid i provaliti u gradinu. Budući da nije zabilježio stvaranje breše u bedemu Nezakcija, pretpostavka da je gradina osvojena na juriš korištenjem ljestvi čini se najizglednijom. Uostalom, ovaj obrazac osvajanja uporišta bio je posebno čest u nizu opsada 3. i 2. st. pr. Kr. pa bi se mogao uklopiti u opću sliku opsadnog ratovanja tog perioda.

Na osnovu svega što je spomenuto u izvorima, malo što je sigurno, dok većina zaključaka ostaje samo pretpostavkom. Sigurni smo u to da su kod Nezakcija Rimljani upotrijebili bojne kolibe. Enije je zabilježio gradnju drvenih kula, ali ne i upotrebu balista. Ipak, na temelju spomena kamenja kao projektila, mišljenja sam da su baliste mogle biti korištene pri ovoj opsadi. Zaključak da je juriš s ljestvama bio odlučujući faktor izvlači se samo iz općeg konteksta cijele opsade.

Nakon što je opisao dramatično finale pada Nezakcija, Livije piše da je rat konačno dovršen rimskim nasrtajem na još dvije gradine, Mutilu i Faveriju, iako do danas ne poznajemo točne lokacije ovih gradina.²⁰⁰

¹⁹⁶ Matijašić, 2009, 105.

¹⁹⁷ Kuntić-Makvić, 1997, 171.

¹⁹⁸ Osim kod Nezakcija u opsadama Ilirika posvjedočena su još dva ovakva slučaja: kod Metula i kod Ardube.

¹⁹⁹ *Liv.* XLI. 11, 4-5.

²⁰⁰ Više o ubikacijama lokaliteta u: Matijašić, 1999.; Informacije o primjenjenoj opsadnoj tehnici izostale su i u ovim opsadama.

Delminij

Iako smo u prethodnom izlaganju vidjeli da su Nezakcij sukcesivno opsjedale dvije konzularne vojske, jedini ovdje proučavani lokalitet koji su dva različita rimska zapovjednika opsjedali u dvije odvojene ratne kampanje bio je Delminij. Međutim, detaljan literarni izvještaj sačuvan je samo za prvu opsadu Delminija iz 156. god. pr. Kr. dok o opsadi iz 155. god. pr. Kr. ne znamo gotovo ništa, osim njena ishoda. Ovdje nužan oslanac pružaju materijalni izvori pronađeni na samom lokalitetu, pomoću kojih ipak možemo stvoriti opći zaključak o tijeku druge opsade.

Polibije i Apijan bilježe da su Delmatima, nakon što su počinili nekoliko uzastopnih pohoda na podanike i prijatelje Rima, poslani izaslanici koji su pak s prijezirom odbijeni.²⁰¹ Na čelu mješovite delegacije u kojoj su se nalazili i pripadnici strana koje su se požalile Senatu nalazio se Gaj Fanije. Delmati prema ovom izaslanstvu nisu iskazali nikakve „diplomatske“ počasti, dok je dio poslanika čak utamničen, a zatim i smaknut.²⁰² Pohod na Delmate pokrenut je kako bi se odgovorilo na uzastopne pozive u pomoć rimskih saveznika na ovom području Jadrana, Isejaca i Daorsa, ali su određenu ulogu svakako imali i vojno-strateški razlozi.²⁰³ Zapovjedništvo nad ovim pohodom dano je jednom od konzula te godine, Gaju Marciju Figulu. Trupe, provizije i opsadna tehnika prebačene su morskim putem u Naronu.²⁰⁴

Delmati su se u prvom sukobu s rimskim oružjem okoristili elementom iznenađenja, porazivši čelne rimske odrede prilikom podizanja pohodnog logora, dok je preostali dio trupa efektivno potisnut. U ovom porazu Rimljani su svakako izgubili i nešto svojih ratnih provizija, među kojima su se mogli nalaziti i djelovi opsadne tehnike. Figul je stoga bio prisiljen na povlačenje u Naronu, gdje se vojska mogla neometano reorganizirati i ponovno opskrbiti za predstojeći sukob. O tome koliki su udarac Delmati zadali svjedoči i dulji period mirovanja trupa, prije nego što je Figul izdao naredbu da se ponovno krene na pohod. Rimski se zapovjednik odlučio na donekle iznenađujući potez, pokrenuvši trupe u podmaklom dijelu ratne sezone. Apijan nas obavještava da se približavala zima, pa su se Delmati stali povlačiti.²⁰⁵ Figul je o ovim kretanjama delmatske vojske zasigurno bio dobro obaviješten pa na temelju ove informacije možemo izvući nekoliko zaključaka. Delmati vjerojatno nisu bili u

²⁰¹ *Polyb. XXXII. 13.; App. Ill. 11. 31.*

²⁰² *Dio 20 = Zonara IX, 9, 25.*

²⁰³ Trebalo je čvrsto i odlučno odgovoriti na brzu i agresivnu ekspanziju Delmata, koja je otpočela ubrzo nakon propasti Gencijeve države.

²⁰⁴ Bilić-Dujmušić, 2004, 192-193.; Zaninović, 2007, 16.; Matijašić, 2009, 114.

²⁰⁵ *App. Ill. 11. 32*

stanju na dulje vrijeme održavati velik broj vojnika na bojnopolju jer bi im ovaj postupak, zbog inferiornije organizacije (u odnosu na Rimljane), zasigurno predstavljao veliki logistički problem.²⁰⁶ Također, Delmati su prije nekog vremena u otvorenoj bitci porazili neprijatelja. Vjerojatno ih je ova činjenica u kombinaciji s postupnim približavanjem zime navela na pomisao da je sukob, barem u ovoj ratnoj sezoni, definitivno završen.

Figulovu reakciju pokretala su dva osnovna motiva. Prvo, nikakav značajniji cilj nije postignut unutar kampanje koju je vodio - štoviše - rimska vojska doživjela je neugodan poraz. Drugo, uslijed rasipanja Delmatskih snaga, zaključio je da bi primjenom neočekivane ratne lukavštine tj. brzim vojnim prodorom pred zimu mogao trenutno lošu taktičku situaciju preokrenuti u svoju korist, ako bi Delmate uspio, kako to Apijan piše, zateći nespremna (*elphísas autois adokētōs*).²⁰⁷ Iako zima još zasigurno nije nastupila (vjerojatno je bio početak ili sredina jeseni), neumitno se približavalo vrijeme nakon kojeg je rimske postrojbe trebalo povući natrag u zimovnike. Kako se kasnije i pokazalo, Figul je ovu utrku s vremenom nakraju izgubio. Sreća ga ni ovaj put nije potražila jer su se Delmati na vijest o njegovu napredovanju ponovno stali okupljati iz svojih gradova. Apijan uz ovu tvrdnju vezuje i informaciju da ih je Figul uspio zbiti unutar zidina Delminija.²⁰⁸ Očita je činjenica da su se Delmati opet suprotstavili rimskoj vojsci negdje na liniji njenog prodiranja. U ovom su okršaju Rimljani ovaj put imali puno više sreće, no danas se ne može zaključiti kakvog je razmjera bila ova bitka. Odbačena delmatska vojska utvrdila se u Delminiju, zajedno s pristiglim pojačanjima iz drugih središta. Apijan u nastavku spominje da rimska vojska, po dolasku kod same gradine u pristupu iz marša (*eks ephódou*)²⁰⁹ tj. na juriš (zacijelo se koristeći ljestvama), nije mogla ništa protiv čvrstog grada. To će reći da je Figul po sagledanju cjelokupne taktičke situacije bio primoran postaviti opsadu.

Izvori ponovno ne spominju proces izgradnje cirkumvalacije oko Delminija, što je jednako kao i kod Nezakcija, zbog konfiguracije terena, bilo nemoguće. Vrijeme potrebno za ostvarivanje potpune blokade ionako je bilo luksuz kojeg si Figul nije mogao priuštiti. Apijan prenosi i informaciju da se Figul nije mogao poslužiti bojnim strojevima (*mēkhanēmata*) koje je imao u sastavu vojske zbog „visine položaja“ samog grada.²¹⁰ Uz to što je iz Apijanove škrte i pomalo nejasne informacije problematično izvući nekakav logičan zaključak, grčki izvor zadaje novu glavobolju, koristeći se tako često upotrebljavanim općim terminom za

²⁰⁶ Goldsworthy, 2007, 103.

²⁰⁷ *App. III.* 11. 32.

²⁰⁸ *App. III.* 11. 32.

²⁰⁹ *App. III.* 11. 32.

²¹⁰ *App. III.* 11. 32.

cjelokupni opsadni instrumentarij. Stoga se nakraju samo možemo zapitati koji su to strojevi Figulu bili na raspolaganju?²¹¹ Mišljenja sam da je Apijanova primarna želja na ovom mjestu bila istaknuti činjenicu da Rimljani nisu mogli iskoristiti opsadnog ovna kojeg su uspjeli dotegnuti do podnožja Liba. Položaj Delminija bio je praktički nedodirljiv za ovu vrstu opsadne tehnike, budući da je do njegovih zidina trebalo izgraditi enormno velik opsadni nasip da bi se uopće ostvarila mogućnost njegova primicanja. Ako je Figul pak raspolagao nekakvim većim varijantama balista, mogućnost da njihovi projektili nanesu značajnu štetu kamenim bedemima Delminija je svakako malo vjerojatna.

Zbog svih navedenih problema u kojima se Figul našao, naredio je napade na niz drugih delmatskih gradina napuštenih zbog skupljanja snaga u Delminiju.²¹² Iz ove Apijanove tvrdnje jasno je da je prvotni delmatski cilj bila obrana ovog središta, bez obzira na potencijalnu opasnost slabljenja drugih gradina.²¹³ Apijan ova mjesta označava terminom *polis*, iako je danas teško zaključiti da li su ta mjesta bila veća središta, ili pak samo manja gradinska uporišta. Nezahvalno je uopće pokušati govoriti o ubikaciji opsjednutih gradova, ali s velikom sigurnošću možemo pretpostaviti da su napadani gradinski položaji u relativnoj blizini Delminija.²¹⁴ Ova manja središta Rimljani su izgleda osvojili bez većih problema pa je Figul mogao priskrbiti kakav-takav plijen vlastitim vojnicima. Rimski zapovjednik je ovim psihološko-taktičkim potezom možda pokušao izmamiti određen broj Delminijskih branitelja na otvoreno, prisiljavajući ih da napuste sigurnu zaštitu gradinskog utvrđenja i pokušaju obraniti svoja druga uporišta. Ako je ovo i bila njegova namjera, izgleda da trik nije upalio jer su Delmati nastavili postojano braniti Delminij.²¹⁵ Za potrebe ovih vojnih manevra oko perimetra Delminija je jamačno ostavljena glavnina rimskih trupa, dok su se pojedinačni detašmani dali u osvajanje okolnih mjesta.

Budući da spomenute akcije nisu polučile željeni uspjeh, Figul se u nuždi odlučio na posve drugačiji pristup - pribjegao je uporabi posebno pripremljenih zapaljivih projektila. Postoji nekoliko opsadnih primjera u kojima je rimska vojska znala upotrijebiti ovakve

²¹¹ Bilić-Dujmušić, 2004, 202-203.; Autor predlaže sljedeće rješenje: možda je zbog premalog dometa za djelovanje iz podnožja brda na kojem je bila delmatska gradina bacačke sprave trebalo rastavljati, ukopati im rampe na kosini brda i ponovno sastaviti, dok je ove položaje svakako trebalo osigurati i od neprijateljevih protumjera i ispada.

²¹² *App. Ill.* 11. 32.

²¹³ Čače, 1979, 115.: Delminij je bio stalno i aktivno jezgro delmatskog okupljanja, a Delminijani hegemoni delmatskog saveza u prvoj polovici 2. st. pr. Kr.

²¹⁴ Benac, 1985, 61.: Možda su napadnute gradine u okolici Liba za koje autor pretpostavlja da su bile pomoćne utvrde gradine na Libu, tj. Delminija.

²¹⁵ Čače je zasigurno pogriješio kad je zaključio da „Figul, zatekavši tamo združene delmatske snage, nije postigao ništa sve dok nije napadima na druga delmatska naselja izmamio iz Delminija znatan dio odreda koji su pohrlili u obranu svojih gradina.“: Čače, 1979, 114.

projektila, no takvi slučajevi nisu bili pretjerano česti, jer je u vatri uništavan potencijalni plijen. Apijan prvi put u tekstu izričito imenuje korištenu bacačku spravu, što je jedinstven slučaj u svim iliričkim primjerima! Piše da je Figul iskoristio katapulte (*katapéltēs*) koje je vojska imala u svojem sastavu, a koji su na Delminij odapinjali štapove od dva lakta (gotovo 90 cm), omatanih kudjeljom (*stypplon*) i umočenih u smolu (*píssa*) i sumpor (*theíon*). Bacačka sprava koja je odapinjala ove projektele bila je manja vrsta katapulte, koji je u rimskom slengu bio poznat pod imenom „škorpion“.²¹⁶ Transport škorpiona nije predstavljao veći problem, stoga možemo zaključiti da je Figul za ostvarivanje „osvetničkog“ plana pod Delminijem raspolagao s dovoljnim brojem ovakvih sprava.²¹⁷ Škorpioni su također vrlo praktična oruđa za rukovanje, dok ne zahtijevaju provedbu posebnih inženjerskih radova.

Jedan od specijalno izrađivanih zapaljivih projektila bio je tzv. *malleolus*, koji spominje i Vegecije.²¹⁸ Iz Apijanovog je opisa jasno da projektili korišteni kod Delminija nisu bili vojni standard, što znači da su izrađeni na licu mjesta i to od grana koje su se mogle priskrbiti iz okolice.²¹⁹ Bez obzira što su vrhovi projektila bili otežani zapaljivom smjesom, stoga neprecizniji nego inače, meta napada bio je cijeli grad te je njihov učinak bio jamačno strahovit. Apijan je također ostavio zanimljivu opasku o samom načinu paljenja projektila prilikom njihova lansiranja. On eksplicitno navodi da su se „palili u zraku“.²²⁰ Izgleda da je sistem odapinjanja škorpiona proizvodio naveden efekt zbog velike sile trenja pri kojoj bi se zapaljiva smjesa raspalila prilikom odapinjanja iz samoga stroja.

Figulova taktika zasigurno je imala drastične posljedice za grad. Flor se biranim riječima izrazio o opsadi Gaja Marcija: „Njih (Delmate) je već prije konzul Marcije, zapalivši grad Delminij, bio tako reći obezglavio.“²²¹ Figul se na ovaj drastičan potez odlučio kada je već bilo sasvim jasno da od pada Delminija neće biti ništa jer je zima vrlo vjerojatno pokucala na vrata. Figulov potez jamačno je opustošio mnoge gradinske strukture. Kod Delminija nisu mogle gorjeti samo drvene kuće već i drveni dijelovi obrambenih palisada. Požar je zasigurno mogao prouzročiti veliku štetu i u podgrađu Delminija, koje se vjerojatno nalazilo na terasastim padinama prema Borčanima.²²² Iako je Apijanov narativ o opsadi Delminija 156.

²¹⁶ Vidjeti stranicu 28.: Očigledno je da je vojska među opremom imala i spomenute zapaljive materijale, koji se zasigurno nisu mogli osigurati lokalno.

²¹⁷ *Veg. Mil.* 2. 25.: Prema Vegeciju, svaka legija je raspolagala s 55 ovakvih bacača, što znači da bi dvije legije imale čak 110 ovakvih naprava. Međutim Vegecije daje samo idealnu sliku, što ne znači da je Figul uistinu i raspolagao ovom brojkom.

²¹⁸ *Veg. Mil.* 4. 18.; Radman Livaja, 1998, 219-220.

²¹⁹ Bilić-Dujmušić, 2004, 204.; vidjeti bilješku 35.

²²⁰ *App. Ill.* 11

²²¹ *Flor II*, 25.: *Hos iam pridem Marcius consul incensa urbe Delminio quasi detruncaverat...*

²²² Benac, 1985, 25.; 58-61.

god. pr. Kr. daleko najiscrpniji, iz nekog neodređenog razloga, izlaganje o opsadi Delminija se na ovom mjestu završava pa Apijan ne spominje novu kampanju u sljedećoj ratnoj sezoni koju je poduzeo novi konzul, Publije Kornelije Scipion Nazika i u kojoj je Delminij konačno zauzet.²²³

O opsadi Delminija iz 155. god. pr. Kr. posjedujemo samo tri kratke informacije iz pera Frontina, Zonare i Strabona preko kojih saznajemo samo konačan ishod rata. Stoga o tijeku i načinu opsade nemamo gotovo nikakvih literarnih informacija. Prvo se trebamo pozabaviti s problematičnim svjedočanstvom Frontina koji piše da je „Publije Kornelije Scipion shvatio težinu zauzeća Delminija, jer su svi pohitali u njegovu obranu. Počeo je napadati druge gradove i natjerao pojedince da brane svoje, te tako zauzeo Delminij koji je ostao bez pomoći“.²²⁴ Na prvi pogled u Frontinovom tekstu ne nalazimo ništa čudno. Ovaj primjer ratne lukavštine autor prezentira u poglavlju u kojem raspravlja o mogućnostima razvlačenja neprijateljske obrane. Rimski zapovjednik je prema navedenom upotrijebio ratnu lukavštinu u kojoj je izvrgnuo opasnosti domove onih koji su ostavili vlastita sijela i otišli braniti drugo uporište. Ovi fingirani napadi trebali su predstavljati snažne udarce na psihu branitelja koji bi u teoriji trebali pohitati u obranu vlastitih domova. Međutim, ako se ponovo vratimo na gore izložen redoslijed akcija koje je poduzeo Gaj Marcije Figul, ubrzo se nameće činjenica da se Frontinova priča o Nazikinom djelovanju u potpunosti podudara s taktikom koju je primjenio njegov prethodnik.²²⁵ Sam Frontinov navod pobija i već spomenuto Apijanovo svjedočanstvo o tome da Delmati koncentriraju svoje snage da bi obranili svoje glavno sjedište - Delminij - pa ovakav pristup u biti i ne bi polučio zamišljen rezultat jer se jednostavno ne podudara s prirodom delmatskog društva. Najizglednije objašnjenje Frontinovog navoda jest pretpostavka da je autor Figulovu neuspjelu opsadnu taktiku greškom pripisao pobjedničkom vojskovođi tj. Scipionu Naziki.²²⁶

Informacije o drugoj opsadi Delminija zaokružuje kratki Zonarin komentar o tome kako je Nazika prisilio Delmate na pokornost, osvojio njihove gradove i nastavio prodavati zarobljenike²²⁷ te Strabonov podatak da je isti zapovjednik, „od ravnice načinio pašnjak za

²²³ Šašel-Kos, 2005, 301-302.: Teško je zaključiti kojim se izvorima Apijan koristio u opisivanju opsade Delminija 156. god. pr. Kr. Apijan možda ne spominje Scipionovu kampanju jer se od 155. god. pr. Kr. počeo služiti nekim drugim izvorom, ili je iz nekog nejasnog razloga odlučio izbaciti svjedočanstvo o Nazikinom pobjedi.

²²⁴ *Front. Strat.* III, 6, 2.: *P. Cornelius Scipio, intellecta difficultate expugnandi Delminum, quia concursu omnium defendebatur, adgredi alia oppida coepit et evocatis ad sua defendenda singulis vacuatam auxiliis Delminum cepit.*

²²⁵ Neki su autori uzimali Frontinovu tvrdnju kao ispravnu, te je nisu pobliže analizirali, primjerice: Zaninović, 2007, 17.

²²⁶ Zippel, 1887, 131.; Bilić-Dujmušić, 2004, 207.; Šašel-Kos, 2005, 301.

²²⁷ *Dio* 20 = *Zonara* IX, 25, 9.

ovce“.²²⁸ Zonarin podatak daje neodređenu sliku o tome da je novi rimski zapovjednik, u naizgled vrlo uspješnoj kampanji, zauzeo niz delmatskih gradina zajedno s Delminijem. Delminij je zasigurno osvojen u jurišu rimskih postrojbi jer bismo ovu tvrdnju mogli povezati s informacijom o prodaji preživjelih zarobljenika u roblje. Ovaj razvoj događaja potkrepljuje slikovit Strabonov opis koji sugerira da je Delminij izgubio status centra cjelokupnog delmatskog društva.

Iako literarni izvori ne pružaju nikakve informacije potrebne za rekonstrukciju Nazikine opsade iz 155. god. pr. Kr., u pomoć nam na ovom mjestu mogu priskočiti nalazi pronađenog rimskog oružja.²²⁹ Uz ostatke pila i glava strijela, na lokalitetu su pronađeni i ostatci bacačkih projektila iz katapulte i balista (svi nalazi datiraju se u republikansko doba), koji svjedoče da je Nazika imao sasvim dovoljno vremena da provede uspješnu i metodičnu opsadu Delminija sa svom raspoloživom opsadnom tehnikom. Stoga većinu spomenutih materijalnih nalaza možemo s velikom sigurnošću pripisati Nazikinoj kampanji jer je iz Apijanova svjedočanstva sasvim jasno da se Figul nije mogao koristiti dijelom opsadnih strojeva koje je imao. Materijalni nalazi govore da su Rimljani pri osvajanju Delminijske gradine najprije zauzeli najvišu uzvisinu na Libu, Orlov kuk. S ove iznimno dominantne pozicije bilo je moguće napasti niža utvrđenja na platou Oštrog vrha.²³⁰ Nakon proboja ove linije, ostvaren je napad na hrbat Liba na kojem je bila smještena gradina, te je uspješnim udarom na njene zidine osvajanje Delminija bilo u potpunosti dovršeno. Delminij je u konačnici zauzet i opustošen, njegovo stanovništvo pobijeno ili prodano u roblje, dok su Figulove zasluge umanjene slavodobitnim Nazikinim pohodom.²³¹

²²⁸ *Strab.* VII, 5, 5.

²²⁹ Šašel-Kos, 2005, 304-305.: Autorica prenosi neobjavljene nalaze Darka Periše.

²³⁰ Benac, 1985, 25.: Ovi dokazi obaraju pretpostavku da je Oštri vrh, za kojeg je Benac upotrijebio termin „Akrodelminion“, bio posljednje utočište branitelja.

²³¹ Ovaj razvoj događaja donekle odgovara događajima opisanima u opsadi Nezakcija; odnos Manlija i Junija i Gaja Klaudija Pulhera naprama Figulu i Naziki.

Metul

Opsada Metula bila je samo jedna u nizu operacija opsežne Oktavijanove ratne kampanje 35 - 33. god. pr. Kr. Motivi i ciljevi ovih pohoda složeni su i višestruki, a o njima se dosta raspravljalo u znanstvenoj literaturi.²³² Svakako se među važnije epizode njegova pohoda u Iliriku ubrajaju i opsade koje ovdje proučavamo: one Metula, Segestike i Promone. Apijan smješta žitelje ovih uporišta u narode koji su Oktavijanu zadali najviše muka.²³³ O opsadi Metula²³⁴ pisalo je čak troje autora, a posebno treba istaknuti mogućnost nadopunjavanja Apijanovog i Dionovog literarnog opisa,²³⁵ čime se dobiva jedno od najljepših svjedočanstava o provođenju opsade na području Ilirika. U ovom pohodu dio je trupa, logistike i ratnih strojeva zasigurno transportiran morem i iskrčan u Senju, dok je preostali dio trupa preko Akvileje mogao doći u unutrašnjost japodskog teritorija.²³⁶ Na početku pohoda Oktavijanu su se dobrovoljno predali Moentinci i Avendeati, a nešto kasnije i Arupini (s kojima su ipak možda vođeni manji okršaji).²³⁷ Prethodno navedeni bili su pripadnici „Japoda unutar Alpa“. Nakon početnih uspjeha, pokrenut je pohod na Japode koji su živjeli „preko Alpa“. Iako je Oktavijanovo napredovanje sada bilo nešto zahtjevnije, bez većih problema zauzeto je još jedno mjesto - Terpon.

Do ovog trenutka Oktavijanova vojska nije naišla na snažno organiziran otpor, no stvari su se stubokom promijenile kad su trupe dosegnule Metul. Apijan za Metul navodi da je on *hē tōn Iapódōn kephalē*,²³⁸ odnosno „glava“ ili glavni grad Japoda. U Metulu se nalazilo oko tri tisuće za oružje sposobnih ljudi, bojovnih i vrlo dobro naoružanih. Apijan piše da su Metuljani „lako odbijali Rimljane dok su stajali oko njihovih bedema“. ²³⁹ Rimski zapovjednik vjerojatno je odmah po dolasku naredio vojsci da Metul pokuša osvojiti na juriš. Kako ovo početno „opipavanje pulsa“ nije polučilo uspjeh, Oktavijan je bio prisiljen organizirati metodičnu opsadu grada u skladu s potrebama na terenu pa je vojsci naredio da podigne

²³² Primjerice: Wilkes, 1969, 46-49.; Šašel-Kos, 1986, 134.; Hoti, 1992, 136.; Bilić-Dujmušić, 2004, 423-425.; Šašel-Kos, 2005, 397-403.; Olujić, 2007, 85-86.; Matijašić, 2009, 148.

²³³ *App. III.* 17.

²³⁴ O Oktavijanovoj opsadi Metula: Veith, 1914, 29-50.; Wilkes, 1969, 51.; Olujić, 2000, 60-63.; Olujić, 2007, 92-97.

²³⁵ Apijan je opsadi Metula posvetio čak tri poglavlja: *App. III.* 19-21. Glavni razlog zašto su opsadu popratila tri literarna izvora (što je jedini slučaj u svim proučavanim opsadama!) nesumnjivo treba tražiti u dramatičnom vrhuncu u kojem si je Oktavijan priskrbio jednu od slavnih ratnih ozljeda. Kako je ovakav detalj mogao izvanredno poslužiti za veličanje vlastitog lika, Oktavijan ga je svakako unio u osobne memoare. Njegove podatke preuzimali su drugi autori, a posebno su ih stilski dotjerali Flor i Apijan.

²³⁶ Wilkes, 1969, 50.; Šašel-Kos, 2005, 423., 429-430.; Olujić, 2007, 88.

²³⁷ Olujić, 2007, 89-90.

²³⁸ *App. III.* 19. 54.: Ova je Apijanova informacija izazvala određene rasprave u znanstvenoj literaturi. Više o problemu: Čače, 1979, 74.; Olujić, 2007, 94-96.

²³⁹ *App. III.* 19. 54.; *Dio LXIX*, 35.

opsadni nasip (*khōma*).²⁴⁰ Apijanov opis početnih sukoba jasno sugerira da je položaj Metulske gradine bio podesan za izravan juriš pješaštva koje je u navali sigurno upotrebljavalo ljestve. Međutim, gradina je očigledno bila snažno utvrđena zidinama, a stanovnici su je učinkovito branili. Elevacija terena na kojem su se nalazile obrambene zidine dopuštala je mogućnost da rimski inženjerci pristupe postepenoj izgradnji opsadnog nasipa. Ovo je ujedno prvi zabilježen primjer njegove gradnje u ratovima u Iliriku. Budući da je područje oko Metula bilo šumovito, nije bilo teško doći do sirovina potrebnih za izgradnju nasipa.²⁴¹ Svi navedeni faktori jasno govore da je za razliku od Nezakcija i Delminija topografija Metula omogućavala potpuno angažiranje rimske opsadne tehnike pomoću koje je trebalo izvršiti proboj u dobro branjeno mjesto.

Branitelji Metula nisu stajali skrštenih ruku već su poduzimali redovite ispade, ne samo danju već i noću, da bi omeli proces izgradnje nasipa. Apijan također piše da su se u ovim borbama Japodi koristili bojnim spravama (*mēkhanaī*) koje su otete Decimu Brutu, dok je vodio borbe protiv Marka Antonija i Oktavijana. Ovo je jedini zabilježen ilirički primjer u kojem se protivnička strana koristi bojnim spravama. To je zaista jedinstven podatak, jer ovakve slučajeve literarni izvori inače rijetko bilježe.

Japodi su se mogli dočepati ovih bojnih sprava na dva načina. Prva je mogućnost da su ih zaplijenili u pljačkaškim pohodima na Akvileju ili Trst, a druga jest da su ih oduzeli demoraliziranim ostacima razbijene vojske Decima Bruta, čiji su pripadnici pokušali preko ovih prostora doprijeti do Makedonije.²⁴² Budući da su se Japodi ovim spravama koristili za gađanje žive sile tj. rimskog ljudstva koje se izlagalo pogibelji tijekom vršenja inženjerijskih zahvata oko Metula, možemo pretpostaviti da se ovdje radilo o manjim bacačkim spravama. Prisutnost ovakvih strojeva kod Japoda navodila je pojedine istraživače da pokušaju ispitati do kojeg su stupnja isti učinkoviti. Tako Ivan Radman Livaja smatra da Japodi nisu mogli biti obučeni ni za rukovanje ni za pravilno održavanje ovog oružja, iako ostavlja mogućnost da su određena znanja u upotrebi i održavanju mogli steći i od rimskih zarobljenika ili dezertera.²⁴³ Boris Olujić smatra da bi u pristupu ovom problemu trebalo obratiti pažnju i na mogućnost postojanja stranih plaćenika u japodskim redovima - majstora i obrtnika sposobnih za rukovanje ratnim spravama.²⁴⁴

²⁴⁰ *App. Ill.* 19.54.

²⁴¹ Za više informacija o opsadnom nasipu vidjeti str. 27-28.

²⁴² Radman Livaja, 2001, 134.; Šašel-Kos, 2005, 430-432.; Olujić, 2007, 94.; Radman Livaja i Šašel-Kos jednako smatraju da je vjerojatnija mogućnost bila ona u kojoj su Japodi sprave oteli Brutovim vojnicima na putu za Makedoniju. Tvrdnju bi potkrijepio i Dionov navod: *Dio LXVI*, 53, 2.

²⁴³ Radman Livaja, 2001, 134.

²⁴⁴ Olujić, 2007, 94.

Kako bilo da bilo, bacačke sprave montirane su na bedeme Metula, što je značilo da je njihov domet sada bio znatno veći, dok je bedem kao povišena platforma pružao savršenu preglednost bojnog polja. Ovim putem je braniteljima otvorena mogućnost da odabiru željene mete, budući da su bojni strojevi bili iznimno precizni - ako ih se pravilno koristilo. Osim što su ovim spravama mogle biti nanesene brojne ljudske žrtve, njihovo prisustvo svakako je ostvarilo znatan psihološki učinak na rimske vojnike koji nisu očekivali da bi barbari mogli raspolagati ovakvom vrstom oružja.²⁴⁵ Ovdje možemo spomenuti i pronađene projektele balističkih sprava o kojima smo već govorili. Nažalost nemoguće je zaključiti tko je ove projektele ispalio, jer su mogli doći s rimske, ali i sa japodske strane.

Opisujući ispade japodskih branitelja Apijan samo spominje napade na opsadni nasip, a ne i veće gubitke na rimskoj strani. Ovdje ga nadopunjuje Dion koji jasno piše da su Metuljani u ispadima spalili mnoge bojne sprave (*mēkhanai*)²⁴⁶ koje su Rimljani imali pod zidinama Metula. Ovaj Dionov navod možemo iskoristiti kao argument za sljedeću tvrdnju: iako nijedan izvor ne spominje da je opsadni nasip dovršen, vjerojatno je to uistinu i napravljeno.²⁴⁷ Putem nasipa, Rimljani su do zidina bedema vrlo vjerojatno primaknuli opsadnog ovna jer Apijan piše o velikom oštećenju na jednom dijelu zida²⁴⁸ (iako nažalost ne nudi objašnjenje kako je do njega došlo). Da je situacija na terenu bila upravo ovakva svjedoči postupak Metuljana koji su, nakon što su shvatili da njihov vanjski bedem neće moći još dugo odolijevati rimskim napadima, izgradili novi, unutrašnji bedem. Obrazac ponašanja Metuljana nije nikakav presedan, jer na ovakav primjer nailazimo i kod Vegecija. On bilježi da je u trenucima kad je udar ovna tako velik da se bedem odroni, jedina nada u spas da se sruše kuće grada, te da se iznutra doda drugi bedem.²⁴⁹ Ovaj su recept primjenili i branitelji Metula. U svemu ovom mogla im je pripomoći i činjenica da su znali trasu opsadnog nasipa i točno mjesto gdje će ovan udariti, pa su se mogli pripremiti za ovakav razvoj događaja. Podizanje novog bedema govori i o iznimnoj organiziranosti i dobrom vođenju koje je ovaj proces zahtijevao. Kad su Metuljani napustili narušeni bedem, Rimljani su ga zauzeli i spalili.²⁵⁰ Nova linija obrane svakako je morala biti izgrađena na određenom odmaku od starog bedema, jer bi ga u protivnom ugrozila vatra koju su Rimljani potpalili.²⁵¹ Prema

²⁴⁵ Radman-Livaja, 2001, 135.

²⁴⁶ *Dio XLIX*, 35.

²⁴⁷ Radman Livaja, 2001, 133.; Campbell, 2002, 57.; Campbell, 2005, 30.

²⁴⁸ *App. III*. 19. 55.; Logično je pretpostaviti da je među spaljenim bojnim spravama koje su Japodi uništili bio i barem jedan opsadni ovan, prethodnik onog koji je uspješno udarao na bedeme Metula. O opsadnom ovnu vidjeti str. 27.

²⁴⁹ *Veg. Mil.* 4. 23.

²⁵⁰ *App. III*. 19. 55.

²⁵¹ Veith, 1914, 34-35.

mišljenju Georga Veitha, cijeli sustav obrane Metula činio je sistem palisada, što bi bilo u skladu sa šumovitima karakterom cijelog područja, koje je moglo pružiti dovoljno sirovina za izgradnju ovakve vrste obrane.²⁵² Međutim, Apijanov podatak da su bojni strojevi bili smješteni na bedemima nudi još jednu moguću sliku o strukturi zida. Budući da je smještanje strojeva na vrh bedema zahtijevalo veću površinu, također možemo pretpostaviti da je isti bio sagrađen od kamena i drveta (tzv. *muris Gallicus*). Ovu tvrdnju možemo povezati s pretpostavkom da je rimski ovan izazvao dovoljno velika oštećenja u zidu da se Japodi premjeste na novi, nakon čega su Rimljani zapaljivim materijalom potpalili napukli bedem i tako doveli do njegova urušavanja.

Nakon pada prvog zida, opsada je nastavljena na unutarnjem perimetru obrane, gdje su Rimljani uz novi obrambeni bedem nasuli nova dva nasipa (*khōma*) s kojih su na bedem položili četiri mosta (*géphyrāi*).²⁵³ Jasno je da je podizanje novih nasipa bilo iznimno zahtjevno i pogubno jer su ih rimski vojnici gradili u vrlo neugodnoj blizini branitelja koji su ih iz velike blizine mogli gađati različitim projektilima. Nasipi su morali nadvisiti visinu novog bedema (koji vjerojatno nije bio impozantan), a s njih su Rimljani na zidine Metula pokušali prijeći pomoću abordažnih mostova. Kad su sve pripreme izvršene, Oktavijan je naredio jednom dijelu svojih ljudi da udare na stražnju stranu grada, dok je preostalo mnoštvo trebalo preko mostova prijeći na bedeme i na takav način zauzeti gradinu. Glavni udar zasigurno je, kako to piše i sam Apijan trebao doći preko mostova, dok je fingirani napad trebao odvratiti pozornost dijela branitelja i na taj način što više razvući obranu Metula. Ovi vojnici su se u napadu jamačno poslužili opsadnim ljestvama.

Oktavijan se potom uspeo na visoki toranj (*pyrgos*) s kojeg je promatrao razvoj događaja.²⁵⁴ Navedena konstrukcija nije predstavljala povišeni položaj s kojeg su Metuljani gađani bojnim spravama, već je toranj služio kao platforma s koje je zapovjednik promatrao tijekom bitke. Osim što je mogao poslati pojačanja tamo gdje je nužda to nalagala, Oktavijan je vršio još jednu ulogu zapovjednika - promatrao je tko je u napadu iskazao hrabrost, a tko kukavičluk te je na takav način poticao vojsku da se bori što požrtvovnije. Visoka platforma imala je još jednu značajku. Logično je pretpostaviti da je ona bila jednaka, ako ne i viša od bedema Metula. U tom slučaju promatrač koji na njoj stoji može opaziti raspored i pokrete

²⁵² Radman Livaja, 2001, 133.; Autor u svojem radu zastupa mišljenje da je Metul možda imao kamene bedeme, ali taj se zaključak temelji samo na analogiji s istraživanjem obrambenog bedema na gradini Trošmarija kraj Ogulina. Apijanova informacija o spaljivanju bedema svakako je važna, jer neodoljivo podsjeća na materijalni nalaz kojeg je iznijelo istraživanje na Viničici 2005. god. Ovo je uistinu još jedan važan prilog za ubiciranje Metula na Viničicu.

²⁵³ *App. III.* 19. 55.

²⁵⁴ *App. III.* 19. 55.

neprijatelja unutar zidina opsjednutog grada i pritom bolje voditi svoje ljude. Apijan ne spominje što se događalo s dijelom vojske koja je Metul napala sa stražnje strane, ali se posvećuje zbivanjima na mostovima. Spomen ovih mostova vrlo je problematičan pa su pojedini istraživači pokušali pronaći odgovarajuće rješenje. U literaturi se stoga može naići na objašnjenje da su ovi mostovi možda spuštteni s opsadnih kula,²⁵⁵ makar nekoliko faktora govori protiv ove tvrdnje. Iako Dion bilježi da je Oktavijan srušen s nekog drvenog tornja (koristi termin *pýrgos!*) dok se želio popeti na zid,²⁵⁶ Apijan jasno piše da se Oktavijan, ljutit zbog slabosti vojske, najprije spustio s tornja, nakon čega je ustrčao na most.²⁵⁷ Flor također navodi da je Oktavijan (iako izričito ne spominje njegovo ime) u ovom pohodu naredio izgradnju mostova (*pontes = géphyrai*). Nakon što je vojska pohrlila za njim preko jedinog preostalog, most se, raskliman mnoštvom, srušio.²⁵⁸ Iz cjelokupne priče, jasno je da su nasipi poslužili kao platforma s koje su mostovi spuštteni, da bi na takav način nadomjestili potrebu za gradnjom opsadnih kula.²⁵⁹ Znamo i da ovi mostovi nisu bili visoko iznad tla jer su se neki od Japoda iskradali van zidina i koristili duga koplja kojim su ih probadali.²⁶⁰ Ova informacija na još jedan način rasvjetljava problem jer sada biva očigledno da su i Metuljani dobro pripremili u rušenju ovih mostova. Branitelji su se također sučelice suprotstavili i odbili one vojnike koji su htjeli prijeći preko mostova. Izgleda da potonji nisu bili remek-djela uvijek hvaljene rimske inženjerije jer su se jedan po jedan stali urušavati. Na kraju je preostao samo jedan most na koji se više nitko nije usudio stupiti, jer su opsjedatelji zbog navedenih neuspjeha izgubili svu srčanost. Oktavijan je, vidjevši kukavičluk svojih vojnika, izvršio herojski čin uzevši štit jednog od podređenih, predvodeći novi napad gotovo sam, uz pratnju Agripe i Hijerona, tjelohranitelja Luta i Vola i nekolicine drugih. Ova je akcija posramila ostale vojnike koji su hrpimice nagnuli u juriš da bi time samo izazvali novo urušavanje mosta i nove žrtve.²⁶¹ Oktavijan je u ovom padu pretrpio ozljede, ali se odmah uspeo na toranj na kojem je stajao bojni znak, kako u redovima vojske ne bi izbila panika zbog pomisli da je glavni zapovjednik poginuo.²⁶² Apijan piše da ove nedaće ipak nisu obeshrabrile Rimljane jer je Oktavijan smjesta naredio da se izrade drugi mostovi što je zauzvrat natjeralo branitelje na

²⁵⁵ Radman Livaja, 2001, 134.; Campbell, 2002, 133.; Autori se doduše slažu da izvor ne precizira o kakvoj se vrsti mostova radilo.

²⁵⁶ *Dio XLIX*, 35.; Dion je ovdje vjerojatno samo skratio tijek događaja, ili je nešto krivo razumio.

²⁵⁷ *App. III*. 20. 56.

²⁵⁸ *Flor II*, 23.

²⁵⁹ Također, izgradnja tolikog broja opsadnih kula (četiri) bila bi u najmanju ruku neuobičajena.

²⁶⁰ *App. III*. 20. 56.

²⁶¹ *App. III*. 20. 57.; J. J. Wilkes je ukazao na podudarnost ovog teksta s opisom opsade tvrđave Malijaca u kojoj je i Aleksandar samo s nekolicinom ljudi poveo napad: Wilkes, 1969, 51-52. Ova podudarnost ukazuje na to, da ako je Oktavijan uistinu i bio ranjen, opis dotjeran da podsjeti na Aleksandrove podvige: Olujić, 2007, 93.

²⁶² *App. III*. 20. 58.

predaju. Budući da su se do tog trenutka Metuljani tako sjajno opirali, izglednije će biti da su morali ponuditi predaju jer logistički više nisu mogli trpjeti opsadu.²⁶³ Stoga su sljedećeg dana uputili izaslanike, predali taoce, te primili rimsku posadu unutar gradine.²⁶⁴ Apijan i Dion nakon ove točke naracije nude dvije različite priče, koje ipak imaju jednak završetak. Prema Apijanu, rimski vojnici su zauzeli viši položaj na dvojnoj gradini, dok su Metuljani okupirali niži dio. Neočekivano, Rimljani su stanovnicima naredili da predaju svoje oružje, što je izazvalo gnjev Metuljana koji su zatvorili žene i djecu u gradsku vijećnicu (*bouleutérion*) i ispred nje postavili stražare, uz naredbu da ih spale ako svi postradaju. Potom su napali Rimljane koji su ih uspješno odbili jer su se nalazili na višem položaju. Ratnici su izginuli u boju, dok su drugi pronašli smrt u vatri.²⁶⁵ Izneseno je (ako u ovom slučaju zanemarimo Dionovu priču) svakako moguće jer izvori često bilježe sukobe unutar opsjednutih gradova, iako je Apijanov priča o cjelokupnom razvoju događaja koji su doveli do te „unutarnje opsade“ svakako posebna.

Prema Dionu, slijed događaja bio je nešto drugačiji. Metuljani su se najprije prividno predali te su, nakon što su primili posadu, zatukli vojnike u noći, potpalili kuće i izvršili kolektivno samoubojstvo.²⁶⁶ U obje varijante Metul je izgorio do temelja, pa od ovog velikog mjesta, kao i njegova stanovništva nije ostalo apsolutno ništa. Apijanov i Dionov opis završetka opsade predstavljaju još jedan literarni *topos*, premda se sudbina Metula zasigurno nije puno razlikovala od literarne predaje.

²⁶³ Veith, 1914, 38.

²⁶⁴ *App. III.* 21. 59.

²⁶⁵ *App. III.* 21. 60-61.

²⁶⁶ *Dio XLIX*, 36.

Segestika

Nakon zauzeća Metula, pohod je nastavljen u zemlji Panonaca. Oktavijan se (slično kao i kod Japoda) nadao da će Panonce natjerati na dragovoljnu predaju, ako ne naudi njihovim selima i poljima. Budući da su oni ipak iskazali neprijateljstva, rimska vojska je zauzvrat ognjem i mačem pustošila njihovu zemlju osam dana, sve dok nije dosegla Segestiku, grad koji je u prošlosti opsjedan dva puta, ali bez nekog većeg uspjeha.²⁶⁷ Naselje je imalo izvanredan geostrateški i obrambeni potencijal, a u izvorima je često opisivano kao dobro utvrđeno mjesto (*pólis ekhyrá*) okruženo Savom i Kupom.²⁶⁸ U znanstvenoj je literaturi posebna pažnja bila posvećena Apijanovom podatku prema kojem je grad osim rijekom Savom bio zaštićen i vrlo velikim jarkom (*táphros megístē*).²⁶⁹ Dion pak u opisu Segestike navodi da je za Oktavijanove opsade prazan prostor između Kupe i Save bio utvrđen palisadom i jarkom, dok je opkop oko naselja kojim je rijeka okruživala čitav grad iskopan u Tiberijevo vrijeme.²⁷⁰ Razlike između Apijanovog i Dionovog opisa Segestike izazvale su dva različita stajališta u literaturi. Budući da se Dion uzima kao dobar poznavatelj topografije samog mjesta (koje je vjerojatno i posjetio), najčešće se njegova informacija ovdje uzimala kao ispravna. Tako je i Gustav Zippel bio mišljenja da je Apijan na ovom mjestu pogrešno opisao izgled segestanske obrane, nakon čega je Dionov navod prihvatio kao pouzdaniji.²⁷¹ Njegovo tumačenje kritizirao je Georg Veith koji je prilikom terenskog rekognosciranja samog lokaliteta prepoznao Apijanov jarak u jednom isušenom riječnom rukavcu Kupe, što bi značilo da Apijanov podatak o izgledu segestanske obrane uopće ne bi trebao biti pogrešan.²⁷²

Oktavijan je, došavši do Segestike prvo stupio u pregovore sa lokalnim stanovništvom.²⁷³ Od mještana je zatražio stotinu talaca i provijant za vojsku, kao i dozvolu da u grad smjesti vlastitu posadu. Ovi su taoci bili pripadnici višeg sloja te su vlastitim životima jamčili korektno i mirno ponašanje zajednice koja je iskazala pokornost. Oktavijanov postupak kod Segestike je uopće vrlo zanimljiv jer je to prvi (ali i jedini!) ilirički primjer zabilježen u izvorima u kojem je rimski zapovjednik službeno zatražio predaju grada prije zametanja bitke. Razlog ovakvom pristupu možda leži u Apijanovoj informaciji da je

²⁶⁷ *App. Ill.* 22. 62.; Wilkes, 1969, 33-34.; Mócsy, 1974, 12-13.; Hoti, 1992, 135.

²⁶⁸ *App. Ill.* 22.; *Dio XLIX*, 37.; *Strab.* 7. 5. 2.

²⁶⁹ *App. Ill.* 22. 65.

²⁷⁰ *Dio XLIX*, 37.; Jamačno za vrijeme nekih vojnih operacija, možda u panonsko-dalmatinskom ustanku.

²⁷¹ Zippel, 1887, 229-230.; Sličnog su mišljenja i: Wilkes, 1969, 52.; Hoti, 1992, 137.

²⁷² Veith, 1914, 54-56.; Šašel-Kos, 2005, 439.; Budući da znamo da se Apijan koristio podacima iz Augustovih memoara, bilo bi čudno da je u svom tekstu pogrešno prezentirao izgled segestanske obrane.

²⁷³ Hoti, 1992, 134.; Autorica predlaže uvjerljivu analizu društvene i političke organizacije naselja; smatra da je izvrstan strateški položaj Segeste doveo do gradskog prosperiteta, ali i podjele na dvije klase građana. Ovakva je podjela mogla nastati i razvijati se samo u jednom bogatom i uređenom gradu.

Oktavijan Segestiku želio učiniti prikladnom bazom za rat s Dačanima i Bastarnima pa je upravo zbog navedenog razloga nastojao osvojiti mjesto bez većih gubitaka i bez većeg uništavanja gradske infrastrukture. Gradski vlastodršci (*prōteúontes*) pristali su na Oktavijanove uvjete (do njih su svakako mogle doći vijesti o okrutnom postupanju Rimljana s onima koji se nisu htjeli pokoriti njihovim zahtjevima). Iz Apijanovog teksta jasno je da su taoci predani, iako je običan puk (*dēmos*) bio bijesan zbog kukavičke politike gradskih poglavara. Iako su pučani pristali na davanje taoca, vjerojatno zbog toga što to nisu bila njihova djeca, „nisu mogli podnijeti pogled na približavanje rimskih vojnika, nego su u divljem bijesu zatvorili gradska vrata i ušli pod opsadu“ (*poliorkía*).²⁷⁴ Budući da je rimska posada upravo namjeravala ući u grad, vrlo vjerojatno je tad pred zidinama došlo do prvog čarkanja između suprotstavljenih strana, nakon čega je Rimljanima bilo jasno da im predstoji još jedna teška opsada.

Kad je Oktavijan uvidio da proces predaje grada neće ići nimalo glatko, naredio je da se premosti rijeka - *tón te potamòn egephýrou* te da se mjesto okruži opkopima (*táphroi*) i palisadama (*kháraka*). Kad su ovi radovi završeni, izdana je naredba da se podignu dva opsadna nasipa (*khōma*).²⁷⁵ Iako bi se iz Apijanovog slijeda moglo pomisliti da je oko grada izgrađena cjelovita linija cirkumvalacije,²⁷⁶ riječni rukavac Kupe naprosto nije omogućavao potpuno zatvaranje grada. Rijeka je Segestanima također ostavljala mogućnost komunikacije i dovođenja potrepština pa je za uspješnu opsadu trebalo blokirati i ovaj punkt, što je jasno iz daljnje Apijanove i Dionove priče. Rimske trupe su spomenute opsadne radove mogle izgraditi brzo. Vojska je vjerojatno podijeljena na manje jedinice, npr. centurije, koje su dobile u zadatak podići određen potez opsadnih radova. Uz ovu liniju je jamačno izgrađeno nekoliko opsadnih logora, ovisno o taktičkoj potrebi na samom terenu.²⁷⁷ Da bi se navala na zidine Segestike uopće mogla provesti, prvo je bilo potrebno ovladati prednjim obrambenim položajem Segestana te ispuniti obrambeni jarak, da bi se moglo nastaviti s napredovanjem pješastva.

Podatak o opsadnim nasipima koji su podizani nakon izgradnje opsadnih položaja svjedoči da Oktavijan nije namjeravao koristiti blokadu kao puko sredstvo izgladnjivanja, već kao temelj za provođenje aktivnog udara na bedeme Segestike. Gomila zemlje koja je izvađena prilikom kopanja rovova svakako je poslužila kao temeljni gradivni element

²⁷⁴ *App., Ill., 23. 68; Dio XLIX, 37, 1-2.; Veith, 1914, 56.:* Autor smatra da je bilo nužno premostiti i rijeku Kupu, da bi se sistematski mogli osigurati opsadni položaji.

²⁷⁵ *App. Ill. 23. 68.*

²⁷⁶ Za značenje cirkumvalacije vidjeti stranice 24-25.

²⁷⁷ *Veith, 1914, 56.;* Veith smatra da je u njegovo vrijeme još bilo moguće vidjeti tragove na lokalitetu za koje je pretpostavljao da su ostatci rimskih opsadnih logora.

opsadnih nasipa u kombinaciji s drvenom supstrukturom. Nažalost, bez odlučnih indikacija u izvorima (tj. zbog nedostatka konteksta), nemoguće je definirati pravu svrhu ovih nasipa.²⁷⁸ Dionov tekst uopće ne spominje njihovu izgradnju, dok Apijanovo svjedočanstvo ne pruža čvrst oslonac na kojem bi se mogao stvoriti valjani zaključak (kao za Metul). Izvori na ovom mjestu nisu zabilježili korištenje opsadnih sprava (bojnih ovnova i opsadnih kula) kojima se moglo probiti ili prijeći gradske zidine, iako se njihova upotreba ne može sa sigurnošću isključiti. Postoji mogućnost da je svrha nasipa bila postupno doseći visinu gradskih bedema, nakon čega bi vojska izvršila direktni napad na kruništa. Ostaje i vjerojatnost da je barem jedan od nasipa služio kao povišen položaj s kojeg se branitelji moglo tući bojnim spravama. Segestani su prijetnju ovih nasipa shvatili vrlo ozbiljno pa su iz grada često vršili ispade. Budući da ih nisu mogli osvojiti, pokušali su ih spaliti bakljama (*lampádes*) i vatrom (*pyr*), što potvrđuje da je djelove konstrukcije nasipa činila drvena građa. Apijan ne spominje učinke ovih napada, ali možemo pretpostaviti da su mogli izazvati barem nekakvu štetu.

Slično kao na primjeru Metula, Apijan i u ovoj opsadi nije spominjao događaje koji bi bacili negativno svjetlo na ovu kampanju²⁷⁹ pa dragocjene informacije možemo saznati iz Dionovog teksta. Iako Apijan u početku izlaganja o Segestici spominje da je Oktavijan dao izgraditi brodove na Savi kako bi osigurao opskrbu u planiranom ratu protiv Dačana, nije donio spomen riječne bitke koju je pak opisao Dion. Potonji je ostavio podatak da su ove brodove osigurali okolni saveznici.²⁸⁰ U znanstvenoj literaturi mnogo se raspravljalo o problemu zagonetnih saveznika, a moguća su dva različita rješenja: ili je to bio netko od noričkih naroda, ili nedavno pokoreni Taurisci.²⁸¹ Kad su brodovi prispjeli na mjesto opsade, Oktavijan je istovremeno pokrenuo dvostruki napad, jedan s kopna, a drugi s rijeke. Bitka na rijeci nije bila naročito uspješna po Rimljane. Dion spominje da je u sukobu ubijen Menodor,²⁸² oslobođenik Pompeja Velikog i bivši pouzdanik Seksta Pompeja, dok su juriši na kopnu odlučno odbijeni. Segestani su se rimskoj floti suprotstavili čamcima (*mónoksyla*) izrađenima od izdubljenih debala. Spomen bitke vrlo je značajan, budući da uz ovakav opis

²⁷⁸ Campbell, 2002, 133-134.: Autor predlaže rješenje prema kojem je barem jedan od ovih nasipa trebao poslužiti kao sredstvo putem kojeg će pješništvo udariti direktno na zidine Segestike. Iz Dionova navoda saznajemo da je rimska vojska pokrenula nekoliko neuspješnih napada na kopnu, no to svakako ne znači da su napadi bili ostvareni putem opsadnog nasipa, iako je i to moguće.

²⁷⁹ Šašel-Kos, 2005, 440-441.: Autorica nudi nekoliko mogućih rješenja za Apijanovo prešućivanje događaja.

²⁸⁰ *Dio* LXIX, 37.

²⁸¹ Zippel, 1877, 229-331.; Veith, 1914, 57-58.; Wilkes, 1969, 53.; Hoti, 1992, 137-138.; Šašel-Kos, 2005, 441.; Matijašić, 2009, 153.

²⁸² Šašel-Kos, 2005, 440.: Autorica donosi zanimljiv prijedlog prema kojem je sam Oktavijan naredio njegovu smrt, budući da se čovjek u nekoliko navrata pokazao vjerolomnikom. Ovo je svakako događaj koji rimski zapovjednik ne bi unio u svoje ratne memoare, pa ga analogno tome ne bi mogao prenijeti ni Apijan.

postoji samo još jedan slučaj riječne bitke, koja je vođena pri opsadi Akvileje.²⁸³ Nažalost, na osnovu škratih informacija literarnog izvora ne možemo stvoriti nikakav zaključak o tome kako je i na koji način vođena ova bitka. Međutim, jasno je da saveznički brodovi kojima su raspolagali Rimljani nisu imali pretpostavljenu tehničku superiornost jer su im se u borbi, izgleda gotovo ravnopravno, suprotstavili (i to uspješno) najjednostavniji tipovi vodenih plovila.

Presudan udarac braniteljima na kraju nije zadan u izravnom sukobu. Nakon što je prošao određeni period u kojem su uspješno izdržavali opsadu, Segestanima je u pomoć trebao priskočiti kontingent savezničkih postrojbi. Danas je nemoguće točno imenovati ove saveznike, ali je to svakako mogao biti netko od Varcijana, Oserijata, Jasa ili Kolapijana.²⁸⁴ Rimske se postrojbe ipak nisu dale iznenaditi. Izviđači su očigledno obavili sjajan posao, jer je rimski zapovjednik na vrijeme obaviješten o predstojećoj opasnosti, na koju je odgovorio odlučnom mjerom. Dio je rimskih trupa ostavljen da drži Segestiku u čvrstom obruču, dok su preostale jedinice pod osobnim Oktavijanovim zapovjedništvom potukle panonske saveznike u pripremljenoj zasjedi (*enedreúō*) te ih natjerali u bijeg.²⁸⁵ Tako su Segestani nakon trideset dana opsade bili primorani ponuditi predaju. Vrlo vjerojatno je moral branitelja već bio na niskim granama, ili su se njihova sredstva za daljnje izdržavanje opsade svakim danom stanjivala. Mogućnosti su razne: od kroničnog nedostatka hrane, opreme i naoružanja pa sve do manjka boraca koji su mogli naoružati bedeme grada, budući da ih je izvjesan broj zasigurno pao u boju, ili je barem ranjavanjem izbačen iz bojnog stroja. Naposljetku je do njih mogao doći glas da je vojska okolnih saveznika, za koju su se nadali da će im pružiti odlučujuću prevagu bila većim djelom pobijena, ili je sam njen izostanak sugerirao takav razvoj događaja.

Predaju su Rimljani dočekali širokogrudno jer se s dojučerašnjim neprijateljima postupalo jako dobro. Apijan ovakav blagi postupak sa zarobljenicima objašnjava riječima prema kojima je Oktavijan poštedio Segestane zbog iskazane hrabrosti, kao i zbog sažaljenja nad njihovim životima. Stoga nije dao nikoga ubiti niti zarobiti, već se zadovoljio samo s novčanom kaznom.²⁸⁶ Kad se vratio u Rim, do njega su došle glasine o pobuni Segestana. Iako se požurio natrag, ubrzo su stigle vijesti da je pobuna uspješno skršena. Možda je u ovim borbama provedena nova opsada naselja, no za takav zaključak ne nalazimo potreban oslonac u pisanim izvorima.

²⁸³ Radman Livaja, 1996, 16.

²⁸⁴ Šašel-Kos, 2005, 44.

²⁸⁵ *App. Ill.* 23. 68.; *Dio XLIX*, 37.

²⁸⁶ *App. Ill.* 24. 69

Promona

Zauzimanjem Segestike svakako je izvršen jedan od vrijednijih poduhvata Oktavijanove kampanje u Iliriku 35-33. god. pr. Kr. Međutim planirani rat protiv Dačana odgođen je zbog neočekivanog Agripinog poraza pa su ratne snage prebačene na jug, da bi se jednom za svagda obračunalo s prijetnjom Delmata.²⁸⁷ Opsada Promone²⁸⁸ bila je samo jedna u nizu žestokih okršaja u dvogodišnjoj ratnoj kampanji. Kada su Delmati saznali da će se ubrzo suprotstaviti svoj moći rimske vojske pod osobnim Oktavijanovim vodstvom, sklopili su savez radi uzajamne pomoći u ratu.²⁸⁹ U prethodnim sukobima Delmati su ponovno zauzeli Promonu. Ovdje su raspolagali s 12 000 biranih vojnika na čelu s Verzom, kojeg su odabrali za zapovjednika. Prije nego što su rimske postrojbe mogle zakoračiti na delmatski teritorij, Delmati su imali dovoljno vremena da izvrše koncentraciju vlastitih snaga. Budući da je bila od vitalnog strateškog značaja, Verzo je odlučio utvrditi Promonu i na ovom mjestu dočekati prvi udar rimske vojske.

Ova se gradina također nalazila na vrlo nepristupačnom položaju (Apijan spominje da je to bila planinska utvrda – *khōrion*), a Verzo je pažljivo pripremio njenu obranu. Iako je veći dio delmatskih snaga bio unutar zidina utvrđenja, dio odreda postavljen je na okolne uzvisine, poradi mogućnosti izviđanja i opažanja rimskih pokreta.²⁹⁰ Kad je rimska vojska pristigla u blizinu Promone, vrhovni zapovjednik je pažljivo sagledao situaciju na terenu te odredio potrebne korake. Apijan piše da je Oktavijan sve njih na samom domaku odsjekao zidom - *apeteikhize* (tj. ne samo grad, već i uzvišenja koja su Delmati okupirali).²⁹¹ Budući da Apijan nije spomenuo nikakav rimski napad na bedeme Promone prije nego što je Oktavijan naredio provođenje inženjerijskih radova (što svakako odudara od prakse juriša kod Nezakcija, Delminija i Metula koji su izvršeni odmah po dolasku rimskih postrojbi) očigledno je da je Promona uistinu bila tvrdo uporište. Nakon što je povukao „školski“ potez koji je nalagala situacija na samom terenu, Oktavijan je pokušao ratnom lukavštinom znatno olakšati napore potrebne za osvajanje ove gradine. Tako je u isto vrijeme kad se počela izvoditi cirkumvalacija poslao odabrane ljude da pronađu put do najvišeg okolnog vrhunca. S te dominantne pozicije Rimljani bi mogli pokretati napade na ostala uzvišenja na kojima su bile

²⁸⁷ Više o Agripinoj kampanji protiv Delmata: Bilić-Dujmušić, 2004, 434-437; 449-454.

²⁸⁸ Veith, 1914, 63-80.; Za najnoviji tekst o opsadi Promone pogledati iscrpnu analizu u: Bilić-Dujmušić, 2004, 465-510.; Oba djela iscrpno analiziraju topografiju mjesta i taktičko-operativne manevre dviju vojski. Opsada Promone je u znanstvenoj literaturi svakako najiscrpnije pojedinačno obrađena opsada na području Ilirika.

²⁸⁹ *App. Ill. 25.*; O uređenju delmatskog saveza vidjeti: Čače, 1979, 105-113.; Bilić-Dujmušić, 2004, 460.; Autor pretpostavlja tko je mogao biti eventualni saveznik Delmata u ovom ratu.

²⁹⁰ *App. Ill. 25. 72.*; Bilić-Dujmušić, 2004, 489.; Autor smatra da je ovakva priprema jačala cjelokupni obrambeni potencijal utvrđenja.

²⁹¹ *App. Ill. 25. 73.*

postavljene Delmatske predstraže.²⁹² Grupa vojnika uspješno je izvršila naredbu; sačekali su noć pa su krišom iznenadili stražare koji su spavali, te su ih sve poubijali. Uspjeh je dojavljen Oktavijanu, pa je on ubrzo naredio dvostruki napad: većina je vojske pod njegovim osobnim vodstvom pokrenula napad na samu gradinu, dok su pojedina odjeljenja s osvojenog vrhunca napadali niže položaje ispod sebe, koje su Delmati još okupirali. Siniša Bilić-Dujmušić mišljenja je da Oktavijanov napad nije bio primaran cilj, već je njegova uloga bila vezati što veće snage na sebe, da bi se s većine okolnih visova izbacilo delmatske posade te ih na takav način pretvorilo u rimske opsadne položaje. Nakraju su se napadi pokazali izuzetno uspješnima jer se većina delmatskih branitelja u panici povukla među zidine gradine, da ne bi ostala odsječena od opskrbe vodom.²⁹³ Apijanov podatak jasno govori da se unutar mjesta nalazio aktivan izvor. Faktor pitke vode tako se ovdje prvi put javlja kao izrazito važan element u opsadnom ratovanju. Delmati ipak u svoj toj žurbi nisu napustili sve vrhove koje su držali oko Promone, jer su dvije njihove posade ostale na dva vrha najbliža gradini.²⁹⁴

Uspješan napad doveo je do drastičnog smanjenja površine koju je trebalo fizički okružiti. Oktavijan je tada naredio nastavak inženjerskih radova, tj. da se oko grada i dvije uzvisine koje su još držali neprijatelji izgradi potpuna linija cirkumvalacije (*perietelkhize*), da bi se mjesto sasvim odsjeklo od okoline. Apijan daje i točnu dužinu ove fizičke brane.²⁹⁵ Linija cirkumvalacije bila je dugačka 40 stadija (*tessarakonta stadiōn perimetron*),²⁹⁶ što je predstavljalo približno 7.5 km inženjerskih zahvata na terenu. Ovoj je liniji kasnije pridodano nekoliko opsadnih logora. Međutim, kako saznajemo iz Apijanovog daljnjeg izlaganja, rimska vojska nakraju nije dovršila kompletne radove na opsadnoj liniji jer to na kraju nije bilo ni potrebno, budući da je Promona zauzeta prije nego što je cirkumvalacija u potpunosti izgrađena.

U pomoć braniteljima Promone pristizala je još jedna vojska pod zapovjedništvom Testima. Oktavijan je na vrijeme obaviješten o ovim kretnjama pa su poduzete odgovarajuće mjere. Rimljani su se možda s ovom vojskom sukobili, iako Apijanova naracija ostavlja mogućnost da se nije radilo o izravnom susretu na bojnopolju, već možda samo o

²⁹² *App. III. 25. 73.*; Bilić-Dujmušić, 2004, 495.; Autor smatra da je ovo uzvišenje bila visoravan koja danas nosi ime Čerenika.

²⁹³ *App. III. 25. 74.*

²⁹⁴ *App. III. 25. 74.*; Bilić-Dujmušić, 2004, 500.; Autor smatra da su dva vrhunca bili uzvisina Petrovac, te današnja kota 564.

²⁹⁵ Apijan je ovu informaciju zasigurno preuzeo iz Augustovih memoara. Mogućnost da je na ovaj podatak naišao u nekom drugom izvoru malo vjerojatna. Oktavijan je kod Promone bio vrhovni vojni zapovjednik pa je u vlastite memoare nesumnjivo unio ispravnu dužinu cirkumvalacije.

²⁹⁶ *App. III. 26.*

taktičkom nadmudrivanju na terenu.²⁹⁷ Priljev novih delmatskih snaga nije označio spasonosnu mogućnost deblokiranja opsade grada, ili zajedničkog koordiniranja napada dviju vojski jer je Oktavijan, dok je Testim još promatrao (što znači da se njegova vojska još nalazila u velikoj blizini), uspio zauzeti Promonu prije nego što je linija cirkumvalacije bila dovršena.²⁹⁸ Branitelji Promone su iz nekog razloga izvršili ispad iz utvrde, no iz Apijanovog teksta nažalost nije moguće zaključiti zbog kojeg su se razloga odlučili na ovakav potez.

Koliko ispadi iz grada mogu biti opasni po same branitelje u potpunosti svjedoči primjer kod Promone. Nakon što su stanovnici grada izjurili u jurišu na rimske opsadne linije, stvari su krenule po zlu, jer su Rimljani spremno odbili početni udar. Međutim glavna opasnost nadvila se na Delmate tek sada i to prilikom povlačenja. Apijan navodi da su Rimljani progoneći Delmate ušli u grad zajedno s njima (*synesépeson*). Ispad je nakraju prouzročio potpunu katastrofu jer je među zidine gradine zajedno s braniteljima ušao dovoljan broj Rimljana koji su onemogućili zatvaranje gradskih vrata. Potom je unutar gradskih zidina došlo do krvavih borbi u kojima su Delmati izvukli deblji kraj, izgubivši čak trećinu vojske. Preostale snage uspjele su se nekako povući u gradsku citadelu, pred čijim je vratima postavljena kohorta koja je trebala paziti na njih.²⁹⁹ Kad su prošla četiri dana, Delmati su u noćnom ispadu uspjeli iznenaditi kohortu, čije su pripadnike ubrzo natjerali u bijeg. Međutim, preostale rimske snage bile su dovoljno snažne i što je važnije, spremne da stanu na kraj delmatskim nadanjima pa su ih ponovno potisnuli nazad u citadelu.³⁰⁰ Sutradan se cijeli delmatski garnizon predao. Ova tvrdnja ne bi trebala biti nimalo iznenađujuća. Iako su Delmati pretrpjeli velike gubitke prilikom rimskog prodora u gradinu, još su raspolagali dovoljnim brojem boraca (prema Apijanu, sada bi imali oko 8 000 vojnika, broj koji treba neznatno umanjiti na račun gubitaka iz prethodnih okršaja). Citadela zasigurno nije imala dovoljnu količinu pripremljenih zaliha koje bi mogle prehraniti toliki broj usta pa braniteljima ništa drugo osim predaje nije niti preostalo. Kohorta koja je napustila položaj pred vratima nije se dobro provela jer je Oktavijan, zbog iskazanog kukavičluka, naredio decimiranje njenih pripadnika.³⁰¹

²⁹⁷ *App. Ill. 26. 75.*; Bilić-Dujmušić, 2004, 502-503.

²⁹⁸ *App. Ill. 26. 75.*

²⁹⁹ *App. Ill. 26. 75.*; Bilić-Dujmušić, 2004, 510.; Autor u svom radu pretpostavlja točan položaj vrata gradske citadele.

³⁰⁰ *App. Ill. 26. 76.*; Bilić-Dujmušić, 2004, 509.; Autor smatra da je ovo bio jamačno proboj čiji je cilj bio pridružiti se Testimovim snagama, a ne izbaciti Rimljane iz grada.

³⁰¹ *App. Ill. 26. 76.*; *Dio XLIX, 38.*

Splon

Nakon nekoliko godina iscrpljujućeg ratovanja i niza sukoba visokog intenziteta, posljednja godina velikog panonsko-dalmatinskog rata (6-9. god. n. e.)³⁰² donijela je svojevrsnu stabilizaciju na većem dijelu prostora koji je početno zahvaćen ustankom. Međutim kraj rata još se nije nazirao pa su se rimske postrojbe morale upustiti u još nekoliko teških i problematičnih opsada kojima je naposljetku ustanak krvavo ugušen. Završna godina rata donijela je velike promjene u taktici ustaničke vojske. Izvori tako više ne spominju velike bitke koje se vode na otvorenom prostoru, već govore o nekoliko ključnih opsada koje su u cijelosti zatrele posljednje plamičke ustanka. Nakon što su pretrpjeli nekoliko težih poraza, taktika ustanika sad se zasnivala na obrani utvrđenih i teško osvojitih mjesta. Iako su ovdje tri proučavane opsade iz zadnje godine Batonskog rata izdašno opisane u djelu Diona Kasija, danas ne posjedujemo drugi antički izvor s kojim bismo mogli usporediti Dionovu predaju pa se u rekonstrukcijama opsada možemo osloniti samo na njegove vijesti.

Prve informacije o opsadnom ratovanju Dion nudi na prijelazu 55 i 56 knjige. Nakon što je završio s prezentacijom političkih događaja u Rimu te godine, Dion se vraća na događaje iz Batonskog rata. Navodi da je pod zapovjedništvom Germanika opsjedano i zauzeto nekoliko mjesta u Dalmaciji, čija imena nažalost nisu ostala zabilježena, ali saznajemo da je među spomenutima zauzeta utvrda (*khōría*) Splon.³⁰³ Postoje dvije mogućnosti zašto je Dion istaknuo opsadu ovog uporišta. Prva (i vjerojatnija) jest ona da je Splon među osvojenim mjestima zauzimao istaknuto i važno mjesto. Druga mogućnost jest da se Dion pozabavio ovom opsadom zbog načina na koje je samo mjesto zauzeto. Iz njegova opisa saznajemo pojedinosti o topografiji utvrde, koja je bila smještena na nepristupačnom mjestu, dobro utvrđena po prirodi (*iskhyrós*)³⁰⁴ i dobro obzidana zidovima s velikim brojem ljudi koji su je bili spremni braniti. Zbog spomenutih razloga Germanikova vojska nije mogla ostvariti napredak niti uz pomoć sprava (*mēkhanaí*) niti jurišima/prepadima (*prosbolē*).³⁰⁵ Iz datih informacija zaključujemo da je Germanik držao Splon pod opsadom već duže vrijeme u kojem je rimska vojska poduzela nekoliko napada na gradinu. Izvor ponovno donosi opću informaciju o upotrebi bojnih sprava, koje u ovom slučaju nisu donijele nikakvu prevagu. Ponovno možemo samo nagađati o kojim se strojevima moglo raditi, ali je ovdje znakovita

³⁰² Glavni izvori za Batonski rat su: *Vell. Pat.* 2, 110-116.; *Dio* LV, 28-34; LVI, 11-17.; U Velejevom svjedočanstvu nažalost nema nikakvih opisa opsada proučavanih lokaliteta.

³⁰³ O opsadi Splona vidjeti: *Dio* LVI, 11, 1-2.

³⁰⁴ Ovo je česti pridjev u opisivanju gradinskih položaja.

³⁰⁵ *Dio* LVI, 11, 1. Ovaj opis praktički je reminiscencija Figulovih nevolja pod Delminijem, iako se Germanik u opsadi mogao poslužiti bojnim strojevima.

činjenica nepristupačnog položaja, što je ponovno otežavalo puni razvoj njihovog potencijala, kao i provođenje opsadnih radova. Da bi spomenuti juriši na gradinu uopće mogli biti izvedeni, Rimljani su se u napadima jamačno poslužili najjednostavnijom opsadnom opremom - ljestvama.

Iako spomenuti napori Rimljana nisu postigli željen rezultat, grad je nakraju osvojen i to po sretnom slučaju u kojem Rimljani nisu doživjeli daljnje gubitke. Dion piše da je jedan konjanik iz rimskih redova - Pusion - bacio kamen (*lithon es tò teikhos apheís*) na zid utvrde i njime odmah srušio jedan prsobran (*épalksis*). Uništeni prsobran povukao je sa sobom čovjeka koji se na njega prislanjao. Kada se to dogodilo, drugi branitelji su potreseni iznenadnim činom napustili taj dio bedema i povukli se u akropolu (tj. u gradsku citadelu). Ubrzo nakon ovih događaja predali su i nju (akropolu) i sebe.³⁰⁶ Prema autorovim informacijama, sudbinu grada odredila je akcija jednog pojedinca, kao i velika doza sreće na strani Rimljana. Čovjek odgovoran za cijeli niz događaja nosio je rimsko ime (Pusion je latinski naziv za dječaćića, malog dječaka). Bio je bio pripadnik *alae*, tj. u ratu je služio u pomoćnim konjaničkim jedinicama. U Batonskom ratu sudjelovale su brojne auxilijarne pješake i konjaničke jedinice, no kako izvori takve „sitnice“ inače ne bilježe, nemoguće je determinirati u sastavu koje se to jedinice Pusion i borio.³⁰⁷

Podatak da jedan konjanik baca kamen na zidine može predstavljati još jednu nelogičnost u Dionovoj priči jer su se ovakvi projektili redovito izbacivali iz pračke ili pak iz balista. Međutim dosadašnja istraživanja kao i arheološki nalazi utvrdili su postojanje kamenih kugli koje prema svojim svojstvima i načinu izrade upućuju na činjenicu da nisu bile namijenjene ispaljivanju iz balista ili iz prački, već i za kotrljanje s vrhova zidina na nadolazeće neprijatelje, kao i za izbacivanje iz ruke.³⁰⁸ Pronađeno je nekoliko različitih primjeraka kamenih kugli koje su bacane iz ruku, a posebno su upečatljivi primjerci koji potječu iz opsade Numancije 133. god. pr. Kr., od kojih se ističu oni koji teže između 370 i 225 g. Slični su im nešto mlađi primjerci koji potječu iz South Shieldsa, mjesta na sjeveru današnje Engleske.³⁰⁹ Međutim treba istaknuti da ne postoje čvrsti dokazi da su kamene kugle izrađivane isključivo za ovakvu primjenu, ali spomenuta funkcija je u posebnim slučajevima, primjerice u opsadi, svakako moguća.³¹⁰ Vegetije na jednom mjestu također bilježi da se

³⁰⁶ *Dio* LVI, 11, 2.

³⁰⁷ Mesihović, 2007, 454-455.; Donosi pregled svih pomoćnih jedinica koje su djelovale u panonsko-dalmatinskom ratu.

³⁰⁸ Bishop & Coulston, 2006, 59.; Campbell 2006, 118.; Southern, 2006, 217.

³⁰⁹ Campbell, 2006, 118.; Southern, 2006, 217.

³¹⁰ Bishop & Coulston, 2006, 59.

kamenje izbacuje iz praćki, ali i ruku.³¹¹ Spomenuti pisac ovdje govori o braniteljima utvrde koji kamene kugle bacaju s vlastitih zidina, ali je vjerojatno bio moguć i obrnut slučaj. Stoga je i Pusion mogao baciti ovakav projektil iz ruke pa na temelju ove tvrdnje možemo pokušati rekonstruirati Dionov slijed događaja.

Kako je moguće da je samo jedan kamen mogao počinuti štetu na zidu? To se svakako ne poklapa s početnom Dionovom informacijom o dobrim zidinama kojima je Splon zaštićen. Izgleda da je direktno pogođena jedna slaba točka zida (ne znamo da li je Pusion ciljao čovjeka koji je na toj poziciji držao obrambeni položaj, ili je namjeravao pogoditi sam zid), prsobran, tj. zaklon koji pruža osobnu zaštitu na vrhu bedema. Čudan splet okolnosti doveo je do psihološkog raspada branitelja. Pad jednog jedinog suborca prouzrokovao je kaskadnu paniku među preostalim braniteljima koji su se dali petama vjetra prema gradskoj akropoli. Pusion je kamen zasigurno bacio u trenutku kada nisu vođene veće borbe, jer uostalom ne bi imalo nikakvog smisla da nesreća jednog pojedinca u općem sudaru dviju vojski izazove potpunu konsternaciju. Sama Pusionova akcija vjerojatno je bila proizvod izazivačkog ponašanja i želje za iskazivanjem osobne hrabrosti u uvjetima kada opsada nije glatko napredovala.

Rimljani su očigledno primjetili razvoj događaja u utvrdi pa su u nastaloj situaciji spremno reagirali. Zbog brzine reakcije, izvjesno je da su na zidine Splona prislonili ljestve te na takav način ušli u gradinu.³¹² Zatim je uslijedio logičan slijed događaja: gradska akropola nije mogla prehraniti velik broj branitelja koji su nabrzinu pristigli u nju³¹³ pa je braniteljima preostala samo jedna solucija. Ponudili su Rimljanima predaju, što su oni objeručke i prihvatili. Zahvaljujući sretnom trenutku, Germanikova vojska osvojila je čvrsto mjesto bez daljnjih ljudskih žrtava, dok je sav napor branitelja pao u vodu zbog previda nekog zidara. Dion ne donosi daljne informacije o sudbini stanovnika Splona, no moguće je pretpostaviti da im je Germanik zbog ponuđene predaje udijelio milost.

³¹¹ *Veg. Mil.* 4. 29.

³¹² Campbell, 2002, 59.; Autor predlaže jednako rješenje.

³¹³ Većina ratnih potrepština, hrane i vode sigurno je u bijegu ostavljena za leđima branitelja.

Retin

Opsada Retina uslijedila je ubrzo nakon opsade Splona, što govori da su ova dva mjesta bila u relativnoj blizini. Borba oko Retina još je jedna dramatična opsada na području Ilirika, iako preko Diona saznajemo da se ovdje nije radilo o konvencionalnoj rimskoj opsadi. Za razliku od Splona, čije su zidine branili mnogi, broj branitelja u Retinu nije bio znatan. Iz Dionova teksta saznajemo da su Retinjani po približavanju Germanikovih četa shvatili da nikako neće moći parirati Rimljanima, tj. da se neće uspjeti othrvati njihovom naletu u prvom udaru na bedeme pa su se odmah povukli u gradsku akropolu.³¹⁴ Prethodno su imali dovoljno vremena da Rimljanima prirede prilično originalnu lukavštinu u koju je dio vojnika, ništa ne sumnjajući i upao.

Varku je u biti činila vatrena stupica u koju su rimski vojnici trebali ušetati, a da u početku plamen zapravo i ne primjete. Postupak je bio sljedeći: branitelji su podmetnuli vatru oko bedema gradine, te u kuće koje su bile uz njega. Vrhunac lukavštine bio je u tome da su plamen izmanipulirali na takav način da vatra ne zaplamt odmah, nego da bude neopažena neko vrijeme, da bi se na ovakav način moglo dobiti Rimljane u pripremljenu stupicu.³¹⁵ Vojnici su očigledno ugledali prazne bedeme Retina pa su nesvjesni predstojeće opasnosti brzo prešli preko zidina i upali u grad, pomišljajući da će u prvom jurišu oplijeniti sve bez ijednog udarca i bez ijedne žrtve. Međutim ubrzo su se zatekli unutar plamenog kruga (*peribolē*).³¹⁶ Varka Retinjana očito je bila vrlo uspješna jer su se trupe koje su u prvom jurišu ušle u grad zatekle u posvemašnjoj pogibiji budući da nisu opazili ništa sve dok ih vatra nije okružila sa svih strana. Vojnici su se tako našli u mat-poziciji jer su ih sada odozgo (tj. iz akropole) Retinjani tukli razno-raznim projektilima, dok ih je izvana uništavao oganj. Nisu mogli niti sigurno ostati na tom položaju, niti su se mogli bez opasnosti probiti jer ako bi se udaljili izvan dometa projektila propadali bi od vatre, a ako bi se odmakli od vatre pogibali bi od onih koji su ih gađali. Na ovom tijesnom položaju (*stenokhōria*) neki su istodobno stradavali i od jednog i od drugog jer su s jedne strane bili ranjeni, a s druge opečeni. Na ovakav je način većina onih koji su ušli u gradinu poginula.³¹⁷

Nekolicina se vojnika ipak uspjela izvući živa. Malobrojni preživjeli iskoristili su tjela palih suboraca koja su bacali u plamen, da bi na takav način preko vatre napravili prolaz, koristeći se tijelima kao mostom. Na ovakav su način izmaknuli smrti. Nakon svih ovih

³¹⁴ Dio LI, 11, 3-4.; Ovakva taktika možda je odraz neočekivano brzog prodora rimske vojske, koji je izazvao iznenađenje kod branitelja.

³¹⁵ Nitko dosada nije pokušao objasniti na koji su način Retinjani uspjeli pripremiti ovakvu vatrenu stupicu.

³¹⁶ Dio LI, 11, 4.

³¹⁷ Dio LI, 11, 5-6.

dogadaja, vatra je toliko počela divljati da čak ni oni na akropoli nisu mogli ostati na svom položaju, već su po noći napustili položaje i sakrili se u podzemne prostorije (*oikēmata katōrikha*).³¹⁸ Dionov se tekst ovim riječima završava.

U ovoj borbi, Retinjani su izgubili uporište, ali su iz bitke izašli kao moralni pobjednici. Kad se nisu mogli nadati uspjehu, inovativnošću su si priskrbili ne samo pobjedu nad Rimljanima već i siguran izlaz iz uporišta pa možemo zaključiti da su u ovoj opsadi prošli neokrznuti.³¹⁹ Pametnom procjenom da se Rimljanima neće moći suprotstaviti u frontalnom jurišu (jer ih je jednostavno bilo premalo), povukli su se na povišeni položaj i s te dominantne pozicije nanijeli onoliko štete koliko su mogli. Iako si je Germanik priskrbio novi trijumf nad ustanicima, pobjeda je ostavljala gorak okus u ustima jer su gubici na njegovoj strani bili veliki. Iako Dion ne govori o daljnjem slijedu događaja, Rimljani su najvjerojatnije zauzeli gradinu nakon što su se vatre smirile, ali se može postaviti pitanje da li je u gradini ostalo išta vrijednog? Ako slijedimo Dionov tekst, jasno je da je od većine mjesta (akropola s podgrađem) više-manje preostalo samo jedno veliko zgarište. Germanik je potom osvojio i Seretij, mjesto koje je u prošlosti neuspješno opsjedao (*poliorkēsas*) Tiberije, nakon čega su lakše osvojena i neka druga naselja. Međutim sukob se nastavio odugovlačiti pa je August još jednom poslao Tiberija u rat.³²⁰ Pod njegovim će se zapovjedništvom vojska uplesti u najtežu epizodu opsadnog ratovanja u panonsko-dalmatinskom ustanku - opsadu Andetrija.

³¹⁸ Dio LI, 11, 6-7.; Nemoguće je jasno definirati što su predstavljale spomenute prostorije.

³¹⁹ Mesihović, 2011, 404-405.; Smatra da Dionova priča, ne samo na primjeru Retinija, već i Splona jasno ukazuje na to da je u ovim uporištima postojalo lokalno zapovjedništvo.

³²⁰ Dio LI, 12, 1.

Andetrij

Kad se vratio u Ilirik i preuzeo vrhovno zapovjedništvo, Tiberije je odlučnim mjerama izvršio opsežnu stratešku pripremu za osvajanje preostalih ustaničkih uporišta. Dion piše da trenutni moral rimskih postrojbi nije bio na zavidnoj razini, zbog čega se Tiberije pribojavao pobune unutar vlastitih redova. Stoga je vojska razdijeljena na tri velika dijela: na čelo prvog odreda stao je Marko Plaucije Silvan, a na čelo drugog Marko Emilije Lepid. Tiberije je zajedno s Germanikom preuzeo zapovjedništvo nad preostalim dijelom trupa.³²¹ Razlog ovakve podjele svakako je mogao biti temeljen i na taktičkim i logističkim potrebama predstojećih operacija. Silvan i Lepid lako su svladali svoje protivnike u bitkama, dok je Tiberije u svojem pohodu naišao na mnogo veće poteškoće. Njegova je vojska u potrazi za Batonom morala lutati preko čitave zemlje jer je on izmicao rimskim trupama od mjesta do mjesta. Konačno se sklonio u Andetriju, tvrđavi izgrađenoj na maloj udaljenosti od Salone.

Ovdje se rimska vojska suočila s jednom od najtežih opsada uopće vođenih u Iliriku. Ustaničari su izvršili pravodobnu logističku pripremu te su mjesto opremili svim potrebnim zalihama, dio kojih je već prije uskladišten, dok su dio još donosili preko planina koje su bile u njihovim rukama. Ove pažljive pripreme govore u prilog tome da je Baton uistinu odredio na ovom mjestu Rimljanima pružiti posljednji otpor. Andetrij je bio snažno utvrđen prirodnim karakteristikama terena. Nalazio se na teško pristupačnoj stjenovitoj uzvisini, okružen dubokim vododerinama (koje su se punile povremenim bujičnim vodama).³²² Teren oko naselja bio je potpuno nepodesan za okruživanje gradine, tj. onemogućavao je izgradnju potpune linije cirkumvalacije. Ustanička vojska je također iz zasjeda (*enedreúontes*) vršila konstantne napade na rimske opskrbne kolone. Tiberije se zbog svih navedenih razloga našao u iznimno nepovoljnoj situaciji, te je, kako to sam Dion piše umjesto da njih opsjeda (*poliorkein sphas*) on sam bio u položaju opsjednute vojske (*autòn tà ton poliorkuménōn páskhein*).³²³ Ova nepovoljna situacija svakako je primjer opasnosti na koju može naići vojska koja ima namjeru opsjesti određeno mjesto. Budući da u ovom vremenu još funkcionira svojevrсни protu-rimski savez (iako su mu dani odbrojani), ustaničari su još u mogućnosti na teren izvesti značajnije snage koje se mogu suprotstaviti rimskoj vojsci. U ovome slučaju one su trenutno ugrožavale rimske opskrbne kolone i na taj način Rimljanima zadavali dodatne muke. Međutim, postojala je mogućnost da ove postrojbe nakon niza manjih pobjeda budu toliko osokoljene da na Rimljane počnu vršiti veći pritisak i u krajnjoj liniji, u suradnji s

³²¹ Dio LVI, 12, 2-3.

³²² Dio LVI, 12, 4.

³²³ Dio LVI, 12, 5.

odredima iz Andetrija, postave rimske trupe u položaj između „čekića i nakovnja“.

Nažalost, Dion se u ovom dijelu teksta najviše usredotočio na probleme s kojima se suočavala rimska vojska pa nije detaljno opisao besplodan period Tiberijeve opsade. Budući da su neprijatelji bili utaboreni u podnožju utvrde, možemo pretpostaviti da su s Rimljanima vodili nekakve bitke, no ne znamo kakvog su opsega one mogle biti. Dugotrajna i opasna opsada polako je pokazivala sve one negativne tendencije, koje su svjedočile tome da opsada može uistinu biti dvosjekli mač. U ovakvim uvjetima vrijeme nije zapravo radilo, kako bi to prvo pomislili, za opsjedatelja, već za opsjedane!³²⁴ Kako Tiberije nije mogao smisliti nikakav odlučan plan akcije za osvajanje ovog tvrdog uporišta, moral vojske je iz dana u dan sve više kopnio. Dion piše da su svi ovi problemi nakraju izazvali pobunu kod jednog dijela vojske. „Dio vojnika je potom podigao tako dugotrajnu i jaku galamu da su neprijatelji, utaboreni u podnožju utvrde bili prestrašeni pa su se povukli“ (očito natrag u gradinu). Tiberije je s jedne strane bio ljut, ali i radostan zbog nastale situacije, pa je sazavši trupe, neke prekorio, a neke upozorio.³²⁵ Izgleda da su ovi događaji znatno pridonijeli ponovnom uzdizanju morala i uspostavljanju reda unutar trupa pa je opsada usiljeno nastavljena.

Situacija se još bolje počela razvijati po Rimljane kad je nakon nekog vremena Tiberiju poslan glasnik koji je trebao pregovarati oko uvjeta predaje. Izgleda da je Batona nakraju počela napuštati želja za ratovanjem, budući da su Rimljani osvojili većinu njegovih uporišta, dok su snage u Andetriju bile znatno malobrojnije od onih koje su im bile suprotstavljene. Čak se i među samim braniteljima dogodio raskol, jer dio njih nikako nije htio pristati na predaju, pa ih je Baton stoga i napustio.³²⁶ Tiberije je nastojao odlučno iskoristiti ovaj prevrat ratne sreće, pa je zbog novog razvoja događaja odlučio zanemariti sve opasnosti kojima su se vojnici mogli izložiti u osvajanju Andetrija, te je naredio opći napad na gradinu. Smatrao je da može izvojevati čistu i brzu pobjedu bez velikih gubitaka jer je sada na svojoj strani imao ogromnu brojčanu premoć.³²⁷ Prije nego što je naredio opći pokret trupa, Tiberije se (nešto slično kao i Oktavijan kod Metula) uspeo na uzvišeni položaj (*bēma*) s kojeg je imao odličan vizualan pregled na predstojeću bitku. Kako to navodi i sam Dion, s ovog je mjesta mogao ne samo promatrati, već i pravodobno slati potrebna pojačanja, ako bi se pokazala takva potreba. Također, bilo je očekivano da će se trupe zbog toga boriti s mnogo više žara.³²⁸ Velik dio trupa Tiberije je ostavio u pričuvi, dok je preostali dio načinio gust

³²⁴ Lok, 1999, 1.

³²⁵ *Dio* LVI, 13, 1-2

³²⁶ *Dio* LVI, 13, 2-3

³²⁷ *Vell. Pat.* 2, 115.; Do Tiberija se uspio probiti Lepid sa svom svojom vojskom.

³²⁸ *Dio* LVI, 13, 4.

četverokut³²⁹ pa je po teškom terenu vojska korakom krenula uzbrdo u osvajanje bedema Andetrija. Zbog same konfiguracije tla, čvrsto organizirane formacije su se lagano počele rasipati jer su neki vojnici napredovali mnogo brže, dok su drugi napredovali sporije. Kad su branitelji opazili pokrete rimske vojske, pravodobno su reagirali te su se svrstali u bojni red izvan bedema, na vrhu strmine.³³⁰ S ovog dominantnog položaja imali su nadzor nad cijelim poljem koje se pružalo ispod. Logično je da branitelji nisu željeli pasivno čekati dolazak rimskih vojnika u neposrednu blizinu gradskih bedema, nego su nastojali što bolje iskoristiti težinu terena kojim su vojnici morali napredovati da bi došli do vrha strmine. S ove su pozicije na Rimljane stali bacati svu silu kamenja (*lithous polloús*), neke bacajući iz prački, dok su druge nizbrdo kotrljali. Neki su bacali kotače (*trokhoús*), drugi kola puna kamenja (*hámaksas pléreis petrōn*), a treći okrugle škrinje (*kibōtoús periphereiís*) svojstvene tome kraju, također natrpane kamenjem. Sve je to strovaljeno odjednom, te je uz veliko ubrzanje na kosini pogađalo Rimljane ovdje i ondje, kao da je bačeno katapultom, razdvajajući ih i ubijajući ih.³³¹ Drugi su branitelji obarali Rimljane konvencionalnijim oružjima - strijelama i kopljima. Rimski su vojnici u ovoj općoj „kuglani“ pretrpjeli velike gubitke, suočavajući se s dvostrukom poteškoćom u isto vrijeme. S jedne strane mučio ih je težak teren, dok su s druge strane stajali odlučni branitelji koji su u ovim trenucima imali prevagu.

Dion potom, koristeći se dramatskom scenografijom, postupno gradira krešendo opsade. Spominje da su u žaru bitke obje suprotstavljene strane digle veliku viku, dok je jedna strana nastojala osvojiti vrhunce, a druga odbiti ih i baciti natrag. I na jednoj i na drugoj strani sokolili su se vlastiti ljudi u nastojanju da se ohrabri zaslužne, ili pak izgrdi one koji su pokazali strah. Između bojnih pokliča moglo se razaznati molbe upućene bogovima; dok su jedni molili za slobodu, drugi su molili za budući mir.³³² Rimljani su nakraju svladali otpor branitelja na temelju brojčane superiornosti, ali i korištenjem ratne lukavštine. Tiberije je u ovoj opsadi bio u mogućnosti iznova i iznova slati svježije trupe u napad, koje je dotad držao u pričuvi. Ove nove snage sprječavale su vlastite suborce da se dadu u bijeg, dok su istovremeno konstantno vršile pritisak na obrambenu liniju na vrhu strmine. Istovremeno, slao je odjeljenja vojnika okolnim pravcem, gdje se zaobilaznim putem moglo doći do vrha i na takav način uhvatiti protivnika nespremnog te mu odsjeći odstupnicu. Branitelji su izgleda bili previše zauzeti odbijanjem frontalnog rimskog napada pa su ništa ne sluteći, dovedeni u

³²⁹ Cowan, 2007, 52.; Vojska je možda formirala tzv. *acies quadrata*, formaciju koja je upotrebljavana samo u posebnim slučajevima.

³³⁰ *Dio* LVI, 14, 1.

³³¹ *Dio* LVI, 14, 2-3.

³³² *Dio* LVI, 14, 4.

katastrofalnu situaciju. Budući da su se sada našli između dvije vatre, više se nisu mogli povući nazad u zaštitu gradskih zidina niti su se Rimljanima mogli oduprijeti na trenutnom položaju. Stoga se među njima proširila panika. Njihovi redovi su se rasuli po padinama planine, a vojnici su prvo odbacili vlastito naoružanje da im ne bi smetalo u bijegu. Jednom slomljeni, branitelji Andetrija više nisu imali nikakve šanse da se ponovno regrupiraju. Rimljanima je samo preostalo dovršiti započet posao. Dali su se u lov na branitelje koji su se posakrivali u šumama, te su ih, piše Dion, bez milosti klali kao zvijeri.³³³ Rimska je osveta bila strašna, budući da je njihova strana sve do ovog trenutka trpila velike gubitke. Nakon što je borba na padinama dovršena, rimske su se trupe sada u potpunosti mogle posvetiti zauzimanju same utvrde. Napad na kraju ipak nije bio potreban. Budući da su branitelji Andetrija u prethodnom okršaju postradali u velikom broju, malobrojnim braniteljima koji su mogli naoružati bedeme praktički nije ostavljena nikakva nada u mogućnost daljnjeg izdržavanja opsade. Stoga su učinili jedino ono što im je preostalo - predali su se. Na ovaj način palo je tvrdo uporište koje je logistički bilo opremljeno da izdrži iznimno dugu opsadu, a Rimljani su zahvaljujući discipliniranosti i hrabrosti na bojnem terenu, kao i sposobnosti vlastitog zapovjednika postigli veliku pobjedu koja je praktički označila konac ovog iscrpljujućeg rata.

Posljednju opsadu koja se vezuje uz ovaj veliki rat također je zabilježio Dion. Pod vodstvom Germanika, rimske postrojbe osvojile su Ardubu.³³⁴ Treba istaknuti da ova opsada nije primjer konvencionalnog sukoba koji se može izučavati u kontekstu opsadnih radnji, već je zanimljiva zbog toga što zaokružuje priču o literarnim *toposima* na prostoru Ilirika. Dion piše da je Arduba bila iznimno utvrđeno mjesto koje nije zauzeto u bitci, već je palo zbog nesloge branitelja. Tako bilježi da je među stanovnicima došlo do podjele na dva tabora. Dio stanovnika se želio predati, dok preostali dio - kojeg su činili rimski dezerteri i ardubske žene - to nikako nije namjeravao. Među suprotstavljenim stranama došlo je do sukoba u kojem je prevladala opcija koja je bila za predaju. Na to su se žene, kojima je bilo stalo samo do slobode, bacale s djecom u vatru, ili pak u rijeku koja je tekla podno bedema gradine.

Tako na obrazac dobrovoljnog žrtvovanja stanovnika pri opsadama u Iliriku nailazimo na čak tri mjesta: kod Nezakcija, Metula i Ardube. Kao što je već spomenuto, mišljenja sam da ove očajničke, surove postupke stanovnika opsjednutih mjesta ne možemo jednostavno pripisati stiliziranoj naraciji. Ovo bi pitanje svakako bilo poželjno rasvijetliti u nekoj novoj znanstvenoj raspravi.

³³³ *Dio* LVI, 14, 6-7.

³³⁴ O sukobu kod Ardube vidjeti u: *Dio* LVI, 15, 1-3.

ZAKLJUČAK

Prvobitan zadatak ovog rada bila je sinteza dostupnih obavijesti o opsadnom ratovanju na prostoru Ilirika. Na temelju saznanja iz pisanih i materijalnih izvora moguće je više-manje podrobno govoriti o devet opsada domicilnih uporišta u razmatranom razdoblju. Jedno od ovih mjesta - Delminij - opsjednuto je dva puta, što izravno potvrđuje njegov vodeći značaj unutar delmatske zajednice. Zamjetan je prekid obavijesti o opsadnom djelovanju u razdoblju od 155. god. pr. Kr. do 35. god. pr. Kr. Iako su izvori ostavili škrte navode o nekoliko opsada utvrđenih mjesta unutar spomenutog perioda, etape rimskih osvajačkih pothvata u Iliriku odgovaraju ishodima proučavanih ratnih zbivanja.

Pregled opsada:³³⁵

	Razdoblje	Opsjednuto mjesto	Vodstvo	Ishod opsade
1.	177. god. pr. Kr.	Nezakcij	Aulo Manlije Vulzon i Marko Junije Brut Gaj Klaudije Pulher	Osvojen na juriš
2.	156. god. pr. Kr.	Delminij	Gaj Marcije Figul	Rimljani odustali od opsade i povukli se
3.	155. god. pr. Kr.	Delminij	Publije Kornelije Scipion Nazika Korkul	Osvojen na juriš
4.	35. god. pr. Kr.	Metul	Oktavijan	Predaja branitelja
5.	35. god. pr. Kr.	Segestika	Oktavijan	Predaja branitelja
6.	34. god. pr. Kr.	Promona	Oktavijan	Predaja branitelja
7.	9. god. n. e.	Splon	Germanik	Predaja branitelja
8.	9. god. n. e.	Retin	Germanik	Branitelji odustali od otpora i povukli se, Rimljani zaposjeli mjesto
9.	9. god. n. e.	Andetrij	Tiberije	Predaja branitelja

Konačan pregled svih obavijesti u literarnim izvorima o opsadnom ratovanju na području Ilirika pruža mogućnost formuliranja nekoliko općenitih zaključaka.

U devet promatranih primjera, rimska vojska je u konačnici ostvarila gotovo besprijekoran uspjeh. Trupe su se kući neobavljena posla vratile samo jedan puta (neuspješna Figulova opsada Delminija 156. god. pr. Kr.), što je ubrzo nadoknađeno akcijom novog konzula. Sve ostale opsade (bez obzira na gubitke u ljudstvu) završene su trijumfom

³³⁵ Usp. Uvod, str. 4-5.

Rimljana. Samo je kod Nezakcija i Delminija trebalo potpuno slomiti obrambeni potencijal branitelja, da bi ova utvrđenja pala u rimske ruke. Čak je pet opsada, tj. natpolovična većina, okončano službenom predajom branitelja. Na prvi pogled, slika koju pružaju literarni izvori može zamagliti i umanjiti ne samo napadačke napore Rimljana, već i otpor koji su branitelji uvijek žestoko pružali sve dok predaja nije ostala jedinom solucijom koja je braniteljima jamčila spas od sigurne smrti ili ropstva. Treba natuknuti i neke razlike između pojedinih lokaliteta. Stanovnici Metula i Segestike predali su se prije nego što su rimske trupe stupile u utvrđenja, dok su se mještani Promone i Splona predali u situaciji dok su još držali položaje u gradskim citadelama tj. tek kad je probijen vanjski perimetar obrane. Žitelji Andetrija su se pak predali kad je većina branitelja postradala u borbi izvan zidina.

Svakako treba spomenuti da niti jedan izvor kao razlog predaje ne spominje logističke probleme s kojima su se mogli suočiti opsjednuti lokaliteti. Nedostatak potrepština (hrane i vode) bio je jedan od ključnih razloga za predaju opsjedanog mjesta. Primjerice, iako to izvori eksplicitno ne navode, teško je othrvati se dojmu da su problemi s logistikom igrali značajniju ulogu u predaji Metuljana. Slična situacija možda je ponovljena kod Splona, kad se velik broj branitelja zatvorio u gradsku citadelu, koja u tom trenutku vjerojatno nije pripremljena za naglo logističko opterećenje. Korišteni izvori su ovu činjenicu vjerojatno namjerno izostavljali, radije pripisujući predaje gradova izvanrednim djelima rimske inženjerije, upornosti rimskih vojnika ili pak potpunoj rezignaciji branitelja. Nedostatak provijanata svakako je mogao postati gorućim problemom ako bi se u branjenom mjestu okupila jaka vojna sila. Štoviše, treba imati u vidu da su ovakva uporišta predstavljala i zbjegove za okolno stanovništvo koje je u ratnim vremenima tražilo zaštitu čvrstih zidina. Izvori tako na nekoliko mjesta ne propuštaju istaknuti okupljanje većeg broja branitelja (ovakve navode naročito treba vezati uz Delmate). No, spomenuti postupci mogu svjedočiti i o razini društvene organizacije pojedine zajednice. Tako mogu pružiti i dokaz o pravovremenoj i planski odrađenoj opskrbi koja je apsolutni temelj uspješne obrane. Ovakvi prikazi pružaju sliku dobro ustrojene zajednice koja znatnim snagama brani mjesta od zajedničkog interesa (Delminij) ili pak važne strateške točke (Promona). Na sličan obrazac nailazimo i kod Andetrija.

U sljedećoj tablici skupljene su sve obavijesti o različitim elementima opsadnih radnji koje su izričito zabilježene u literarnim izvorima, kao i određene pretpostavke koje smo pokušali razložiti (označene upitnikom). Za svaku pojedinu opsadu donosi se podjela na dva tipična opsadna elementa. Prvi su fizičke radnje rimskih vojnika na terenu, a drugi ratne

sprave kojima su Rimljani pokušali ostvariti ključnu prednost nad braniteljima te tako anulirati snagu fizičkih utvrđenja.

Elementi rimske opsadne tehnike zabilježeni u literarnim izvorima:

Opsada	Inženjerijski zahvati	Opsadne sprave	Izvor
Nezakcij	skretanje riječnog toka	bojne kolibe, drvene kule, baliste?, ljestve?	<i>Liv. XLI, 11.</i> <i>Enn. Ann. XV, 397-398</i>
Delminij	-	katapult (,škorpioni“), ljestve?	<i>App. Illyr. 11. 32</i>
Delminij	-	-	-
Metul	tri opsadna nasipa, osam abordažnih mostova	bojni ovan?, ljestve?	<i>App. Illyr. 19. 55.; 20. 56-58.,</i> <i>Dio XLIX, 35.</i>
Segestika	opkopi i palisade, dva opsadna nasipa	ljestve?	<i>App. Illyr. 23. 68</i>
Promona	cirkumvalacija	-	<i>App. Illyr. 25. 73.; 26.74</i>
Splon	-	ljestve?	<i>Dio LVI, 11.</i>
Retin	-	ljestve?	<i>Dio LVI, 11.</i>
Andetrij	-	-	-

Pisci rijetko spominju provedbu inženjerijskih radova prilikom opsjedanja lokaliteta. Kod Segestike se primjerice spominje izrada opkopa i palisada, iako je izgradnja potpune linije cirkumvalacije bila nemoguća zbog konfiguracije samog prostora. Samo se kod Promone izričito spominje da je cijelo mjesto bilo fizički odvojeno od okoline, iako ni ovi radovi zbog kasnijih događanja nisu u cijelosti dovršeni. Navedeno se svakako kosi s tvrdnjom uvriježenom u znanstvenoj literaturi da je rimska vojska pri opsadi obično primjenjivala cirkumvalaciju. Vjerojatno je rijedak spomen cirkumvalacije u izvorima odraz stvarnosti, jer su gotovo sva opsjednuta mjesta bila tipični gradinski položaji koji su praktično nepodesni za ovu vrst inženjerijskih zahvata. Ovo razmišljanje potkrjepljeno je brojnim navodima literarnih izvora koji često prije samog opisa opsade navode prirodne karakteristike terena. Gradine su se nalazile na vrlo nepristupačnim lokacijama, obično okružene strminama s nekoliko strana. Ovakav prirodno zaštićen položaj dodatno se utvrđivao ljudskom rukom (dovoljno je prisjetiti se podataka o Nezakciju i Delminiju).

Nakraju, blokade kod Segestike i Promone nisu bile zamišljene kao primarno strateško sredstvo za osvajanje grada, već su služile kao temelj na kojem je u skladu s rimskom vojnom doktrinom o agresivnom načinu vođenja rata nastavljen aktivni udar na branitelje drugim opsadnim sredstvima. Opsadni nasipi javljaju se u dvije različite opsade. Njihovu pojavu

svakako treba promatrati u vidu gore izloženih zaključaka. Drugim riječima, opsadni nasipi bili su mogući samo ondje gdje je topografija prostora to i dozvoljavala.

Jedan od temeljnih problema s kojim se suočavamo prilikom proučavanja rimskih opsadnih radnji na ovom prostoru svojevrsna je nelogičnost u historiografskoj analitici. Često pored postojećeg izvornog mjesta nismo u stanju iskoristiti puni potencijal dane informacije.

Preciznije, u primjerima iz Ilirika, problem predstavlja donekle zagonetan opći podatak koji se nerijetko pronalazi u literarnim izvorima, a koji spominje upotrebu „bojnih strojeva“. Uporabom termina *mēkhanē*, grčki povjesničari svjedoče da su Rimljani u konkretnim primjerima doista upotrijebili opsadne naprave. Ovakvi podaci svakako istraživaču daju svojevrsnu podlogu za pokušaj raznih analiza i rekonstrukcija, ali isto tako dovode i do konstantnih frustracija, budući da povremeni nedostatak opsadnog konteksta nerijetko može odvesti u stupicu u kojoj se svi argumenti vrlo lako mogu okrenuti protiv njega. Da pobliže pojasnimo: više bi voljeli da Dion, primjerice, pojedinačno imenuje sprave koje su Metuljani spalili u ispadima, umjesto da jednostavno piše da su Rimljani izgubili „brojne sprave“. Stoga možemo samo pretpostavljati je li tu bilo bacačkih sprava, opsadnih kula, ovnova... Ovakva bi saznanja u krajnjoj liniji u mnogome rasvijetlila zbivanja tijekom opsadnih radnji te olakšala njihovu rekonstrukciju.

Još jedan problem predstavlja šutnja izvora. Bili oni grčki ili rimski, rijetko imenuju određene opsadne naprave koje bi u pojedinim opsadama svakako trebalo očekivati. Primjerice, ljestve su kao opsadno sredstvo gotovo sigurno upotrijebljene u većini razmotrenih opsada, ali su ih antički autori iz nekog razloga odlučili izostaviti. Slična je situacija s bacačkim strojevima (katapultima i balistama) koje su Rimljani svakako upotrebljavali u opsadama, iako za ovakve zaključke nije moguće pronaći uporište u literarnim predlošcima. Vrlo je neobično da nema spomena o balistama, dok je zapis o katapultima sačuvan samo kod jedne opsade - Delminija. Budući da su u ratovima na ovim prostorima sudjelovali neki od najslavnijih rimskih zapovjednika uopće - Germanik i Tiberije - naprosto je nevjerojatno da njihove vojske nisu raspolagale ovom „standardnom“ opremom. Odgovor na ovaj problem možda leži u vrlo jednostavnoj činjenici: antički autori nisu imali želju da bilježe ovakve detalje. Primjerice, ako bi autor izjavio da je rimska vojska izvršila juriš na neko utvrđenje, nije trebalo posebno naglašavati upotrebu ljestava jer se takvo nešto od čitatelja jednostavno podrazumijevalo. Budući da je estetski kriterij bio jedan od osnovnih elemenata njihovog stvaralaštva (kao i želja da se zabavi publika), moguće je da im se na određenim mjestima činilo suvišnim objašnjavati pojedinosti opsadnog stanja ili pak nisu imali dovoljno tehničkog predznanja da o istima i raspravljaju.

U gotovo svim opsadama, rimske trupe su najprije jurišem pokušavale osvojiti određeno utvrđenje.³³⁶ Međutim, ako ovakva vrst napada nije postigla željen rezultat, pristupalo se drugim metodama (primjerice izgradnji opsadnog nasipa).

Vatra je kao opsadni faktor spomenuta na tri mjesta. Izvori govore da je mogla imati napadačku i obrambenu ulogu. Napadač upotrebljava vatru kao sredstvo odmazde, da bi spalio cijelo naselje i tako nanio veliku materijalnu štetu cjelokupnoj zajednici koja se uspjela othrvati izravnom napadu. Branitelj njome pokušava uništiti ili barem oštetiti dijelove opsadne tehnike, kao što su opsadni nasip ili ovan, ili pomoću nje priprema originalnu (ali i smrtonosnu) stupicu nadolazećim rimskim postrojbama.

Bitku unutar zidina gradine izvori opisuju dva puta. Takvi sukobi obilježeni su velikom brutalnošću i brojnim žrtvama, što potvrđuju primjeri Metula i Promone. U prvom je stradalo cjelokupno stanovništvo, dok je kod Delminija u „uličnim“ borbama pala trećina branitelja. Gorku sudbinu koja je čekala stanovnike grada nakon prodora rimskih vojnika živopisno dočarava i Livijev opis pada Nezakcija.

Izvori u dva navrata također pišu o povlačenju branitelja u gradinske akropole, smještene na povišenom dijelu grada. Branitelji su svakako trebali očekivati brzi pokušaj osvajanja ovog posljednjeg utočišta, nakon proboja prve crte obrane. Međutim, neuspješan ispad iz Promonske citadele uzrokovao je potpunu rezignaciju kod Delmata, koji su se potom odlučili na predaju. Jednaku su stvar učinili i branitelji Splona, bez da su uopće pokušali izdržati opsadu. Brze predaje isključile su potrebu za novim rimskim jurišima i daljnjim gubitcima u ljudstvu.

Iako su konstantno bili u poziciji napadača, rimskim je vojnicima također prijetila opasnost da se zateknu u škripcu. Tako se kod Promone, Segestike i Andetrija može vidjeti da je opsjedatelj, uz sve probleme koji su ga čekali u osvajanju mjesta, mogao doći u položaj da bude napadnut s dvije fronte, što se pod svaku cijenu nastojalo izbjeći. Kod Segestike i Promone problem je riješen agresivnim nastupom rimske vojske koja nije pasivno stajala na obrambenoj liniji, već se nadolazećem protivniku suprotstavila u otvorenoj bitci i tako ga odbacila. Iako donekle različita, situacija kod Andetrija je vjerojatno riješena sličnom akcijom.

U posljednjoj tablici okupljene su sve one vijesti koje govore o drugoj strani tj. o braniteljima koje smo u zaključnoj analizi dosada samo usputno dotaknuli te o mogućnostima kojima su oni raspolagali u pokušaju odbacivanja rimskih napada.

³³⁶ Gotovo univerzalan obrazac, kojeg literarni izvori bilježe od najranije posvjedočenih rimskih opsada. O efikasnosti rimskih juriša u proučavanom periodu vidjeti u: Campbell, 2002, 16-60.

Vijesti o protuopsadnim radnjama branitelja zabilježene u izvorima:

Opsada	Broj branitelja	Protuopsadne radnje	Izvor
Nezakcij	-	ispad iz grada	<i>Enn. Ann. XV, 401</i>
Delminij	-	-	-
Delminij	-	-	-
Metul	3000	bojnim spravama gađali Rimljane, u ispadima iz grada spalili brojne sprave, podigli novi obrambeni zid nakon urušavanja starog	<i>App. Illyr. 19. 54-55. Dio XLIX, 35.</i>
Segestika	-	ispadi iz grada, monoksilima se Rimljanima suprostavili na rijeci, dolazak druge vojske u pomoć	<i>App. Illyr. 23. 68. Dio XLIX, 37.</i>
Promona	12 000	neuspješan ispad iz grada, ispad iz citadele, dolazak druge vojske u pomoć	<i>App. Illyr. 26. 75-76.</i>
Splon	-	-	-
Retin	-	lukavština s vatrom	<i>Dio LI, 11.</i>
Andetrij	-	ometanje rimskih logističkih kolona, priprema projektila koji će se na Rimljane bacati ili kotrljati	<i>Dio LI, 12-14.</i>

Iako je pogled literarnih izvora koji govore o opsadama u Iliriku načelno prezentiran iz rimske perspektive, ipak je sačuvan određen broj svjedočanstava o obrambenim mjerama branitelja, koja su, ma kako opsegom malena, zapravo prava mala riznica informacija, poglavito zbog nekoliko izdvojenih opsadnih detalja. Tako je najčešće zabilježena protuopsadna mjera bila ispad iz grada. U nekoliko primjera, opsjednutim mjestima je u pomoć dolazila druga vojska da bi deblokirala grad. Navedeni manevri ulaze u opća mjesta opsadnog ratovanja te ni po čemu nisu iznimka, zbog čega se uklapaju u već dobro poznate ratne obrasce. Ono što iliričke opsadne primjere svakako izdvaja iz mora općih opsadnih detalja jest nekoliko kurioziteta na koje vrlo rijetko nailazimo igdje drugdje, a to su slučajevi zabilježeni kod Metula, Segestike i Retina, o kojima smo u tekstu već detaljno raspravljali. Opsada Metula je možda najupečatljiviji primjer, jer su se branitelji ovdje koristili rimskim

balističkim oružjem. Kopnenu opsadu Segestike pratila je riječna bitka, koja je u literarnim izvorima inače opisana još samo jedanput. U Retinu je osvajaču postavljena plamena stupica - lukavština dostojna najdomišljatijih smicalica koje je Frontin kategorički prezentirao u svojem pregledu antičkih lukavština.

Opsade u Iliriku prezentiraju realnu sliku etapa i procesa rimskog vođenja opsadnog rata. Promatrane na općoj razini, čine sastavni mozaik u grandioznoj priči o rimskoj tehnici opsjedanja. Proučavani segmenti ratnih zbivanja svakako su neizostavan dio rimskih ratnih napora tijekom osvajanja ovih prostora. Iako su određeni elementi, ili čak cijele etape pojedinih opsada zamagljene zbog nedostataka obavijesti u literarnim izvorima, to ne znači da je opsade na području Ilirika išta manje zanimljivo pokušati rekonstruirati. Na ovom mjestu nužno je ponovno istaknuti činjenicu da arheološki nalazi kojima trenutno raspoložemo rijetko mogu potvrditi djelovanje rimskih postrojbi pri opsjedanju utvrđenih uporišta. No, pravilo da uvijek postoje iznimke potvrđuje se i na ovom mjestu. Najbolji svjedok tome jesu nalazi rimskog oružja pronađeni na Libu, pomoću kojih se u potpunosti može rekonstruirati druga opsada Delminija, koju konkretno ne opisuje niti jedan literarni izvor. Ovome pridružujemo i istaknutu problematiku oko ubikacija. Jedan od temeljnih uvjeta potreban za proučavanje prirode opsadnog djelovanja jest definitivna potvrda lokacije opsjednutog mjesta. Nažalost, ne raspoložemo s navedenim luksuzom. Stoga je i velika šteta što se primjerice arheološki nalazi kod Viničice mogu pri rekonstrukciji opsade Metula koristiti samo uz ogradu, jer do danas još nije definitivno potvrđeno da se Metul tu uistinu i nalazio.

Ovaj rad proveden je na teorijskoj razini. Nastojao je rasvijetliti problematiku opsadnog ratovanja, temeljeći većinu svojih zaključaka na obavijestima koje pronalazimo u literarnim izvorima, potkrijepljenih malobrojnim arheološkim nalazima. Sljedeći korak svakako bi bio postavljanje svih formiranih zaključaka na sam teren i pokušaj analize opsadnih situacija u realnom vremenu i prostoru.

SUMMARY

In this paper the considered period was from the Roman siege of Nesactium in 178. B. C. to the final conquests in the great pannonian - dalmatian uprising and the capture of the fortress Andetrium in 9. A. D. Events and military actions have been followed in the area of Illyricum, the historical area which is not very easy to describe because of its constant growth and transformation throughout history. Primary goal of this paper was to analyze, systematize and quantify news about Roman siege warfare and siege tactics in this area, based on Greek and Roman historical narratives, supported by some archaeological findings. The paper is consisted of foreword and introduction, followed by six consecutive chapters in which the following topics were discussed: historical background, theories about topographical locations of mentioned sieges, literary and material sources, short history on research of this subject, short introductory of Roman siege warfare and finally the individual analysis of the each siege mentioned. In the process, nine sieges were thoroughly interpreted; profound interpretation of certain events and problems was made, thus providing the principle conclusion about siege warfare in the time of Roman conquest of Illyricum in the considered period. The paper is concluded by general conclusion, followed by short summary and bibliographical notes.

BIBLIOGRAFIJA

1. Kratice

Djela ANUBiH: Djela Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

CBI: Centar za balkanološka istraživanja/ispitivanja

HA: Histria antiqua, Pula-Medulin-Zagreb: Međunarodni istraživački centar za arheologiju

LCL: Loeb Classical Library, London: Harvard University press

L&G: Latina & Graeca, Zagreb

Izdanja HAD: Izdanja Hrvatskog arheološkog društva

OA: *Opuscula archaeologica*, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb

RFFZD: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*

VAHD: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, godišnjak Arheološkog muzeja u Splitu*

VAMZ: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*

2. Literatura

APPIAN 1928 *Appian's Roman History in four volumes*, vol. I, english translation by Horace White, [LCL 002], 1928.

APPIAN 1962 *Appian's Roman History in four volumes*, vol. II, english translation by Horace White, [LCL 003], 1962.

APPIAN 2005 Odabrani ulomci u: Šašel Kos 2005 [Situla: Rasprave Narodnega muzeja Slovenije = Dissertationes Musei nationalis Sloveniae 43], Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005., 52-81.

BAATZ 1978 Dietwulf Baatz, Recent Finds of Ancient Artillery, *Britannia* Vol. 9., 1978., 1-17.

- BALEN-LETUNIĆ 2006 Dubravka Balen Letunić, *Japodi: arheološka svjedočanstva o japodskoj kulturi u posljednjem pretpovijesnom tisućljeću*, Ogulin: Ogranak Matice hrvatske, 2006.
- BENAC 1985 Alojz Benac, „Utvrđena ilirska naselja I“, *Djela ANUBiH*, 60, sv. 4 Sarajevo, 1985.
- BILIĆ-DUJMUŠIĆ 2004 Siniša Bilić - Dujmušić, *Oktavijanova kampanja protiv Delmata 34. – 33. god pr. Kr.*, doktorska disertacija, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2004.
- BILIĆ-DUJMUŠIĆ 2006 Siniša Bilić – Dujmušić, „Promona: The Site and the Siege,“ *Dalmatia. Research in the Roman Province 1970-2001: Papers in Honour of J.J. Wilkes*, ed. D. Davidson, V. Gaffney, E. Marin, Oxford: BAR International Series 1576, 2006., 41-58.
- BISHOP & COULSTON 2006 M. C. Bishop & J. C. N. Coulston *Roman military equipment: From the Punic wars to the fall of the Rome*, Oxford: Oxford University Press 2006.
- BOJANOVSKI 1974 Ivo Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*“ [Djela ANUBiH 47 CBI 2], Sarajevo, 1974.
- BOJANOVSKI 1988 Ivo Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, [Djela ANUBiH 66 CBI 6], Sarajevo, 1988.
- BONDESAN 1999 Aldino Bondesan, „La geomorfologia“, *Oppidum Nesactium: Unna città istro-romana*, ur. G. Rosada, Treviso: Edizioni Canova, 1999., 121-132.
- BURŠIĆ MATIJAŠIĆ 2008 Klara Buršić Matijašić, *Gradinska naselja: gradine Istre u vremenu i prostoru*, Zagreb: Leykam, 2008.
- BUZOV 1993 Marija Buzov, „Segestika i Siscija – topografija i povijesni razvoj“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 10, Zagreb, 1993., 47-68.
- CAMPBELL 2002 Duncan B. Campbell, *Aspects of Roman siegecraft*, PhD thesis, Glasgow: University of Glasgow, 2002.
- CAMPBELL 2003 Duncan B. Campbell, *Greek and Roman artillery: 399 BC – AD 363*, Oxford: Osprey publishing, 2003.

- CAMPBELL 2005 Duncan B. Campbell, *Siege warfare in the Roman world: 146 BC – AD 378*, Oxford: Osprey publishing, 2005.
- CAMPBELL 2006 Duncan B. Campbell, *Besieged*, Oxford: Osprey publishing, 2006.
- CARY 1954 Earnest Cary, Introduction u *Dio* 1954, vii – xxiv.
- CHEVEDDEN 1995 Paul E. Chevedden, „Artillery in Late Antiquity: Prelude to the Middle ages“, *The Medieval city under siege*, ed. I. A. Corfis, M. Wolfe, Woodbridge: The Boydell Press, 1995., 131-173.
- CONNOLY 1981 Peter Connoly, *Greece and Rome at war*, London: Macdonald Phoebus Ltd., 1981.
- ČAČE 1979 Slobodan Čače, „Prilozi proučavanju političkog uređenja naroda sjeverozapadnog Ilirika“, *Zadar: RFFZD* 18(8), 1979.
- DAVIES 2008 Gwyn Davies, „Roman Warfare and Fortification“ *The Oxford handbook of engineering and technology in the Classical world*, ed. John P. Oleson, Oxford: Oxford University Press, 2008., 691-711.
- DIO* 1954 *Dio's Roman History in nine volumes*, vol. II, Books 12 - 35, english translation by Earnest Cary, [LCL 037], London, 1955.
- DIO* 1955a *Dio's Roman History in nine volumes*, vol. V, Books 46 - 50, english translation by Earnest Cary, [LCL 082], London, 1955.
- DIO* 1955b *Dio's Roman History in nine volumes*, vol. VII, Books 56 - 60, english translation by Earnest Cary, [LCL 175], London, 1955.
- DIO* 1986 Odabrani ulomci u: Šašel Kos 1986, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986.
- DIO* 1987 Odabrani ulomci s uvodnom studijom, prijevodom i komentarom u: *Cassius Dio - The Roman History: The reign of August*, prev. i kom. Ian Scott-Kilvert, uvodna studija J. Carter, , New York: Penguin books, 1987.

- DURMAN 2006 Aleksandar Durman, *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2006.
- ENNIUS 1935 *Quintus Ennius, Annales*, translated by Eric. H. Warmington, [LCL], London, 1935. (www.attalus.org) [2. 05. 2013.]
- ENIJE 1997 Odabrani ulomci u: Križman 1979. Pula; Rijeka: Otokar Keršovani, 1979., 115-124.
- FLOR 2005 *Flor, dvije knjige izvadaka iz Tita Livija o svim ratovima u sedam stotina godina = Epitoma rei militares Titi Livi ab urbe condita*, prev. Josip Miklič, [Biblioteka L&G LIII], Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2005.
- FRONTIN 2004 *Sekst Julije Frontin, Strategemata u četiri knjige*, preveo i s komentarima i kazalom imena dopunio Ante Matan, Zagreb: Demetra filološka biblioteka Dimitrija Savića sv. 4, 2004.
- GILLIVER 2007 Catherine M. Gilliver, „Battle“, *The Cambridge history of Greek and Roman warfare, Volume II: Rome from the Late Republic to Late Empire*, ed. P. Sabin, H. van Wees and M. Whitby, Cambridge University Press, 2007., 122-157.
- GIRARDI-JURKIĆ 1996 Vesna Girardi Jurkić, „History of the research on Nesactium and its archaeological and historical significance“, *HA* 2, Pula, 1996., 15-24.
- GOLDSWORTHY 2003 Andrew Kieth Goldsworthy, *The complete Roman army*, London: Thames and Hudson, 2003.
- GOLDSWORTHY 2007 Andrew Kieth Goldsworthy, „War“, *The Cambridge history of Greek and Roman warfare, Volume II: Rome from the Late Republic to Late Empire*, . P. Sabin, H. van Wees and M. Whitby, Cambridge University Press, 2007., 76-121.
- HANEL 2007 Norbert Hanel, „Military camps, *canabae*, and *vici*. Archaeological evidence“, *A companion to the Roman army*, ed. P. Erdkamp, Oxford: Blackwell publishing, 2007., 395-416.
- HOTI 1992 Marina Hoti, „Sisak u antičkim izvorima“, *OA* 16, 1992., 133-163.

- KÖESTERMAN 1953 Erich Köesterman, „Der pannonisch-dalmatische Krieg 6-9. n. Chr.“, *Hermes* 81, 1953., 345-378.
- KOZLIČIĆ 1988 Mithad Kozličić, *Historijska geografija istočnog jadrana u svjetlu rezultata istraživanja antičkih geografskih djela*, doktorska disertacija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1988.
- KOZLIČIĆ 1996 Mithad Kozličić, “K povijesnom kontekstu Nezakcija”, *HA* 2, Pula, 1996., 31-46.
- KRIŽMAN 1996 Mate Križman, „Kako se zapravo zvao posljednji kralj Histra?“, *HA* 2, Pula, 1996., 139-142.
- KRIŽMAN 1979 Mate Križman, *Antička svjedočanstva o Istri: izbor iz djela* Pula; Rijeka: Otokar Keršovani, 1979.
- KUNTIĆ-MAKVIĆ 1997 Bruna Kuntić Makvić, „De bello Historico“, *Arheološka istraživanja u Istri*, ur. B. Čečuk, *Izdanja HAD*, 1997., 169-175.
- KUNTIĆ-MAKVIĆ 2008 Bruna Kuntić Makvić „Pisani izvori u službi arheološkog istraživanja. *Scripta et effusiones*: nastava = Written sources in the service of archeological research. *Scripta et effusiones*: lecture work“ *OA* 30, Zagreb, 2008., 225-267.
- LIVY 1938 *Livy, History of Rome*, vol. XII., books 40 – 42., english translation by Evan T. Sage, Alfred C. Schlesinger, [LCL 332], 1938.
- LIVIJE 1997 Odabrani ulomci u: Križman 1979. Pula; Rijeka: Otokar Keršovani, 1979., 183-189.
- Leksikon 1996 *Leksikon antičkih autora*, ur. Dubravko Škiljan, Zagreb: L&G; Matica hrvatska, 1996.
- LOK 1998 Peter Lok, *A survey of ancient fortification and artillery technology*, (www.dragonridge.com) [25. 06. 2013.]
- LOLIĆ 2003 Tatjana Lolić, „Colonia Flavia Siscia“, *The autonomus towns of Noricum and Pannonia = Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia, I.*, ur. M. Šašel-Kos, P. Scherrer [Situla: razprave Narodnega muzeja Slovenije = Dissertationes Musei nationalis Sloveniae 40], Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2003., 131-152.

- MATIJAŠIĆ 1999 Robert Matijašić, „Smještaj Mutile i Faverije (Liv., 41,11, 7) u svjetlu topografije južne Istre“, *OA 23-24*, 1999-2000., 93-102.
- MATIJAŠIĆ 2009 Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, sv. 1., Zagreb: Leykam international, 2009.
- MESIHOVIĆ 2007 Salmedin Mesihović, *Dezitivati: Kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet, 2007.
- MIHOVILIĆ 1996 Kristina Mihovilić, „Nezakcij-glavno središte plemenskog saveza Histra“, *HA 2*, Pula, 1996., 61-64.
- MIHOVILIĆ 1998 Kristina Mihovilić, *Nesactium*, Pula: Arheološki muzej Istre, 1998.
- MIHOVILIĆ 2001 Kristina Mihovilić, *Nezakcij. Prapovijesni nalazi 1900-1953. = Nesactium. Prehistoric finds 1900-1953*, Pula: Arheološki muzej Istre, 2001.
- MIKLIĆ 2005 Josip Miklić, Uvod u *Flor* 2005, 5-19.
- MÓCSY 1974 Andras Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, London; Boston: Routledge & Kegan Paul, 1974.
- OLUJIĆ 2000 Boris Olujić, „Japodi, Apijanovi plemeniti barbari“, *OA 23-24*, 1999-2000., 59-64.
- OLUJIĆ 2003 Boris Olujić, „Oktavijanov pohod protiv Japoda“ u: *Grad Otočac 7*, Otočac 2003., 27-47.
- OLUJIĆ 2007 Boris Olujić, *Povijest Japoda: Pristup*, Zagreb: Srednja Europa, 2007.
- OLUJIĆ 2011 Boris Olujić, „Istraživanje arheološkog lokaliteta Viničica kod Josipdola (2005.–2010.)“, *Modruški zbornik 4-5.*, Otočac 2011., 137-158.
- PAŠALIĆ 1975 Esad Pašalić, „Quaestiones de bello Delmatico Pannonicoque 6-9.“ u: *Sabrano djelo*, ur: A. Benac, Sarajevo: Svjetlost, 1975., 376 - 421.

- PLUTARH 2009 *Plutarh, Usporedni životopisi*, sv. 2., prev. i priredio bilješke Zdeslav Dukat, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2009.
- POLYBIUS 1899 *Polybius, Histories*, translated by Evelyn S. Shuckburgh, New York: Macmillan, 1889. (www.perseus.tufts.edu) [6. 10. 2011.]
- RADMAN LIVAJA 1996 Ivan Radman Livaja, *Rimska opsadna taktika*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 1996.
- RADMAN LIVAJA 2000 Ivan Radman Livaja, „Olovna tanad iz Arheološkog muzeja u Zagrebu = Lead sling-shots in the Zagreb Archeological Museum,“ *VAMZ* 32-33, 2000., 107-118.
- RADMAN LIVAJA 2001 Ivan Radman Livaja „Rimski projektili iz Arheološkog muzeja u Zagrebu = Roman missiles in the Zagreb Archeological Museum“, *VAMZ* 34, 2001., 123-152.
- RADMAN LIVAJA 2007 Ivan Radman Livaja, „In Segestica...“, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 24, Zagreb, 2007., 153-172.
- RADMAN LIVAJA I MARKO DIZDAR 2010 Ivan Radman Livaja i Marko Dizdar, „Archaeological Traces of the Pannonian Revolt 6 – 9 AD: Evidence and Conjectures“, *Beiträge zum internationalen Kolloquiumdes LWL-Römermuseumsam 28. und 29. April 2008 in Münster*, ur. R. Asskamp, T. Esch, Münster: Aschendorff Verlag, 2010., 47-58.
- REPINC 2006 Dragutin Repinc, „Opsada“, *Hrvatska opća enciklopedija*, sv. 8, ur. S. Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2006., 114.
- ROSADA 1999 Guido Rosada, „Nesazio nella storia“, *Oppidum Nesactium: Unna città istro-romana*, ur. G. Rosada, Treviso: Edizioni Canova, 1999., 167-181.
- ROTH 1999 Jonathan P. Roth, *The logistics of the Roman army in war (264. B.C. – AD. 235)* Leiden: Brill, 1999.
- ROTH 2006 Jonathan P. Roth, "Siege Narrative in Livy: Representation and Reality" *Representations of War in Ancient Rome*. ed. S. Dillon and K. Welch, New York: Cambridge University Press, 2006.

- SANADER 2001 Mirjana Sanader, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, Zagreb: Školska knjiga, 2001.
- SOUTHERN 2006 Pat Southern, *The Roman army: A social and institutional history*, Oxford, 2006.
- STARAC 2002 Alka Starac, *Istra od Epulona do Dioklecijana: rimsko vladanje u Istri: društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj građi*, Pula: Zavičajna naklada „Žakan Juri, 2002.
- STIPČEVIĆ 1974 Aleksandar Stipčević, *Iliri. Povijest, život, kultura*, Zagreb: Školska knjiga, 1974.
- STRABO 1924 *Strabo, The geography of Strabo*, ed. H. L. Jones, London: Harvard University Press, William Heinemann Ltd., 1924. (www.perseus.tufts.edu) [31. 10. 2012.]
- SWAN 1987 P. M. Swann, „Cassius Dio on Augustus: A Poverty of Annalistic Sources?“, *Phoenix*, Vol. 41, No. 3., 1987., 272-291.
- ŠAŠEL KOS 1986 Marjeta Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu = A historical outline of the region between Aquileia, the Adriatic and Sirmium in Cassius Dio and Herodian*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986.
- ŠAŠEL 1996 Jaroslav Šašel, „Zašto Pola nije bila metropola Histra, zašto Nezakcij?“, *HA 2*, Pula, 1996., 25-29.
- ŠAŠEL KOS 2005 Marjeta Šašel Kos, *Appian and Illyricum*, [Situla: razprave Narodnega muzeja Slovenije = *Dissertationes Musei nationalis Sloveniae* 43], Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005.
- TIMČENKO 1973 Vladimir Timčenko, „Opsada“, *Vojna enciklopedija*, sv. 6., ur. N. Gažević, Beograd: Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, 1973.² 419-420.
- VEGECIJE 2002 *Publije Flavije Vegecije Renat: Sažetak vojne vještine = Publius Flavius Vegetius Renatus: Epitoma rei militaris*, prev. i kom. Teodora Shek-Brnardić, uvodna studija i kom. V. Brnardić, Zagreb: Golden marketing, 2002.

- VEITH 1914 Georg Veith, *Die Feldzüge des C. Iulius Caesar Octavianus in Illyrien in den Jahren 35-33 v. Chr.* (Schr. Der Balkankommission, Ant. Abt. 7), Wien, 1914.
- VELEJ PATERKUL 2006 Gaj Velej Paterkul, *Rimska povijest = C. Velleius Paterculus, Historia Romana*, preveo i priredio Josip Miklić [Biblioteka L&G LVII]. Zagreb: IzdanjaAntibarbarus, 2006.
- VITRUVIJE 1951 *Vitruvijevih deset knjiga o arhitekturi*, prev. M. Lopac, Sarajevo: Svjetlost, 1990.
- VITRUVIJE 1999 *Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi = Vitruvius: De architectura libri decem*, prev. M. Lopac & V. Bedenko, Zagreb: Golden marketing; Institut građevinarstva Hrvatske, 1999.
- WILKES 1969 John J. Wilkes, *Dalmatia*, [History of the Provinces of Roman Empire], London: Routledge & Kegan Paul, 1969.
- WILKES 2001 John J. Wilkes, *Iliri*, Split: Laus, 2001.
- WILSON 2008 Andrew I. Wilson, „Machines in Greek and Roman technology“, *The Oxford handbook of engineering and technology in the Classical world*, , Oxford: Oxford University Press, 2008., 337-366.
- ZANINOVIĆ 1969 Marin Zaninović, „Delminium - primjedbe uz lokaciju“, *VAHD*, LXIII- LXIV., 1969., 49-56.
- ZANINOVIĆ 1976 Marin Zaninović, Rimska vojska u razvitku antike na našoj obali, *Materijali 12*, Zadar 1976., 169-184.
- ZANINOVIĆ 1992 Marin Zaninović, „Od Ninije do Promone“, *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini. Znanstveni skup Knin 13-15. X: 1987. Izdanja HAD sv. 15*, Zagreb, 1992., 33-40.
- ZANINOVIĆ 1994 Marin Zaninović, „Livanjsko polje u antici kao primjer delmatske zajednice“, *Livanjski kraj u povijesti (zbornik radova)*, Split – Livno, 1994., 45-50
- ZANINOVIĆ 1996 Marin Zaninović, „Histri i Liburni prema rimskoj ekspanziji“ u: *Od Helena do Hrvata*, Zagreb: Školska knjiga, 1996., 308-320.

ZANINOVIĆ 2007

Marin Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*, Šibenik: Ogranak Matice hrvatske Šibenik, gradska knjižnica Juraj Šižgorić, 2007.

ZIPPEL 1887

Gustav Zippel, *Die Römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig: Teubner, 1877.